

Sanja Ćopić
Vesna Nikolić-Ristanović

Priručnik
o najboljim praksama primene
restorativnih pristupa
u interkulturalnom kontekstu

SEVENTH FRAMEWORK PROGRAMME
COOPERATION PROGRAMME

Viktimološko društvo Srbije
Victimology Society of Serbia

Sanja Ćopić
Vesna Nikolić-Ristanović

Priručnik
o najboljim praksama
primene restorativnih pristupa
u interkulturalnom kontekstu

Beograd, 2016.

Izdavači:

©Viktimološko društvo Srbije
Beograd, Ismeta Mujezinovića 21

Prometej
Beograd, Prve pruge 43

Za izdavače:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović
Ing. Borivoje Ušćumlić

Idejno rešenje korica:

Tatjana Rondović

Štampa:

Prometej, Beograd

Tiraž:

500

SEVENTH FRAMEWORK PROGRAMME
COOPERATION PROGRAMME

This document was developed within the project ALTERNATIVE (*Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies*). This project has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme for research, technological development and demonstration under grant agreement no 285368. This document reflects only the authors' views and the European Union is not liable for any use that may be made of the information contained therein.

Priručnik je nastao kao rezultat rada na projektu ALTERNATIVE (*Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava*). Projekat je dobio finansijsku podršku EU u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj, ugovor broj 285368. Mišljenja izneta u ovom Priručniku su mišljenja autorki i Evropska unija nije odgovorna za bilo koje korišćenje koje može da proiđe iz informacija sadržanih u njemu.

Sadržaj

Executive summary	7
Uvod	21
Struktura Priručnika	23
Kontekst u kome je Priručnik nastao	25
Osnovne postavke koncepta restorativne pravde	29
Restorativna pravda	29
Restorativni dijalog	30
Principi restorativne pravde	31
Poštovanje	31
Uključivanje (inkluzija)	31
Aktivno učešće	31
Dijalog	32
Osnaživanje	32
Popravljanje (obnavljanje)	32
Transformacija	32
Vrednosti restorativne pravde	33
Ciljevi restorativne pravde	33
Prednosti restorativne pravde	33
Najčešći restorativni pristupi	34
Posredovanje (medijacija)	34
Restorativna okupljanja (konferencije)	36
Restorativni krug	37
Restorativni pristup fokusiran na rešenje i pozitivne potencijale ljudi	39
Preduslovi za uspešno realizovanje restorativnog procesa	41
Restorativna pravda i joga	42
Oblasti primene restorativne pravde	42
Restorativna pravda i rodno bazirano nasilje	43

Rezultati istraživanja o mogućnostima i potencijalu za primenu restorativne pravde u praksi	45
Istraživanje načina bavljenja državnih organa i civilnog društva u Srbiji međuetničkim konfliktima	45
Empirijsko istraživanje međuetničkih sukoba i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji	47
Obim stradanja (viktimizacije)	48
Mehanizmi za rešavanje konflikta koji su pogodni za dostizanje pravde	49
Osećaj sigurnosti/bezbednosti	52
Akciono istraživanje u tri multietničke sredine u Srbiji	53
Restorativna pravda u Srbiji: pravna regulativa i institucionalni okvir	57
Krivično zakonodavstvo	57
Krivično procesno zakonodavstvo	57
Krivični zakonik	58
Institucionalni okvir	60
Maloletničko zakonodavstvo	60
Vaspitni nalozi	61
Posebne obaveze	61
Institucionalni okvir	62
Posredovanje u bračnim sporovima	62
Mirenje	62
Nagodba	63
Posredovanje u postupku zaštite od zlostavljanja na radu	63
Posredovanje (mirenje) u postupku zaštite od diskriminacije	64
Mirno rešavanje radnih sporova	65
Postupak posredovanja (medijacije)	66
Liste posrednika (medijatora)	68
Primeri dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnom kontekstu u Srbiji	69
Primena restorativnih pristupa u predškolskoj ustanovi	69
Rešavanje sukoba između roditelja i vaspitača	69
Rešavanje sukoba između dece u predškolskoj ustanovi	70

Primena restorativnih pristupa u bračnim i porodičnim sukobima i sporovima	72
Posredovanje (medijacija) u postupku određivanja kontakta sa maloletnom decom nakon razvoda braka	72
Posredovanje (medijacija) u slučaju sukoba između bračnih partnera	74
Posredovanje (medijacija) u slučaju sukoba između snaje i svekrve na nacionalnoj osnovi	75
Posredovanje (medijacija) u slučaju porodičnog sukoba oko brige nad bolesnim ocem	77
Posredovanje (medijacija) u slučaju porodičnog sukoba oko korišćenja stambenog prostora	78
Primena restorativnog pristupa u slučaju sukoba na relaciji dete-porodica i uloga škole	79
Rešavanje slučajeva vršnjačkog nasilja primenom restorativnih pristupa	80
Vršnjačko nasilje i primena vaspitnog naloga	80
Posredovanje (medijacija) u slučaju vršnjačkog nasilja	81
Primena restorativnih pristupa u cilju prihvatanja različitosti i sprečavanja diskriminacije	82
Rešavanje sukoba u zajednici	83
Posredovanje (medijacija) u rešavanju sukoba između stanara	83
Primena restorativnog pristupa u rešavanju sukoba između omladine romske zajednice i mladih iz drugih etničkih grupa u jednom selu	84
Primena posredovanja (medijacije) u rešavanju sukoba između dva lokalna biznismena	85
Mirovno veće	86
Primena restorativne pravde u zatvoru	88
Program za podizanje svesti o uticaju krivičnog dela na žrtve i o restorativnoj pravdi	88
Restorativna pravda i osnaživanje žrtava	89
Razvijanje programa za žrtve u Viktimološkom društvu Srbije	89
Restorativni krugovi u zajednici	90
Testiranje restorativnog kruga na seminarima VDS u okviru projekta ALTERNATIVE	90
Ka specifičnom regionalnom restorativnom modelu transformacije konflikata	93

O organizacijama koje su učestvovalе u razvijanju Priručnika	95
Viktimološko društvo Srbije – VDS	95
Savetodavno edukativni centar – SEC	96
Društvo za toleranciju	97
NVO Nova vizija	97
Lokalni (restorativni) timovi	99
Bačka Palanka i Bač	99
Prijepolje	99
Korišćena literatura	101
Literatura za dalje proučavanje i korisni linkovi	103
Materijal nastao u okviru projekta ALTERNATIVE	105
Internet stranice o restorativnoj pravdi	106
Online filmovi o restorativnoj pravdi	106

Executive summary

Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings

Introduction

The *Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings*¹ is one of the products of the action research implemented by the Victimology Society of Serbia-VDS within the work package *Fostering victim-oriented dialogue in a multiethnic society*, conducted within the ALTERNATIVE project.² The *Manual* aims to provide basic information on restorative justice and examples of best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings in Serbia. It should enable readers to gain insight into the possibilities, importance and potential of restorative approaches in trust-building and

¹ Although the action research of the Victimology Society of Serbia, conducted within the project ALTERNATIVE, was primarily focused on interethnic relations and conflicts in three multiethnic communities in Serbia, it suggests that in Serbia, as a post-conflict society, apart from interethnic, there are also intra-ethnic conflicts. Conflicts do not only exist along one particular line, e.g. ethnic belonging, but they are also based on religion, gender, age or other personal characteristics, or are tightly connected to the political situation in the multiethnic communities encompassed by the research and the political and economic transition in the country in general. Therefore, the action research confirmed the need to speak about 'conflicts in intercultural settings', rather than of intercultural or just interethnic conflicts, and consequently, about applying restorative justice approaches in intercultural settings. The content of the *Manual* is not limited to the application of restorative justice approaches in interethnic settings only; it rather shows the potential and possibilities of practicing restorative justice in different contexts, settings and situations.

² The project ALTERNATIVE (*Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies*) is a four years research project (February 1, 2012- February 1, 2016), coordinated by the Katholieke Universiteit Leuven (Belgium). The aim of the project was to provide alternative and deepened understanding, based on empirical evidence, of how to handle conflicts in intercultural contexts within democratic societies, in order to set up security solutions for citizens and communities, which will be carried by the active participation of the citizens involved. For more information on the project visit www.alternativeproject.eu and www.vds.org.rs.

responding to different problems and harmful situations, including conflicts, as well as for their prevention. The *Manual* is intended to serve as a training material for raising awareness on restorative justice and possible ways of applying it in practice. It is particularly recommended for professionals employed in state institutions (police, courts, social welfare centres, pre-school and school institutions, prisons, attorneys at law), and those active in civil society organisations. As far as it is intended to be used in Serbia, with the possibility to be used in the region of the former Yugoslavia as well, the *Manual* is written in Serbian.

The structure of the Manual

The *Manual* is organised in five main sections: (1) The context in which the *Manual* was developed; (2) The concept of restorative justice: basic ideas, principles and values of restorative justice; (3) Results of the research into the possibilities and the potential of applying restorative approaches in practice; (4) Restorative justice in Serbia: legal and institutional framework, and (5) Examples of best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings in Serbia.

The context in which the Manual was developed

Within ALTERNATIVE, the Victimology Society of Serbia-VDS implemented the research *Fostering victim-oriented dialogue in a multiethnic society* with the aim to identify, propose and implement a restorative model of conflict transformation in multiethnic contexts. The VDS research team intended to look for the potential that exists in Serbia for using alternative restorative approaches; to arrive at ideas of how to involve citizens from multiethnic communities, particularly victims, in democratic processes for peace-building and conflict transformation; and to stimulate cooperation of citizens and state institutions at the local level in order to develop long-term human and civil security, and justice solutions for multiethnic communities, based on restorative justice principles. The action research presented a continuation, and very important re-examination and up-grading phase, of what the Victimology Society of Serbia has been doing since 2005 within the *Association Joint Action*

for *Truth and Reconciliation* on developing the 'Third way' model of dealing with past and present conflicts in Serbia.

The 'Third way' model is defined as a non-conflict, inclusive, two-way communication of people with different experiences of war and other conflicts about the past, which implicates dealing with all crimes, victims and perpetrators regardless of their ethnic or other belonging, affiliation or personal features. This approach is based on mutual respect of all parties to the conflict, two-way communication, care about human rights, empowerment and reintegration of all persons affected by conflict using a wide range of restorative methods for establishment of truth and reconciliation, and a proactive approach in dealing with the past. Its aim is to restore trust as well as reconciliation between various social groups in Serbia and the region.

Developing the *Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings* was a participatory process that started during the seminars *From the conflict toward peaceful life in the community*, organised in 2014 in Prijepolje, Bačka Palanka and Medvedja (intervention phase of the action research). The seminar participants have, among other things, emphasised the need for raising awareness of the professional and general public on restorative justice and its implementation, thus this *Manual* has been conceived as a tool to serve this purpose.

In March 2015, a meeting was organised in Belgrade with representatives of the three aforementioned multiethnic communities who participated in the seminars as well as the VDS research team members involved in ALTERNATIVE. One of the goals of this meeting was to exchange ideas and suggestions about further activities on developing the *Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings*. During the meeting, first drafts of the content of the *Manual* were made and they served as a starting point for later work.

In order to further work on the development of the *Manual*, and on raising awareness about restorative justice and restorative approaches at the local level, local restorative teams were initiated in Prijepolje and Bačka Palanka and Bač.³ They are composed of representatives of these two local communities who participated at the seminar *From the conflict toward peaceful life in the community*. Members of these two local restorative teams come from social welfare centres, educational institutions,

³ Because of lack of coordination at the local level and due to other, professional and personal obligations of individuals from Medvedja who participated at the seminar and the follow-up meeting, the local restorative team in Medvedja was not established.

civil society organisations and the police. Each local team is coordinated by one contact person from each of the two communities. The task of the restorative teams was to collect data on examples of best practices of applying restorative approaches in preventing and solving conflicts and other problems in their local communities, which were later analysed and incorporated in the *Manual*. The VDS research team developed other parts of the *Manual*, and added several examples of applying restorative approaches from its experience and practice as well.

In drafting the *Manual* we also kept in mind the *Practitioners' manual – Restorative Justice Responses to Conflicts in Intercultural Contexts*, Practice guidelines developed within the ALTERNATIVE project (Biffi and Chapman, 2015). In addition, we used some parts of the Practitioners' manual, which were translated into Serbian, modified and included in the VDS's Manual, including: *Key principles of restorative justice* (Biffi and Chapman, 2015: 15-17) and some parts of the section *What restorative practices are appropriate and when?* regarding descriptions of the three restorative justice methods and their processes (Biffi and Chapman, 2015: 51-60).

A first draft of the Manual was discussed at one-day workshops organised in Bačka Palanka and Prijepolje in May 2015. Each workshop gathered the VDS research team members and members of each local restorative team in these two communities. Constructive discussions at the workshops contributed to further development of the *Manual*.

The second draft of the Manual was presented at the workshop organised in Belgrade in early July 2015, which brought together several members of local restorative teams from Prijepolje and Bačka Palanka and Bač, VDS research team members and several members of the *Association Joint Action for Truth and Reconciliation*, to share the results of their work so far and to contribute to finalising the *Manual*. All suggestions and proposals generated at the workshop helped in finalising the text of the *Manual*.

Therefore, the *Manual on best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings* is seen as the result of joint work and synergy of the VDS researchers involved in the ALTERNATIVE, seminar participants gathered around local restorative teams in Prijepolje and Bačka Palanka and Bač, individual seminar participants from Medvedja, and individual members of the *Association Joint Action for Truth and Reconciliation*.

The concept of restorative justice: basic ideas, principles and values of restorative justice

The aim of this chapter is to explain the concept of restorative justice and its basic principles, values, goals and benefits, as well as the key restorative approaches and the areas in which they can be applied.

Restorative justice is an approach to resolving conflicts (including crime), which is based on the needs of the victim, the offender and the community, and brings together all the parties in the conflict to help them to work together in a peaceful manner through dialogue to resolve their conflicts and problems and to reach an agreement on how the damage can be repaired. The main potential of restorative justice in the intercultural field, such as Serbia, is seen in promoting active participation of citizens in conflict transformation, creating possibilities for encounters and for including all stakeholders, also victims as key actors in democratic intercultural (restorative) dialogue, as well as for networking and cooperating with different agencies in promoting social justice and safety. It is also relevant for trust building in the local communities and the prevention of future conflicts.

This chapter also points to the restorative dialogue as the core element of restorative processes (approaches), which is inclusive and encourages communication between people with different experiences, expectations, feelings and perspectives. Particular emphasis is put on communication in the spirit of the 'Third way' as a model of restorative dialogue, which was recognised by some authors as a possible way of applying restorative justice in post-conflict societies. Communication rules in the spirit of the 'Third way' include: Listening and respecting each other, regardless whether one agrees or not; Mutual recognition and self-respect; Allowing/accepting existence of different understandings/experiencing of the same events by different people; No accusation of others and self-blaming – empowering I talk instead of YOU, THEY talk; Acceptance of responsibility for what one says; Understanding ourselves and others through the awareness about the connection between personal sense of grievance, exclusiveness and aggressiveness in communication; The focus on the present moment and mindfulness⁴: Full consciousness about oneself and others, about the place where we are

⁴ A mental state achieved by focusing ones awareness on the present moment, while calmly acknowledging and accepting one's feelings, thoughts and bodily sensations. It is used as the part of meditation as well as therapeutic technique.

and what is going on, about own feelings and reasons for them as well as about reasons behind feelings and deeds of other people that are often not directly related to us; Proactive instead of reactive approach (proposing solutions instead of self-defence and attack of others).

This is followed by the description of the basic principles of restorative justice: respect, inclusion, active participation, dialogue, empowerment, repairing and transformation. Additionally, basic values, goals and advantages of restorative justice are explained.

This chapter also covers in detail the most commonly used restorative approaches: mediation, conferences, restorative circles, as well as a solution focused restorative approach. For all these restorative approaches the whole process of preparation, implementation and finalisation is described. Restorative circles have a prominent place in this chapter as this model, accompanied with the solution-focused restorative approach, was tested by the VDS research team during the action research within the ALTERNATIVE.

Another important point made in the *Manual* is the link between yoga and restorative justice. It was discovered that yoga can positively influence resolving personal and interpersonal problems. Both restorative approaches and yoga have common denominators: non-violence, peace, a holistic approach, acceptance of differences. In addition to physical exercise, for enhancing the effects of the conflict resolution several other things are important: breathing exercises, thought control, mindfulness. These presented core elements of the methodological approach of the VDS's action research in the form of participatory seminars implemented within the ALTERNATIVE project.

Thus, the action research contributed to up-grading the 'Third way' model by enhancing the communication framework, including the peacemaking/restorative circle model and solution-focused approach, and including different empowering techniques that contribute to concentration on the present (mindfulness) as well as to inner peace and balance.

In the end, gender based violence is considered as one field where restorative justice can be applied, but with some preconditions and necessary standards in order to avoid negative effects on the victims.

Results of the research into the possibilities and the potential of applying restorative justice approaches in practice

The aim of this chapter of the *Manual* is to demonstrate possibilities and the potential for applying restorative justice approaches in practice based on the research so far. This part points to the main results and conclusions of both theoretical and action research of VDS conducted within the ALTERNATIVE, but also referring to other research that suggests there is a potential and support for broader use of restorative justice approaches in Serbia.

This chapter starts with presenting the main findings and conclusions of the theoretical research conducted by VDS within ALTERNATIVE in 2012, which consisted of a literature review and qualitative research of civil society's and state's dealing with interethnic and related political and intercultural conflicts in Serbia in the period 1990-2012 (Nikolić-Ristanović and Ćopić, 2013). It set a basis for developing and operationalising the action research, which consisted of two main parts: (1) an empirical research study on conflicts, victimisation and justice in three multi-ethnic communities in the border regions of Serbia – Bačka Palanka and Bač, Pijepolje, and Medvedja, which was conducted in 2013 (Nikolić-Ristanović, Ćopić, Petrović and Šaćiri, 2014); and (2) the participatory seminars *From the conflict toward peaceful life in the community*, which were implemented in the same multiethnic communities during 2014 (intervention phase) and followed by the participatory process in developing this *Manual*.

VDS's action research suggests that conflicts existed or still exist in all three multiethnic communities on different levels: conflicts between citizens, conflicts between citizens and the state, i.e. state institutions, and conflicts between citizens and state's representatives (e.g. police officers). Conflicts with the state have a prominent place, which is tightly connected to non-functioning or inadequate functioning of the state and the lack of rule of law. In Serbia, as a post-conflict society, there is a continuity of conflicts from the war to the post-war period, but new conflicts have emerged as well. Apart from interethnic, there are also intra-ethnic conflicts; thus, conflicts do not only exist along one particular line, e.g. ethnic belonging, so it confirmed the need to speak about 'conflicts in intercultural settings' rather than of intercultural or interethnic conflicts. For the security/safety of citizens in Serbia it is necessary to deal both with past and present interethnic, but also other (intra-ethnic) conflicts

and problems, with taking care of their very complex interconnectedness, and in an inclusive way.

The potential for restorative justice in conflict transformation exists in Serbia. Both respondents in the empirical research and seminar participants gave relevance to restorative approaches for conflict transformation in their local communities, in particular for those that are based on encounters and dialogue. This is supported by the findings of another research conducted in 2015 by VDS on the attitudes of citizens and professionals about restorative justice and alternative sanctions (research done outside of ALTERNATIVE). This finding is relevant when bearing in mind that the Serbian society is predominantly authoritarian and punitive. The action research suggests that the 'Third way' model of communication as a form of restorative dialogue and the restorative circle model are applicable and appropriate approaches for multiethnic communities in Serbia for conflict prevention and transformation. Their use contributes to changes of communication patterns, allows for mutual respect and trust-building, and contributes to bringing people closer to each other. But, all conditions for optimal contact need to be met, which requires, *inter alia*, further strengthening, enhancing and developing the legal, professional and institutional framework. It is also important to continue raising awareness of citizens and professionals on restorative approaches, and to work on developing and implementing education programmes on restorative justice and restorative approaches on different levels. This is exactly where we see the applicability of this *Manual*.

Restorative justice in Serbia: legal and institutional framework

After 2000, and particularly since 2005 and the beginning of legal reforms in Serbia, we can notice some hints of a restorative approach. Therefore, this chapter gives an overview of the existing legislation in Serbia that contains elements of restorative justice and provides information about the institutional framework for the application of some restorative approaches. It aims at providing information on the situations in which restorative approaches could be applied in Serbia and in which way. It focuses on the possibilities of implementing restorative justice within the criminal justice system, including the juvenile justice system, in family matters, in cases of workplace abuse, discrimination and in labour disputes. A process of mediation, as it is regulated by a separate

law, is described, and advantages of mediation over the court procedures are emphasised as well. This chapter ends with a list of useful links where lists of available mediators in Serbia could be found.

Examples of best practices of applying restorative justice approaches in intercultural settings in Serbia

The last chapter of the *Manual* contains examples of applying restorative justice approaches in solving different problems, including conflicts, in different fields, settings and situations in Serbia. These examples could serve as inspiration to the professionals of different backgrounds and from different institutions/organisations, but also citizens on the possible ways of using restorative approaches both professionally and in their everyday life. The examples include both formal and informal ways of solving problems, including conflicts. Most examples were gathered from the local communities in Bačka Palanka and Bač, and Prijepolje by the local restorative teams, while some examples came out of VDS's work (e.g. programme based on restorative justice principles in the female prison, testing the restorative circle model at the seminars within the ALTERNATIVE project, restorative justice and victim support).

The examples cover various settings and contexts of social relations and conflicts that might happen and ways of solving them with the use of mediation and other possible restorative approaches, including solving conflicts in pre-school institutions; in marital and family relations; in cases of bullying; for accepting diversity and preventing discrimination; for solving conflicts in the community; the role of peace councils in solving conflicts; implementing restorative justice in prisons; restorative justice and victim support, and community restorative circles.

A first group of examples includes the use of restorative approaches in pre-school institutions. In this part, the application of a restorative approach in resolving a conflict between a parent and an educator, as well as in a conflict between children are described. In the case of a parent-educator conflict, it was resolved by open dialogue based on facts and the acknowledgment of needs of both sides. The conflict between children had roots in prejudices towards a child from a different ethnic group. The problem was solved through a group children activity, a facilitated dialogue, where children were made aware of the needs of the

hurt child to play with others. The educator also used educative verses from poems, such as “friendships are little wreaths in which people are not divided by skin colour.”

A second group of examples relates to the application of mediation in marital and family conflicts and disputes. A first example relates to mediation in the process of determining the contact with minor children after divorce, where parents were in conflict. The plan of the case manager from the social work centre, the mediator in this case, was to prepare the parties in conflict with individual talks in order to avoid the discussion about guilt and the reasons that led to the divorce, and to move the dialogue in the direction of the interests of the children and their need for making contact with the mother. Both parents realised that the priority is the needs of children and not their personal needs. They gradually began to arrange the contacts, their time, place and duration with the help of the case manager. The second example entailed mediation in a case of conflict between marriage partners, where the social work employee was the mediator and managed to reconcile the partners through a series of dialogues. The next case described was mediation in a conflict on an ethnic basis between the daughter-in-law and a mother-in-law, that went from verbal to physical abuse by the mother-in-law. The mediation process was finished successfully, the apology was accepted and both parties accepted their part of responsibility. The fourth case dealt with mediation in a conflict between three sons about concerns over their ailing father. Two sons did not want to take care of the father, because their wives refused to take on such a burden. The centre for social work managed to invite the two brothers to the mediation process and when they were confronted with the legal duty to take care of the father financially, they agreed to each take care of him for four months. In the end, the father did not feel rejected by anyone. The fifth example covered mediation in a brotherly conflict about the use of their house after the death of their father, which grew into a physical confrontation. This case was not solved, but the brothers agreed to participate in the mediation. The last example in this context was the conflict between a girl and her parents and the role of the school in this conflict. The teacher and the school educator mediated the process of dialogue and the mediation was successful: the girl apologised to the parents for missing classes and both sides agreed to talk about problems they have, in order to prevent future conflicts.

The third group of examples includes resolving bullying cases by using restorative approaches. The first case entailed a peer conflict between two boys in love with the same girl and the implementation of the diversion order by the prosecutor for juveniles. The school psychologist and the team for combating school violence managed to convince the boys to apologise to one another. Their classmates were also involved and asked to prevent future fights. After another more serious incident, there was a peer mediation and the boy who caused injuries apologised again and expressed regret. He got a diversion order in a form of voluntary activism in a local youth NGO, which was imposed by the prosecutor for juveniles, because the juvenile justice system was also involved. The municipality also reacted and started a series of educations on tolerance and peer violence. In the end, the boy perpetrator became part of the peer team for combating violence in the school. The second case was a mediation in a fight between two pupils. Through a series of dialogues, a solution to the conflict was found. The school also organised workshops, round tables, lectures on solving conflicts in a peaceful way and other ways to combat school violence. The last case was a mediation with the goal to accept diversity and prevent discrimination. The centre for social work used an educational video about a lesbian 15 years old girl who tried to commit suicide to change a boy's attitudes towards the gay population. In the end, his sister managed to introduce him to her gay friend and he started to see things differently.

A fourth group of examples refers to resolving conflicts in the community. A first case was a mediation to resolve the conflict between tenants, where the chairman of the building committee mediated the dialogue. In the end, the conflict was solved by a group discussion and agreement. Secondly, a conflict between youth of the Roma community and people from other ethnic groups in a village was described. After a group fight, the Roma youth had no contact with other inhabitants. Years later, an activist group started organising dances, theatre forums in the village and then dialogues about stereotypes, prejudices and discrimination, where all inhabitants were invited. After that, the Roma youth and others reconciled. The next case was mediation in resolving the conflict between two local businessmen. The process of informal mediation was started by their mutual friends. After several trials, they concluded that the conflict was not nearly over and they tried mediation through their lawyers. Their other business associates were also included in the process. After the real representation of all aspects of the conflict, its

consequences and the time required for the eventual resolution of the problem, they were advised to reflect on everything once again. Lawyers particularly stressed to take into account their earlier friendship and successful long-term cooperation. In the end, the two businessmen reconciled.

Particular emphasis is put on the role and work of peace councils⁵ on solving neighbour conflicts. In these cases, both parties would present their case to the council and they would hear the decision and advice of the respected wise men from their community. They did not question their decision.

A sixth group of examples relates to the application of restorative justice in prison, the programme to raise awareness about the impact of the criminal offence on the victim and about restorative justice. The Victimology Society of Serbia organised a first pilot programme in the female prison in Serbia, which consisted of six workshops and were followed by evaluation interviews with six female inmates who participated in the programme. The programme was delivered to a group of female prisoners of different ethnic belonging. It made participants better understand the influence of crime on victims, understanding the consequences that a criminal offence has on victims and their families but also on the prisoners themselves and their families. It enabled acceptance of the principle of restorative justice, particularly restorative dialogue, and the use of relaxation and breathing exercises in order to teach the inmates to learn to relax, to focus on the present moment, to learn to feel and love their body and recognise their own and others' feelings and needs, and to develop a positive attitude towards others, which may help in preventing them from future criminal offences, but also from becoming victims.

Additionally, we present an example of using restorative justice in the context of victim support provided by the victim support service established within the Victimology Society of Serbia. The services provided are described with a special emphasis on the support to victims in the process of mediation (prior, during and after mediation).

⁵ Peace councils are bodies usually composed of several (mainly three) respectful members of the local community. The role of these councils is to develop good relations between citizens and to solve conflicts and problems they might have. These councils exist in some local communities. The work of these bodies used to be regulated (in the former Yugoslavia) by the law on courts. Today, the Law on the organisation of the courts in Serbia stipulates that the establishment and the work of peace councils is to be regulated by separate acts. This is done by the decisions of the authorised bodies in the municipalities (local self-government).

The last part brings the restorative circle tried out at seminars organised by the Victimology Society of Serbia within ALTERNATIVE. The tested restorative circle was designed on the basis of the peacemaking circles model. The case example was an ethnic insult of a man by a policeman. One man played the role of the victim, one the role of the policeman. Other participants played the support people (e.g. family members), as well as representatives of state agencies and NGOs and other members of the local community. One VDS researcher was the facilitator. A talking piece was used in order to enable that the voices of everyone can be heard. At the beginning, the facilitator would remind the participants about the rules of the restorative circle and communication, the reasons and the aims for the gathering. In the next phase, participants would deal with the problem, where everyone should understand what happened and how the event influenced the direct parties to the conflict, but also other people. Afterwards, there was a phase in which the circle participants made suggestions for possible solutions, i.e. further steps in order to heal the injury and repair the damage, but also what should be done on a broader level, the level of local community, institutions. In the end, the facilitator would sum up all that was talked about, made a short plan about the steps that should be taken and asked the participants if they agree with such a plan and also about how they feel. The participants showed readiness to solve problems in this way. They also focused on finding the causes of such problems. This exercise shows that restorative circles can lead to better understanding of conflicting parties, ideas for broader actions on the community level, and for the 'perpetrator' to become aware of his actions and to accept his responsibility.

Final parts of the Manual

The *Manual* finishes with a look into the future and further steps that should be directed toward developing a specific restorative justice approach to conflict transformation that would serve for both solving and preventing conflicts. It is envisaged as a model that would rest upon the following elements/components: conditions for optimal contact, communication framework in the spirit of restorative justice, yoga and mindfulness, peacemaking/restorative circle (a circle format) and a solution-focused approach, which would make it a unique and original model of conflict transformation in intercultural settings in the region.

The *Manual* also contains basic information about the Victimology Society of Serbia and local NGOs from Prjepolje and Bačka Palanka from which contact persons for these two communities and their local restorative teams are: NGO Nova vizija (New vision) from Prijepolje, and NGOs from Bačka Palanka – Savetodavno edukativni centar-SEC (Counseling-educative centre) and Društvo za toleranciju (Society for tolerance). Additionally, we provide names of the members of the two local restorative teams in Prjepolje and Bačka Palanka and Bač.

Finally, the *Manual* contains the list of literature, both the one used and those for further reading, as well as some useful links.

Uvod

*Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*⁶ jedan je od rezultata akcionog istraživanja koje je Viktimološko društvo Srbije-VDS sprovedelo u okviru projekta *ALTERNATIVE*⁷ – potprojekat *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava*, koje je realizovano u Srbiji.

Priručnik ima za cilj da pruži osnovne informacije o restorativnoj pravdi i primere dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnim sredinama u Srbiji, kako bi se stekao uvid u mogućnosti, značaj i potencijal restorativnih pristupa u reagovanju na različite povređujuće situacije, uključujući sukobe, kao i za njihovu prevenciju. Ovaj *Priručnik* treba da posluži kao materijal za edukaciju o restorativnoj pravdi i mogućim načinima njene primene u praksi.

⁶ Akciono istraživanje VDS, sprovedeno u okviru projekta *ALTERNATIVE*, pokazalo je da u Srbiji, kao post-konfliktnom društvu, pored međuetničkih, postoje i konflikti unutar etničkih grupa. Drugim rečima, konflikti nisu samo etnički motivisani, već do njih može da dođe i zbog religijske pripadnosti, pola, starosti ili drugog ličnog svojstva osobe, ili su, pak, tesno povezani sa političkom situacijom u multietničkim sredinama koje su bile obuhvaćene istraživanjem i sa političkom i ekonomskom tranzicijom u zemlji uopšte. Stoga je akciono istraživanje potvrdilo potrebu da se, što je bilo jedno od polazišta projekta *ALTERNATIVE*, koristi širi koncept, odnosno da se govori o „konfliktima u interkulturalnom kontekstu“ pre nego o interkulturalnim ili samo o međuetničkim konfliktima, pa tako i o primeni restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu. Takođe, sadržaj ovog Priručnika nije ograničen na primenu restorativnih pristupa samo u multietničkim sredinama, već ukazuje na potencijal i mogućnosti primene restorativne pravde u različitim kontekstima, sredinama i situacijama.

⁷ Projekat *ALTERNATIVE - Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava* je četvorogodišnji istraživački projekat (2012-2016), koji koordinira Katholieke Universiteit Leuven (Belgija), a finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Glavni cilj projekta *ALTERNATIVE* je da omogući alternativno i produbljeno razumevanje pravde i bezbednosti, a koje je zasnovano na empirijskim dokazima o načinima bavljenja konfliktima u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava. Uz to, projekat nastoji da predloži metode i principe restorativne pravde kao potencijalne garante promovisanja pravde i bezbednosti u interkulturalnim sredinama u Evropi. On promovise restorativne pristupe koji ohrabruju na dijalog pojedince i zajednice u sukobu kako bi se povećao osećaj sigurnosti i pravde među ljudima. Više o projektu *ALTERNATIVE* videti na www.alternativeproject.eu i www.vds.org.rs.

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu namenjen je svima koji žele da se bolje upoznaju sa konceptom restorativne pravde i restorativnim pristupima i mogućnostima njihove praktične primene. Namenjen je stručnjacima zaposlenim u državnim organima, institucijama i ustanovama (policiji, pravosuđu, centrima za socijalni rad i drugim ustanovama socijalne zaštite, vaspitno-obrazovnim ustanovama, zatvorima i drugim institucijama u kojima se izvršavaju zavodske sankcije, advokatima i slično) i organizacijama civilnog društva.

Struktura Priručnika

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu ima pet glavnih celina.

U prvom delu *Kontekst u kome je Priručnik nastao* dat je kratak prikaz participativnog procesa razvijanja *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Druga celina pod nazivom *Osnovne postavke koncepta restorativne pravde* ima za cilj da približi koncept restorativne pravde, i to: pojam, osnovne principe, vrednosti, ciljeve i dobrobiti restorativne pravde, potom ključne restorativne pristupe, kao i oblasti u kojima se restorativni pristupi mogu primenjivati.

U trećem delu *Rezultati istraživanja o mogućnostima i potencijalu za primenu restorativne pravde u praksi* predstavljeni su nalazi istraživanja koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo u okviru istraživačkog potprojekta *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* u okviru projekta *ALTERNATIVE* vezano za način bavljenja međuetničkim i sa njima povezanim konfliktima i mestu restorativne pravde, uz ukazivanje i na nalaze istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo tokom 2015. godine. Cilj ovog dela je da se, kroz nalaze istraživanja, ukaže na mogućnosti i potencijal za primenu restorativnih pristupa u praksi.

Četvrta celina nosi naziv *Restorativna pravda u Srbiji: pravna regulativa i institucionalni okvir* i u njoj je dat pregled rešenja sadržanih u pozitivnim propisima Republike Srbije u kojima su sadržani elementi restorativne pravde. Takođe je predstavljen institucionalni okvir za primenu rešenja sa elementima restorativne pravde. Drugim rečima, u ovom delu je prikazano u kojim situacijama i na koji način mogu da se primene rešenja sa elementima restorativne pravde u Srbiji.

Poslednja, peta celina, koja nosi naziv *Primeri dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnom kontekstu u Srbiji*, sadrži primere dobre prakse primene restorativnih pristupa u rešavanju problema i sukoba u različitim domenima društvenih odnosa i različitim interkulturalnim kontekstima. Ovi primeri bi trebalo da posluže kao neka vrsta putokaza i inspiracije predstavnicima državnih organa, institucija i

ustanova, predstavnicima organizacija civilnog društva i samim građanima na koji način se restorativni pristupi mogu primenjivati u radu, ali i u svakodnevnom životu.

Kontekst u kome je Priručnik nastao

Istraživanje VDS *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* imalo je za cilj razvijanje alternativnih načina rešavanja postojećih i sprečavanja budućih konflikata u interkulturalnom kontekstu, uz uključivanje građana, posebno žrtava, a koji su zasnovani na principima restorativne pravde i koji mogu da doprinesu zatvaranju ciklusa nasilja i povećanju ukupne bezbednosti građana. Ovo istraživanje predstavljalo je nastavak aktivnosti započelih još 2005. godine u okviru programa *Istina i pomirenje* i omogućilo je dalji, teorijski i praktični, razvoj „*Trećeg puta*“ u bavljenju konfliktima u Srbiji, koji je koncipiran u okviru *Asocijacije zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, čiji je osnivač i koordinator VDS.⁸

„Treći put“ je nekonfliktan i inkluzivan način komunikacije o prošlosti ljudi sa različitim iskustvima rata i drugih sukoba, koji podrazumeva bavljenje svim žrtvama, izvršiocima i svedocima nezavisno od njihove etničke i druge pripadnosti, odnosno svojstva. Ovaj pristup počiva na međusobnom uvažavanju svih strana u konfliktu, dvosmernoj komunikaciji, brizi o ljudskim pravima, osnaživanju i reintegraciji svih osoba pogođenih konfliktom i primeni niza metoda koji se koriste za saznavanje istine i približavanje sukobljenih strana. Njegov cilj je ponovno uspostavljanje poverenja i pomirenja između različitih društvenih grupa u Srbiji i regionu.

Razvijanje *Priručnika* predstavljalo je participativni proces, koji je započeo tokom seminara *Od konflikta do mirnog života u zajednici*, koji su organizovani 2014. godine u Prijepolju, Bačkoj Palanci i Medveđi. Na seminaru su, između ostalog, učesnici ukazali na potrebu rada na podiza-

⁸ Ideja traganja za „trećim putem“ ka istini i pomirenju okupila je oko Viktimološkog društva Srbije grupu organizacija i pojedinaca koji predstavljaju različite segmente društva i različite regione u Srbiji. Njihovim povezivanjem oformljena je Asocijacija *Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje* (ZAIP), kroz čije delovanje se nastoji razviti model saradnje različitih društvenih grupa i regiona, koji se mogu smatrati reprezentativnim za Srbiju, pa samim tim i mogući model sveobuhvatnog bavljenja prošlošću, koji bi bio primeren domaćem društvenom kontekstu. ZAIP je osnovana 10. juna 2005. godine. Danas ima 113 članova (pojedinaца/poјedinki i organizacija). ZAIP čine organizacije i pojedinci, ujedinjeni u različitosti i prepoznatim sličnostima, koji zastupaju ideju „Trećeg puta“.

nju svesti stručne i opšte javnosti o restorativnoj pravdi i njenoj primeni, pa je ovaj *Priručnik* zamišljen kao alatka koja bi služila tom cilju.

Marta 2015. godine u Beogradu je organizovan sastanak istraživača iz VDS, koji su uključeni u projekat *ALTERNATIVE* sa predstavnicima iz tri multietničke sredine u kojima su seminari realizovani. Jedan od ciljeva ovog sastanka bila je razmena ideja i predloga i dogovor oko daljih aktivnosti na razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu* i na podizanju svesti o restorativnoj pravdi na lokalnom nivou.

Tokom sastanka, napravljene su prve skice sadržaja *Priručnika*, koje su poslužile kao polazna osnova za dalji rad. Takođe, u cilju rada na razvijanju *Priručnika* i podizanju svesti o restorativnoj pravdi i restorativnim pristupima na lokalnom nivou, u Prijepolju i Bačkoj Palanci su formirani lokalni restorativni timovi.⁹ U sastav lokalnih restorativnih timova ušli su predstavnici ove dve lokalne sredine koji su učestvovali na seminaru *Od konflikta do mirnog života u zajednici*. Pri tome, u sastav restorativnih timova ušli su predstavnici centara za socijalni rad, vaspitno-obrazovnih ustanova, organizacija civilnog društva i policije.¹⁰ Svakim lokalnim timom koordinira jedna kontakt osoba iz ove dve sredine.

Zadatak restorativnih timova bio je da prikupe podatke o primerima dobre prakse primene restorativnih pristupa u prevenciji i rešavanju konflikata i drugih problema u svojim sredinama, koji su potom analizirani i inkorporirani u ovaj *Priručnik*. Sa druge strane, istraživački tim VDS radio je na razvijanju drugih delova ovog *Priručnika*.¹¹

⁹ Zbog nedostatka koordinacije na lokalnom nivou, nije formiran lokalni restorativni tim u Medveđi. U sastav restorativnog tima u Bačkoj Palanci ušli su predstavnici iz Bačke Palanke i Bača, kao dve opštine u kojima je sprovedeno empirijsko istraživanje u okviru projekta *ALTERNATIVE*.

¹⁰ Spisak članova i članica lokalnih restorativnih timova u Prijepolju i Bačkoj Palanci nalazi se na kraju ove publikacije.

¹¹ Prilikom razvijanja *Priručnika* imali smo u vidu i *Priručnik* koji je nastao na nivou celokupnog projekta *ALTERNATIVE* pod nazivom *Practitioners' manual – Restorative Justice Responses to Conflicts in Intercultural Contexts, Practice guidelines* (Biffi i Chapman, 2015). Takođe, prilikom pisanja pojedinih delova ovog *Priručnika* koristili smo delove pomenutog dokumenta razvijenog na nivou projekta, koji su prevedeni na srpski jezik, modifikovani i prilagođeni potrebama ovog *Priručnika*. U tom smislu, posebno su korišćeni sledeći delovi dokumenta pod nazivom *Practitioners' manual: Key principles of restorative justice* (Ključni principi restorativne pravde) (Biffi i Chapman, 2015: 15-17), kao i pojedini delovi poglavlja pod nazivom *What restorative practices are appropriate and when?* (Koje restorativne prakse su podobne i kada?) i to vezano za opis tri restorativna pristupa i njihove procedure (Biffi i Chapman, 2015: 51-60).

Prvi nacrt *Priručnika* diskutovan je na jednodnevnim radionicama koje su organizovane u Bačkoj Palanci i Prijepolju u maju 2015. godine, na kojima su učestvovalе istraživačice i istraživači iz VDS tima i članovi i članice lokalnih restorativnih timova iz ova dva mesta. Konstruktivna diskusija na radionicama doprinela je daljem uobličavanju teksta *Priručnika*.

Drugi nacrt *Priručnika* predstavljen je na radionici koja je organizovana u Beogradu početkom jula 2015. godine, na kojoj su, pored istraživača iz VDS i članova restorativnih timova iz Bačke Palanke i Prijepolja, učestvovali i članovi i članice *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, koji su sugestijama i predlozima pomogli da se uobličí konačni tekst ovog Priručnika.

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu tako predstavlja rezultat zajedničkog rada i sinergije istraživačkog tima iz VDS, koji su angažovani na projektu *ALTERNATIVE*, restorativnih timova iz sredina u kojima je istraživanje implementirano – Prijepolja i Bačke Palanke i Bača, pojedinih učesnika seminara *Od konflikta do mirnog života u zajednici* iz Medveđe i pojedinih članova i članica *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*.

Osnovne postavke koncepta restorativne pravde

Ovo poglavlje ima za cilj da približi koncept restorativne pravde, i to: pojam, osnovne principe, vrednosti, ciljeve i dobrobiti restorativne pravde, potom ključne restorativne pristupe, kao i oblasti u kojima se restorativni pristupi mogu primenjivati.

Restorativna pravda

Restorativna pravda je pristup rešavanju sukoba (uključujući kriminalitet), koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da zajedno, na miran način, putem dijaloga, razreše svoje sukobe i probleme i postignu sporazum o tome na koji način nastala šteta može da bude popravljena ili nadoknađena.

Restorativna pravda je *obnavljajuća pravda*: ona nastoji da popravi/nadoknadi nastalu štetu i popravi narušene odnose i omogući poboljšanje međuljudskih odnosa u zajednici. Ona takođe nastoji da dovede do osnaživanja žrtve i učinioca i da omogući da se oni ponovo integrišu u društvo.

Glavni potencijal restorativne pravde u interkulturalnom kontekstu ogleda se u promovisanju aktivnog učešća građana u rešavanju konflikata, stvaranju mogućnosti za susrete, uključivanju žrtava kao glavnih aktera u dijalog i radu sa različitim institucijama i organizacijama u promovisanju socijalne pravde.

Pored toga što restorativna pravda može da se primeni za rešavanje sukoba, ona je važna za jačanje odnosa unutar zajednice i prevenciju novih ili eskalaciju postojećih sukoba, što bi zahtevalo intervenciju pravosudnog ili drugog državnog sistema.

Restorativni dijalog

Suštinu restorativne pravde čini *restorativni dijalog*.

Restorativni dijalog je inkluzivan, zasnovan na restorativnim principima i vrednostima, i podstiče komunikaciju između učesnika koji imaju različita iskustva, percepcije, očekivanja, osećanja i perspektive (Ray i Roberts, 2007).

Restorativni dijalog je otvoren proces konstruktivne, dvosmerne komunikacije, koja omogućava razumevanje sebe i drugih i unapređenje ili transformaciju odnosa. Restorativni dijalog se zasniva na poštovanju različitosti i davanju jednakih mogućnosti stranama koje su u njega uključene, podstičući aktivno slušanje i empatiju. Glavni preduslovi za uspešan restorativni dijalog su: ravnoteža moći, međusobno poštovanje i razumevanje, i uzdržavanje od međusobnog optuživanja.

Pravila komunikacije u duhu „*Trećeg puta*“ kao model restorativnog dijaloga¹²:

- Međusobno slušanje bez obzira da li se slažemo sa stavom sagovornika.
- Uzajamno poštovanje i samopoštovanje.
- Dopustiti-prihvatiti da postoje različita shvatanja istih događaja, da različiti ljudi različito doživljavaju iste događaje, i slično.
- Bez optuživanja drugih i samookrivljavanja – osnažujući JA govor umesto optužujućeg TI, VI, ONI.
- Prihvatanje odgovornosti za ono što se kaže.
- Provera razumevanja onoga što smo čuli pre donošenja zaključka, odnosno reagovanja.
- Razumevanje sebe i drugih kroz svest o vezi lične povređenosti, isključivosti i agresivnosti u komunikaciji.
- Puna svest o sebi i drugima, o mestu gde se nalazimo i dešavanjima na njemu, o svojim osećanjima i razlozima za njih kao i razlozima osećanja i postupaka drugih ljudi koji često nisu direktno vezani za nas.
- Proaktivnost umesto reaktivnosti (predlaganje rešenja umesto samoodbrane i napada drugih).

Komunikacija zasnovana na ovim pravilima je optimalna za rešavanje i prevenciju sukoba!

¹² Ova pravila su predstavljala komunikacijski okvir tokom participativnih seminara *Od konflikta do mirnog života u zajednici*, koji su organizovani tokom 2014. godine u Prijepolju, Medveđi i Bačkoj Palanci.

Principi restorativne pravde

Restorativna pravda počiva na sledećem: svako stradanje, povređivanje (viktimizacija) predstavlja prevashodno povredu ljudi i međuljudskih odnosa, a tek onda povredu zakona. To otvara sledeća pitanja: Koje su potrebe osobe koja je povređena, odnosno kojoj je šteta naneta? Ko je odgovoran za popravljavanje štete, odnosno saniranje posledica povređivanja? Na koji način se šteta može popraviti, posledice sanirati i popraviti odnosi koji su narušeni usled povređujućeg ponašanja?

Polazeći od toga, osnovni principi na kojima počiva koncept restorativne pravde su: poštovanje, uključivanje (inkluzija), aktivno učešće, osnaživanje, popravljavanje (obnavljanje) i transformacija.

Poštovanje

Poštovanje se odnosi na uvažavanje ljudskog dostojanstva i integriteta. Princip poštovanja je garantovan svim učesnicima restorativnog procesa u jednakoj meri, kroz stvaranje bezbednog okruženja u kome svi mogu da izraze svoja osećanja i potrebe.

Uključivanje (inkluzija)

Uključivanje (inkluzija) se odnosi na davanje jednakih mogućnosti svim stranama u sukobu da se sastanu i da budu aktivno uključene u proces sopstvenog traganja za pravdom.

Aktivno učešće

Aktivno učešće podrazumeva kontrolu učesnika restorativnog procesa nad procesom i njegovim rezultatima. Aktivno učešće je povezano sa sposobnošću učesnika da se angažuju u iznalaženju rešenja za nastalu situaciju i da prihvate odgovornost za sopstvene postupke. Aktivno učešće znači spremnost za davanje doprinosa procesu donošenja odluka kroz uticaj na tok dijaloga i na dogovor između zainteresovanih strana.

Dijalog

Dijalog je inkluzivan i otvoren proces komunikacije među stranama, koji može da dovede do međusobnog razumevanja. Više o restorativnom dijalogu videti u prethodnom segmentu.

Oснаživanje

Oснаživanje se vezuje za aktivno učešće i uključivanje (inkluziju) strana pogođenih određenim događajem (konfliktom) u iznalaženje rešenja za nastalu situaciju. Odnosi se na sposobnost donošenja odluka i uticaj na ishod restorativnog procesa.

Popravljanje (obnavljanje)

Popravljanje (obnavljanje) se odnosi na popravlanje štete nastale povređujućim ponašanjem (viktimizacijom) i odnosa koji su narušeni. Definiše se ili kao (materijalna) naknada štete ili kao širi pristup usmeren na popravlanje štete i obnavljanje narušenih odnosa, što podrazumeva i uspostavljanje ili obnavljanje komunikacije. U tom smislu, popravlanje se odnosi na nameru zainteresovanih strana da prihvate događaj (sukob) kao deo svoje životne priče i nameru zajednice da potvrdi ili ponovo uspostavi svoje vrednosti.

Transformacija

Transformacija u restorativnoj pravdi izlazi van okvira bavljenja sukobom (povređujućim ponašanjem) i otklanjanjem štete. Restorativna pravda teži da promeni način percepcije i bavljenja odedenim događajem (sukobom) od strane društva (zajednice) i da izmeni odnose između grupa u sukobu tako da se promeni percepcija o drugoj grupi, kako bi se stvorili uslovi za zajednički život, dakle, život jednih sa drugima, a ne jednih pored drugih.

Vrednosti restorativne pravde

Ključne vrednosti restorativne pravde mogu da se podele u tri grupe:

- Vrednosti koje bi mogle da se okarakterišu kao osnovne proceduralne garancije (procesne vrednosti), i to: odsustvo dominacije, osnaživanje, slušanje s poštovanjem i uvažavanjem, jednaka briga za sve učesnike, prihvatanje odgovornosti i poštovanje osnovnih ljudskih prava.
- Vrednosti koje čine suštinu restorativnog pristupa: ponovno uspostavljanje ljudskog dostojanstva, sigurnosti, odnosa narušenih usled sukoba ili drugog povređujućeg ponašanja, osećaja pripadnosti zajednici, slobode, emocija, brige i empatije, poštovanja, mira, što sve može da doprinese sprečavanju budućih nepravdi.
- Vrednosti koje mogu da se pojave tokom restorativnog procesa: izvinjenje, oprostaj, milost, kajanje i slično.

Procesne vrednosti restorativne pravde, kao što su poštovanje, nedominacija, dostojanstvo svake individue, inkluzija, odgovornost, humanost, međusobna briga, reparacija i slično, podstiču dobre odnose u grupama i pomažu da do izražaja dođu individualne vrednosti članova date grupe, oličene u poštovanju, iskrenosti, saosećajnosti, otvorenosti, strpljenju i tome slično (Pranis, 2007: 72).

Ciljevi restorativne pravde

Restorativna pravda ima za cilj nuđenje sigurnog prostora za ljude da se uključe u konstruktivni dijalog, preuzimanje odgovornosti za nanetu povredu/štetu i njeno popravljavanje/nadoknadu, osnažujući pritom osobu i jačajući kapacitet zajednice za rešavanje postojećeg i prevenciju budućih sukoba u zajednici. Kajanje, izvinjenje, oprostaj i milost mogu biti rezultati procesa, ali nisu nužni ciljevi restorativnog procesa.

Prednosti restorativne pravde

Restorativna pravda se pokazala kao korisna alatka za bavljenje različitim povređujućim situacijama i za rešavanje sukoba. Sve strane u procesu imaju priliku da se aktivno uključe u rešavanje pitanja koja ih se

tiču, da objašnjavaju svoja stanovišta, da dobijaju odgovore, iznose mišljenje o budućim načinima prevencije sukoba, što, sve skupa, smanjuje štetu koju je žrtva pretrpela i ohrabruje učinioca da se uzdrži od budućih povređivanja drugih.

Najčešći restorativni pristupi

Restorativna pravda je krovni termin koji uključuje različite prakse, odnosno pristupe i procese, kao što su: posredovanje (medijacija), restorativna okupljanja (konferencije), restorativni krugovi (krugovi mirotvorstva, krugovi kažnjavanja) i restorativni pristup fokusiran na rešenje i pozitivne potencijale ljudi.

U svakom od ovih pristupa, krajnji cilj je da se postigne dogovor oko naknade/popravljanja nastale štete (iznalazjenja rešenja za nastalu situaciju) i sprečavanja budućih sukoba. Svi ovi pristupi se zasnivaju na restorativnom dijalogu. Ključna razlika je u krugu lica koja prisustvuju i ulozi koju imaju.

Posredovanje (medijacija)

Posredovanje (medijacija) je restorativni pristup, koji okuplja dve osobe ili grupe u sukobu, sa ciljem da im olakša da razumeju jedni druge i da se dogovore o načinu rešavanja sukoba. Posredovanje može da se koristi kada postoje dve određene strane u sukobu, koje su spremne da se sastanu i, uz pomoć posrednika kao treće neutralne strane, razreše situaciju prouzrokovanu sukobom. U ovaj proces su najčešće uključeni žrtva, tj. lice koje je povređeno/oštećeno, potom lice koje je nanelo povredu/štetu i posrednik (medijator). Strane u sukobu ulaze u dijalog u prisustvu posrednika kao treće neutralne strane. Dijalog može da bude direktan (licem u lice) ili indirektan (na primer, putem pisama, video poruka ili usmenih poruka koje šalju strane posredstvom posrednika).

Priprema i tok posredovanja (medijacije)

1. Posrednik (medijator) stupa u kontakt sa obe strane odvojeno, kako bi im predložio posredovanje (medijaciju) i upoznao ih sa procesom posredovanje (medijacije). Ako strane pristanu na posredovanje, posred-

- nik razmatra sa njima u kojoj bi formi posredovanje (medijacija) trebalo da se održi: direktna ili indirektna medijacija. Na osnovu ove odluke se prave dalji dogovori za medijaciju. Prednost se daje direktnoj (licem u lice) medijaciji. Posrednik treba da se potruži da pomogne učesnicima u prevazilaženju strahova vezanih za direktan susret i da pokuša da otkloni poteškoće i prepreke, koje mogu da spreče u potpunosti posvećeno i aktivno učešće. Posrednik poštuje želje strana u sukobu.
2. Pre posredovanja (medijacije), posrednik treba da objasni glavne principe ovog pristupa:
 - *Neutralnost* – uloga posrednika je da pomogne stranama u donošenju odluke o načinu razrešenja sukoba i popravljanju štete, i to tako što usmerava njihov dijalog, ali ne sudi, nije arbitar niti daje ocenu onoga što bilo koja od strana kaže.
 - *Poverljivost* – posrednik i učesnici ne bi smeli da informacije koje su saznali u procesu posredovanja (medijacije) koriste van tog konteksta.
 - *Dobrovoljnost* – strane mogu učestvovati u procesu posredovanja (medijacije) samo ako daju dobrovoljni pristanak i mogu napustiti proces u bilo kom trenutku. Obaveza posrednika je stoga da se uveri da su obe strane voljne da učestvuju u procesu medijacije i da razumeju da mogu da odustanu od medijacije u bilo kom trenutku.
 3. Tokom posredovanja (medijacije), strane se podstiču da daju svoje viđenje sukoba i štete koju je on prouzrokovao. Takođe se ohrabruju da iznesu svoje mišljenje i izraze svoja osećanja, što bi trebalo da doprinese boljem međusobnom razumevanju strana. Obe strane se podstiču da izraze svoje potrebe i iskažu na koji način bi, po njima, sukob trebalo da se razreši i šteta popravi/nadoknadi.
 4. Proces traje sve dok obe strane ne budu zadovoljne i dok se ne dogovore o daljim aktivnostima.
 - Ako strane ne mogu da dođu do dogovora, slučaj se vraća službi/organu koji ga je uputio na posredovanje (medijaciju) (u slučaju da strane nisu same tražile da se sukob reši primenom medijacije).
 - Ako strane postignu dogovor, to se zapisuje i formalno se usvaja plan aktivnosti koje bi trebalo preduzeti.
 - Dogovara se vreme kada će se proveriti da li je plan ispunjen.
 - Određuje se termin za eventualno novi (follow-up) sastanak ili proces praćenja ispunjenja plana.
 5. Posrednik ili drugi zaposleni u službama za medijaciju prate realizaciju dogovorenog plana:

- Može se ponuditi dodatna medijacija ako je to potrebno.
- Posrednik može bilo koju stranu da uputi na neku drugu službu, ako ima potrebe (na primer, na službu za podršku žrtvama).
- Posrednik kontaktira strane i informiše ih ili upozorava na preuzete obaveze i potrebu da se one ispune. U slučaju neispunjenja obaveza, slučaj se vraća nadležnom organu/službi radi pokretanja nekog drugo postupka rešavanja.

Restorativna okupljanja (konferencije)

Restorativno okupljanje (konferencija) podrazumeva uključivanje šireg kruga lica u odnosu na posredovanje (medijaciju), pa, pored strana u sukobu, tj. žrtve, učinioca i facilitatora, procesu prisustvuju osobe koje pružaju podršku stranama u sukobu (na primer, porodica, prijatelji), ali i drugi zainteresovani članovi zajednice (na primer, policajac, socijalni radnik, komšije i slično). Drugim rečima, restorativno okupljanje (konferencija) predstavlja restorativni pristup u okviru koga se sastaje veći broj ljudi iz lokalne zajednice pogođene određenim događajem (sukobom). Ovaj restorativni pristup može da se primeni i kada u lokalnoj zajednici postoji nešto što narušava kvalitet života njenih građana i što može da prouzrokuje sukob između pojedinih grupa (preventivno delovanje), a u kojim situacijama odgovor državnih organa često nije zadovoljavajuć i ne vodi rešavanju problema, već može da dovede do njegovog produblivanja.

Priprema i tok restorativnog okupljanja (konferencije)

1. Facilitator ispituje situaciju i obavlja konsultacije sa širokim krugom ljudi, koji su pogođeni određenim problemom, događajem ili sukobom.
2. Kada facilitator dobije potpunu sliku o problemima članova lokalne zajednice, organizuje restorativno okupljanje (konferenciju) u zajednici. Facilitator:
 - Vršiti odabir odgovarajućeg mesta za održavanje restorativnog okupljanja (konferencije), koje treba da bude bezbedno za sve učesnike, udobno i sa dovoljno mesta za rad u manjim grupama, i priprema osveženje.

- Poziva sve one koji su pogođeni određenim problemom, događajem ili sukobom, kao i one koji su zainteresovani za iznalaženje odgovarajućeg rešenja (na primer, policija i druge državne službe, nevladine organizacije, lokalni političari i slično).
 - Planira vođenje (facilitaciju) restorativnog okupljanja (konferencije): kako predstaviti prisutnima povod okupljanja i definisati problem/pitanja o kojima treba da se razgovara i nađe rešenje, koja pitanja treba postaviti, na koji način podeliti ljude u manje grupe i kako voditi dijalog.
3. Tokom okupljanja (konferencije) facilitator:
 - Otvara okupljanje i pozdravlja učesnike.
 - Upoznaje učesnike sa ciljem i povodom okupljanja.
 - Objašnjava proceduru, tj. pravila koja treba poštovati.
 - Organizuje, ako je potrebno, rad u malim grupama.
 - Stara se da svaka mala grupa, ukoliko se na taj način odvija rad, ima svog facilitatora, koji razume pitanja o kojima treba da se razgovara, i osobu koja će beležiti ono što učesnici kažu.
 - Organizuje rad na način da se omogući da grupe između sebe podeli svoja zapažanja.
 4. Na kraju, facilitator može da zamoli učesnike za neke dodatne informacije, doprinose okupljanju (konferenciji) ukoliko ih učesnici imaju i objašnjava kako će učesnike obavestiti o rezultatima okupljanja (konferencije) i o konkretnim aktivnostima na rešavanju problema. Pri tome, moguće je organizovati dodatna okupljanja u cilju definisanja konkretnih aktivnosti ili diskutovanja već dogovorenih aktivnosti usmerenih na rešavanje određenog problema, događaja ili sukoba.

Restorativni krug

Restorativni krug je restorativni pristup, koji je zamišljen tako da okupi mešovitu grupu ljudi koja je direktno pogođena nekim sukobom/događajem. Krug je usmeren na štetu koju su učesnici pretrpeli i na razrešenje sukoba. Može se primeniti u slučajevima sukoba koji pogađaju različite grupe ljudi. U restorativnim krugovima, strane u sukobu i šira zajednica nalaze se u prisustvu nepristrasne treće strane – „čuvara kruga“ (facilitatora), pri čemu se koristi određeni broj rituala (na primer, ceremonija otvaranja, sedenje u krugu, pričanje priča i korišćenje predmeta koji ima simboliku za prisutne, a koji drži osoba koja priča) kako bi

zajednički, kroz dijalog, našli rešenje sukoba, uticali na prevenciju budućih povređivanja i ojačali lokalnu zajednicu.

Priprema i tok restorativnog kruga

1. U zavisnosti od prirode i konteksta sukoba, facilitator poziva one koji su u najvećoj meri pogođeni određenim sukobom, odnosno događajem koji je prouzrokovao povredu/štetu, i to:
 - Izvršioca/izvršioce i žrtvu/žrtve konkretnog događaja i njima bliske osobe;
 - Predstavnike zajednice koja je umešana/pogođena sukobom/događajem;
 - Predstavnike civilnog društva i državnih organa i institucija, koji su zainteresovani za razrešenja sukoba ili koji mogu da podrže dogovor koji je sklopljen tokom restorativnog kruga.
2. Facilitatori se sastaju sa svakim potencijalnim učesnikom kruga, kako bi im objasnili koje su mogućnosti restorativnog kruga i pozvali ih da učestvuju. Kada obave sastanke sa svim osobama koje će učestvovati, facilitatori razmatraju sledeće:
 - U kojim okolnostima i pod kakvim uslovima bi sve strane želele da učestvuju?
 - Šta je potrebno da bi se ispunili ti uslovi?
 - Koja sredstva će biti potrebna za ispunjenje tih uslova?
 - Kada i gde će se održati krug?
 - Kako se može pripremiti prostor gde će se krug održati?
 - Kako će izgledati facilitacija?
 - Kako će facilitatori saradivati međusobno?
3. Tokom restorativnog kruga (proces)¹³, facilitatori:
 - Otvaraju krug, požele dobrodošlicu učesnicima i daju kratak uvod;
 - Objašnjavaju svrhu i postupak kruga, kao i način na koji osnovna pravila doprinose ostvarenju svrhe ovog procesa;

¹³ U nekim modelima restorativnog kruga koristi se tzv. *talking piece* – predmet koji drži učesnik koji govori, čime se omogućava da svako može da govori, da se čuju mišljenja svih, da oni koji su tiši ne ostanu po strani, ali i da se poštuje želja onih koji ne žele da pričaju. To omogućava uključivanje svih (inkluziju) i sprečava dominaciju pojedinaca. Uz to, na ovaj način se omogućava raspoređivanje odgovornosti za iznalaženje rešenja i njegovu održivost ako do njega dođe. To je obično predmet koji ima određenu simboliku za učesnike kruga, što je uglavnom povezano sa nekim običajima ili tradicijom. Međutim, korišćenje ovog predmeta može i da uspori proces, da ograniči mogućnost postavljanja pitanja i dijalog, pa tako ne nalazi primenu u svakoj situaciji, o čemu treba da se vodi računa.

- Pozivaju redom svakog učesnika da se obaveže na poštovanje svrhe i postupka sastanka;
 - Pozivaju osobu koja je u najvećoj meri pogođena štetnim posledicama sukoba/događaja da započne proces razumevanja „šta je to što ne funkcioniše i tako joj nanosi štetu“;
 - Staraju se da svi čuju šta je ova osoba rekla i daju priliku ostalima da osobi koja je otvorila krug postave pitanja;
 - Ponavljaju proces pričanja i postavljanja pitanja sve dok svi koji to žele ne dobiju priliku da pričaju;
 - Identifikuju važne vrednosti koje izazivaju i doprinose održavanju konflikta;
 - Definišu pitanja/probleme i potrebe kojima se treba baviti.
4. Na kraju procesa, facilitatori treba da osiguraju da se uradi follow-up. To znači da će facilitator:
- Dogovoriti plan za bavljenje problemima i potrebama;
 - Uspostaviti proces koji će omogućiti svakoj strani da preuzme odgovornost za ispunjenje svojih obaveza;
 - Ispratiti ispunjenje obaveza;
 - Rasporediti potrebna i dogovorena sredstva za ostvarenje dogovorenog akcionog plana;
 - Organizovati sastanke za ocenu uspešnosti implementacije akcionog plana;
 - Napraviti rezervne planove za slučaj nepredviđenih problema ili prepreka za implementaciju plana;
 - Odrediti vreme za proslavu uspeha i korišćenje uspešnih rezultata za dalju nadogradnju.

Pored navedenih, restorativni pristupi podrazumevaju i čitav niz drugih restorativnih intervencija kao što su: tehnike nenasilne komunikacije, dijalog, izgradnja poverenja i slično. Restorativni pristupi su pokušaj da se okvir restorativne pravde proširi i učini primenjivim za različite problematične situacije sa kojima se suočavamo u svakodnevnom životu i radu.

Restorativni pristup fokusiran na rešenje i pozitivne potencijale ljudi

Restorativni pristup fokusiran na rešenje i pozitivne potencijale ljudi može se primenjivati u različitim situacijama i okruženjima (u školi, porodici, radnoj organizaciji, komšiluku, lokalnoj zajednici), bilo u radu

sa pojedincima (na primer, sa žrtvom, sa učiniocem i slično) ili u situacijama kada je veći krug lica pogođen nekim konfliktom ili drugim problemom za koji je potrebno naći rešenje (Bannink i Walker, 2014). U ovom pristupu fokus je na nalaženju rešenja i na jačanju osobe ili grupe ljudi i njihovih međusobnih odnosa kroz uočavanje snaga, odnosno pozitivnih potencijala i kompetencija učesnika procesa. Učesnici mogu da budu sva lica koja su, direktno ili indirektno, pogođena konfliktom ili problemom, ali i svi oni koji su zainteresovani da se konflikt/problem reši i da se unaprede odnosi u datoj grupi (porodici, školi, komšiluku, radnoj organizaciji, zajednici). Dva su ključna principa koja moraju da se poštuju tokom kruga: poverljivost i slušanje.

Priprema i tok restorativnog pristupa fokusiranog na rešenje i pozitivne potencijale ljudi

1. Facilitator poziva sve osobe koje žele da učestvuju u nalaženju rešenja za sukob/problem. Polazi se od onih koji su u najvećoj meri pogođeni sukobom/problemom, koje facilitator potom pita ko bi po njihovom mišljenju trebalo da se pozove na sastanak. Nastoji se da se osigura balans strana u sukobu (na primer, ako jedna strana ima pored sebe tri osobe koje joj pružaju podršku, o tome se mora obavestiti druga strana kako bi znala da i ona ima mogućnost da povede isti broj osoba koje će njoj biti podrška).
2. Tokom sastanka, obično se sedi u krug. Facilitator otvara sastanak. Nakon predstavljanja facilitatora i učesnika, slede sledeće faze sastanka:
 - U prvoj fazi se fokusira na snage, potencijal učesnika sastanka (na primer, na ono što učesnici vole vezano za porodicu, školu, radnu organizaciju i slično zavisno od toga gde se sukob/problem desio/pojavio, ili na ono što oni mogu da identifikuju kao pozitivne korake/strane/događaje vezane za okruženje u kome je sukob nastao, odnosno problem se pojavio).
 - U drugoj fazi učesnici formulišu ciljeve, odnosno očekivanja i nadanja vezano za konkretnu situaciju (u ovoj fazi se nastoji da se kroz pitanja facilitatora dođe do što više kreativnih odgovora i mogućih rešenja sukoba/problema). U ovoj fazi se sagledava i uloga učesnika (kako oni vide sebe i druge) u ostvarivanju tih ciljeva, odnosno kako vide pozitivne razlike (individualne ili relacione) u odnosu na situaciju koja je dovela do okupljanja.

- Sledeća faza je faza uočavanja izuzetaka. Cilj je da se uoči u kojim situacijama je sukob/problem manji, ali i da li sukob/problem može da bude i gori. Drugim rečima, cilj je da učesnici uoče svoje mogućnosti, kompetencije i strategije suočavanja sa sukobom/problemom.
- U poslednjoj fazi se izlistavaju predlozi o tome šta može da se učini kako bi se odnosi poboljšali, kako bi se sprečilo da dolazi do konflikata/problema koji su bili povod za sastanak i kako učesnici vide sebe u tom procesu, a kako druge učesnike. Drugim rečima, izlistavaju se mogući koraci koji bi trebalo da doprinesu ostvarivanju ciljeva koji su formulisani u drugoj fazi sastanka.
- Na kraju, facilitator pohvali učešće svih na sastanku, dogovara se za sledeći sastanak, ukoliko nisu razmotrena sva pitanja. Takođe pita učesnike da li žele da dobiju u pisanoj formi ono o čemu su se dogovorili tokom sastanka, kao i da li žele novi, follow-up, sastanak kako bi se na njemu razgovaralo o tome šta je od dogovorenog urađeno.

Preduslovi za uspešno realizovanje restorativnog procesa

Za uspešno realizovanje restorativnog procesa neophodni su sledeći preduslovi:

- Dobrovoljno uključivanje svih zainteresovanih strana.
- Razumevanje značaja i cilja koji se želi postići određenim restorativnim pristupom.
- Poverenje, uzajamno uvažavanje i poštovanje strana u sukobu.
- Saradnja i razumevanje.
- Sigurno i prijatno okruženje u kome se program realizuje.

Osoba koja vodi restorativni proces (medijator, facilitator) trebalo bi da bude neutralna tokom procesa, pružajući podjednaku pažnju svim stranama uključenim u proces i osiguravajući poverljivost cele komunikacije. Dakle, to treba da bude profesionalna, nepristrasna i neutralna osoba u koju učesnici u postupku imaju podjednako poverenja. Zadatak osobe koja vodi restorativni proces je da pomogne učesnicima u postupku da prepoznaju sopstvene potrebe i interese i pronađu najbolje moguće rešenje koje je prihvatljivo za obe strane.

Restorativna pravda i joga

Efekti restorativne pravde na rešavanje ličnih i interpersonalnih problema mogu biti pojačani uključivanjem elemenata joga u sprovođenje određenih restorativnih pristupa. Time se postiže svojevrsna sinergija ova dva pristupa, čiji zajednički imenitelji su nenasilje, mir (u sebi i sa drugima), inkluzivni, odnosno holistički pristup, prihvatanje i uvažavanje različitosti, osnaživanje i razvijanje sposobnosti za rešavanje problema na pozitivan način. Povezanost restorativnih pristupa i joga možda na najbolji način ilustruju reči Swami-a Saraswati-a, poznatog indijskog teoretičara i praktičara joga: „*Mir može da se pronade jedino unutra, nikako spolja. Da bi se stvorio miran svet, potrebno je da, pre svega, naučimo da se opuštamo i uskladimo sopstveno telo i duh*“ (Saraswati, 1990: 18). Pri tome, za pojačavanje efekata restorativnih pristupa, pored fizičkih vežbi, od posebnog značaja su vežbe disanja, koje doprinose opuštanju, kontroli misli i stvaranju prostora da se razmisli pre nego što se dela, kao i fokusiranost na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih).

Oblasti primene restorativne pravde

Restorativna pravda kao pristup rešavanju problema, uključujući sukobe, koji se zasniva na restorativnom dijalogu, može da se primeni u različitim oblastima, kontekstima i situacijama: u oblasti krivičnog pravosuđa, kao alternativni način rešavanja posledica nastalih krivičnim delom ili kao dodatak postojećim sankcijama; potom, za rešavanje sukoba u školama, na radnom mestu, između komšija, na nivou lokalne zajednice; zatim, u porodičnim sporovima, trgovinskim sporovima; u zatvorima i to kao način rešavanja sukoba između zatvorenika i između zatvorenika i zatvorskog osoblja, ali i u procesu pripreme osuđenog za izlazak na slobodu, a vezano za popravljnje/ponovno uspostavljanje odnosa sa porodicom i tako dalje.

Restorativna pravda i rodno bazirano nasilje

Primena restorativnih pristupa u slučajevima rodno baziranog nasilja izaziva čitav niz polemika i argumenata *za* i *protiv*. Obično se kao argumenti protiv primene restorativnih pristupa u slučajevima rodno baziranog nasilja navode: neravnoteža moći između žrtve i nasilnika koja može da utiče na manipulaciju i žrtvom i procesom od strane nasilnika i da ugrozi dinamiku procesa i dolaženje do restorativnih ishoda; položaj žrtve u restorativnom procesu i pitanje njene bezbednosti i zaštite, kako od sekundarne viktimizacije, tako i od reviktimizacije; minimizacija i tolerisanje nasilja i njegova „dekriminalizacija“, i diskutabilnost ostvarivanja ciljeva restorativnog procesa.

Međutim, pojedina istraživanja ipak pokazuju da se primena restorativnih pristupa, posebno posredovanja između žrtve i učinioca, ne odbacuje u potpunosti u slučajevima rodno baziranog nasilja. Kao jedan od ključnih argumenata u prilog primene restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja navodi se neuspeh postojećeg krivično-pravnog sistema u zaustavljanju nasilja i izlaganje žrtava reviktimizaciji, sekundarnoj viktimizaciji i dodatnoj traumatizaciji. Uz to, argumenti u prilog primene restorativne pravde odnose se na sledeće: omogućava se aktivno učešće žrtve u procesu rešavanja date situacije; daje se prostora za vrednovanje žrtve, a davanjem mogućnosti žrtvi da ispriča svoju priču podstiče se bolje razumevanje problema sa kojim je ona bila suočena; omogućava se prihvatanje odgovornosti od strane učinioca, te razumevanje onoga što je učinio, a što je jedan od preduslova za izbegavanje neutralizacije nasilnog čina, njegovog opravdavanja i svaljivanja krivice na žrtvu; potom, komunikacija i fleksibilnost naspram rigidnosti i formalizmu krivične procedure, kao i podržavajuće okruženje, kako za žrtvu, tako i za učinioca, što može da vodi i popravljanju odnosa.

Kako bi se izbegli mogući negativni efekti primene restorativnih pristupa u slučajevima rodno baziranog nasilja, važno je da postoje jasne procedure i da se osigura zaštita žrtve. Standardi postupanja bi trebalo da uključe sledeće:

- Sveobuhvatnu pripremu i proučavanje svakog konkretnog slučaja, njegove podobnosti za upućivanje na restorativni proces i procene momenta u kome do upućivanja može da dođe.
- Informisanje žrtve o mogućnostima, prednostima i nedostacima restorativnog pristupa.

- Izbegavanje dominacije, odnosno, minimalizacija neravnoteže moći tokom procesa (kroz pripremu učesnika za postupak, a posebno žrtve, omogućavanje dužeg trajanja procesa, obezbeđivanje podrške, posebno žrtvi tokom restorativnog procesa, pomoć pri formulisanoj interesi i slično).
- Razvijanje bezbednosnog plana za žrtvu.
- Praštanje i pomirenje ne treba da budu nužni ishodi procesa.
- Podsticanje i jačanje socijalne podrške žrtvama i učiniocima.
- Razvijanje i sprovođenje posebne obuke za one koji vode restorativni proces u slučajevima rodno baziranog nasilja (Čopić, 2015).

Rezultati istraživanja o mogućnostima i potencijalu za primenu restorativne pravde u praksi

U ovom delu su predstavljeni nalazi istraživanja koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo u okviru istraživačkog potprojekta *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* u okviru projekta *ALTERNATIVE* vezano za način bavljenja međuetničkim i sa njima povezanim konfliktima i mestu restorativne pravde. Na određenim mestima upućuje se i na nalaze istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo tokom 2015. godine u okviru partnerskog projekta sa Fondacijom „Centar za demokratiju“ *Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde*. Cilj ovog dela *Priručnika* je da se, kroz nalaze istraživanja, ukaže na mogućnosti i potencijal za primenu restorativnih pristupa u praksi.

U okviru istraživačkog potprojekta *VDS Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava* sprovedena su tri istraživanja:

- Istraživanje načina bavljenja državnih organa i civilnog društva u Srbiji međuetničkim konfliktima (2012);
- Empirijsko istraživanje međuetničkih sukoba i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji (2013);
- Akciono istraživanje u tri multietničke sredine u Srbiji (2014 i 2015).

Istraživanje načina bavljenja državnih organa i civilnog društva u Srbiji međuetničkim konfliktima

Tokom 2012. godine, Viktimološko društvo Srbije sprovedo je istraživanje literature i kvalitativno istraživanje načina bavljenja organizacija civilnog društva i državnih organa i institucija međuetničkim i sa njima povezanim političkim i interkulturalnim konfliktima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u periodu od 1990. do 2012. godine. Glavni cilj istraživanja bio je dolaženje do saznanja o tome na koji način su se državni organi i

institucije i organizacije civilnog društva bavili međuetničkim i sa njima povezanim političkim i interkulturalnim konfliktima, i potencijalu za korišćenje restorativnog pristupa u bavljenju međuetničkim konfliktima u Srbiji kao mogućeg alternativnog načina rešavanja postojećih i prevencije budućih konflikata.

Ključni nalazi istraživanja načina bavljenja državnih organa i civilnog društva u Srbiji međuetničkim konfliktima:

- Za bezbednost građana Srbije neophodno je baviti se prošlim i savremenim međuetničkim konfliktima, kao i njihovom veoma složenom međusobnom povezanošću.
- Nestabilan politički kontekst u Srbiji, sa još uvek jakim nacionalističkim diskursom, nije povoljno okruženje za efikasno bavljenje međuetničkim konfliktima i njihovim posledicama.
- U bavljenju prošlim i sadašnjim međuetničkim konfliktima od strane državnih organa i institucija preovladava bezbednosni diskurs uz fokusiranje na pravne mehanizme.
- Uočava se permanentno pojačavanje represije u ime zaštite žrtava (penalni populizam), ali efekti takve politike nisu vidljivi: konflikti i dalje postoje i produbljuju se.
- Žrtve nisu suštinski uključene u transformaciju sukoba; one su pre pasivni posmatrači procesa, posebno kada je reč o krivičnom postupku.
- U poređenju sa periodom pre 2000. godine, pravni i institucionalni okvir je razvijen, stvarajući osnov za razvijanje efikasnijeg krivičnogopravnog sistema kao i alternativnih načina rešavanja konflikata, koji su bazirani na principima restorativne pravde.
- Nedostatak snažnog civilnog društva kao pokreta kakav je postojao 1990-tih godina.
- Iako su organizacije civilnog društva značajno doprinele bavljenju prošlošću u Srbiji, one nisu uspele da pošalju snažnu i ubedljivu poruku građanima Srbije.
- U diskursu organizacija civilnog društva uočava se postojanje dva suprotstavljena diskursa: bezbednosnog i restorativnog. Bezbednosni diskurs organizacija civilnog društva, kao diskurs koji je najvidljiviji i najsnažniji u javnom govoru, izaziva otpor, neprijateljske stavove i nove konflikte, više nego što doprinosi dijalogu i rešavanju postojećih sukoba.
- Organizacije civilnog društva, posebno one koje koriste bezbednosni diskurs, ne pridaju uvek dovoljno pažnje aktivitetu i osnaživa-

nju žrtava, kao i njihovim potrebama da se integrišu u društvo i da i same budu aktivno uključene u rešavanje konflikata.

- Elemente restorativne pravde u svojim aktivnostima vezanim za bavljenje prošlim i sadašnjim konfliktima koriste mnoge organizacije civilnog društva u Srbiji, uključujući i one koje u javnom govoru uglavnom koriste bezbednosni diskurs.
- Potencijal za restorativnu pravdu u Srbiji postoji, ali restorativni diskurs i restorativne aktivnosti na nivou OCD i države nisu dovoljno vidljivi i prepoznati, što je, delom, povezano sa nedostatkom svesti i razumevanja koncepta restorativne pravde i njegovog potencijala.
- Potreba za teorijskom i praktičnom obukom predstavnika-ca OCD i državnih institucija u pogledu restorativne pravde.

Empirijsko istraživanje međuetničkih sukoba i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji

Tokom 2013. godine sprovedeno je empirijsko istraživanje sa ciljem da se dođe do saznanja o tome na koji način se ljudi iz multietničkih zajednica u Srbiji bave međuetničkim konfliktima u svakodnevnom životu i da se identifikuju problemi i pozitivna iskustva u njihovom rešavanju. Uz to, nastojalo se da se dođe do saznanja o tome na koji način se tretiraju žrtve, kako građani percipiraju svoju sigurnost, kao i koje je mesto restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima i sigurnošću (bezbednošću).

Istraživanje, koje se sastojalo iz dva dela – kvalitativnog i kvantitativnog – sprovedeno je u tri multietničke sredine u pograničnim delovima Srbije: Baču i Bačkoj Palanci (Vojvodina); Medveđi (južna Srbija) i Prijepolju (jugozapadna Srbija).

Istraživanje je imalo akcioni karakter, koji se ogledao u informisanju građana (ispitanika) o postojećim organizacijama civilnog društva, institucijama i nezavisnim državnim organima koji bi mogli da pruže određene usluge (pomoć, podrška, informisanje, pravna pomoć, medijacija itd.) žrtvama nasilja, diskriminacije i drugih vidova kršenja ljudskih prava, uključujući i ona koja su etnički motivisana, i u podizanje svesti ispitanika o međuetničkim odnosima i konfliktima, viktimizaciji, sigurnosti i restorativnoj pravdi.

U okviru kvalitativnog dela istraživanja podaci su prikupljeni putem intervjua, koji su vođeni sa 17 osoba iz nevladinih organizacija i državnih institucija, različite nacionalne pripadnosti, i to u mestima u kojima je istraživanje sprovedeno. Osnova za metodološki pristup u prikupljanju podataka o viktimizaciji i konfliktima u okviru kvantitativnog dela istraživanja bila je anketa o viktimizaciji.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 1423 osobe:

- U Medveđi – 243 (63,6%) ispitanika srpske i 139 (36,4%) albanske nacionalnosti
- U Prijepolju – 304 (49,8%) ispitanika srpske i 306 (50,2%) bošnjačke nacionalnosti
- U Baču i Bačkoj Palanci – 346 (80,3%) ispitanika srpske i 85 (19,7%) hrvatske nacionalnosti

Obim stradanja (viktimizacije)

Rezultati istraživanja su pokazali da su ukupno 383 (26,9%) ispitanika, odnosno jedna četvrtina celog uzorka, odgovorila da su preživela neki oblik stradanja (viktimizacije) u periodu od 1990. godine do trenutka ispitivanja. Najveći broj ispitanika koji su naveli da su se suočavali sa nekim oblikom stradanja je iz Medveđe – 170 ispitanika (44,4%), zatim iz Bača/Bačke Palanke – 131 ispitanik (34,2%), dok je najmanje iz Prijepolja – 82 ispitanika (21,4%).

Ispitanici koji su se suočili sa nekim vidom stradanja u posmatranom periodu su naveli ukupno 1367 incidenata, odnosno povređujućih ponašanja. Skoro dve trećine incidenata naveli su ispitanici iz Medveđe – 874 (63,9%), potom iz Bača/Bačke Palanke – 297 (21,7%) i Prijepolja – 196 (14,4%). Najviše viktimizirajućih incidenata naveli su ispitanici albanske (preko pola od ukupnog broja) i ispitanici srpske nacionalnosti (oko trećina od ukupnog broja). Najučestaliji oblici viktimizacije bili su: vređanja (17,8%), pretnje (11,9%) i nemogućnost ostvarivanja prava (10,7%).

Većina događaja u kojima su ispitanici bili povređeni bila je međuetnička po prirodi. Najveći deo viktimizacija dogodio se tokom 1990-tih godina, u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, dok se značajno manji procenat dogodio posle 2000. godine, što je bilo očekivano i potvrđuje rezultate kvalitativne analize.

Ispitanici iz Medveđe su u većoj meri odgovorili da su bili viktimizirani u poređenju sa ispitanicima iz Bača i Bačke Palanke i Prijepolja. Ispitanici muškog pola su u većem broju odgovarali da su bili viktimizirani

nego ispitanice. Ispitanici starosti preko 60 godina su češće odgovarali da su bili viktimizirani u poređenju sa ispitanicima mlađih starosnih kategorija. Međutim, treba uzeti u obzir da su stariji ispitanici u uzorku uglavnom govorili o različitim oblicima viktimizacije sa kojima su se suočavali tokom 1990-ih godina, kada su pripadali drugoj (mlađoj) uzrasnoj kategoriji. Ispitanici albanske nacionalnosti su u većoj meri odgovarali da su bili viktimizirani u odnosu na ispitanike iz drugih etničkih grupa.

Većina ispitanika koji su doživeli neki vid stradanja je odgovorila da su posle događaja koji je doveo do njihovog povređivanja potražili pomoć i podršku i pokušali da saniraju posledice tog događaja (66,5%), što govori u prilog aktiviteta žrtava.

Dakle, istraživanje je pokazalo da postoje različiti nivoi konflikata u sve tri multietničke zajednice u kojima je empirijsko istraživanje sprovedeno, uključujući konflikte između građana, i konflikte između građana i države, odnosno državnih institucija, kao i konflikte između građana i predstavnika države. Konflikta sa državom imaju značajno mesto, što je tesno povezano sa nefunkcionisanjem ili neadekvatnim funkcionisanjem države i nedostatkom vladavine prava, koji su inače karakteristični za post-konfliktna društva. Iako je većina konflikata koje su doživeli ispitanici bila međuetnička po prirodi, nalazi istraživanja takođe sugerišu da nisu svi konflikti između pripadnika različitih etničkih grupa interkulturalni. Stoga rezultati istraživanja potvrđuju potrebu da se, što je bilo jedno od polazišta projekta ALTERNATIVE, koristi širi koncept, odnosno da se govori o „konfliktima u interkulturalnom kontekstu“ pre nego o interkulturalnim konfliktima (Foss i dr., 2012: 24; Vanfraechem, 2012: 36).

Mehanizmi za rešavanje konflikata koji su pogodni za dostizanje pravde

Ispitanici su zamoljeni da odgovore na pitanje koje rešenje je prema njihovom mišljenju pogodno za postizanje pravde u konkretnom slučaju stradanja/povređivanja koji su opisali. Od svih mehanizama koji su bili ponuđeni, kazna čini 25,3% svih odgovora ispitanika sa iskustvom viktimizacije. Nasuprot tome, mehanizmi restorativne pravde (restorativni pristupi) čine više od dve trećine (71,6%) svih mehanizama pogodnih za dostizanje pravde prema odgovorima ispitanika.¹⁴ Dobijeni podaci poka-

¹⁴ Na ovom mestu bi trebalo pomenuti nalaze istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, koje je sprovело Viktimološko društvo Srbije u okviru partnerskog projekta sa Fondacijom „Centar za demokratiju“ *Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde*. Istraživanje stavova građana sprovedeno je

zuju da su 53 (13,8%) ispitanika sa iskustvom viktimizacije odabrala samo kaznu kao mehanizam pogodan za dostizanje pravde u slučaju viktimizacije koju su opisali; 129 (33,7%) ispitanika se opredelilo za kaznu i jedan ili više restorativnih pristupa kao dopunskih mehanizama pogodnih za dostizanje pravde; 179 (46,8%) ispitanika je izabralo samo restorativne pristupe. Dakle, ispitanici su prepoznali i restorativne i retributivne mehanizme kao rešenja koja mogu doprineti postizanju pravde u slučajevima međuetničkih konflikata u kojima su ispitanici bili povređeni.

Podaci pokazuju da je većina ispitanika (897 ili 63%) imala iskustvo rešavanja problema u životu putem dijaloga sa osobom koja ih je povredila, pokušavajući da dođu do odgovarajućeg rešenja za obe strane. Trećina ispitanika (428 ili 30,1%) se obratila osobi poštovanoj od strane članova zajednice da ona bude posrednik ili učesnik u rešavanju određenog problema (neformalna medijacija). Manje od 5% (69 ili 4,8%) ispitanika se obratilo mirovnom veću ili nekoj drugoj instituciji/organizaciji, koje obezbeđuju medijaciju. Konačno, 37 ispitanika je navelo neke druge načine rešavanja problema, na miran način: traženje pomoći od članova porodice; traženje pomoći od neke državne institucije ili pojedinca, kao što su advokat, sud, centar za socijalni rad, opština, doktor, psiholog, kao i promenu sopstvenog ponašanja.

na uzorku od 304 punoletna ispitanika u Beogradu, Zrenjaninu, Nišu, Kragujevcu i Leskovcu. Podaci su prikupljeni putem ispitivanja, primenom ankete. Istraživanje stavova stručnjaka sprovedeno na uzorku od 75 ispitanika zaposlenih u državnim organima, ustanovama i institucijama, kao i u advokaturi. Podaci su prikupljeni primenom elektronske ankete. Istraživanja su imala za cilj dolaženje do saznanja o nivou upoznatosti građana, odnosno stručnjaka, sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama kao oblicima društvene reakcije na kriminalitet i njihovom mišljenju o mogućnostima primene ovih mera kao društvenih odgovora na kriminalitet, te nivou podrške za njihovu primenu. Istraživanje je sprovedeno krajem 2014. i početkom 2015. godine. Nalazi su pokazali da, ukupno gledano, ispitani građani i stručnjaci daju značajnu podršku merama sa elementima restorativne pravde u odgovoru na kažnjiva ponašanja, posebno kada su u pitanju maloletnici, žene, starije osobe, kao i primarni delinkventi, kao i u slučaju lakših i srednje teških krivičnih dela, posebno imovinskih delikata, ali i u slučaju dela sa elementima nasilja, kao i u slučaju saobraćajne delinkvencije. Tako se, na primer, 65,9% svih odgovora ispitanih građana o merama koje bi bile adekvatna reakcija na određena kažnjiva ponašanja koja su bila data čine sankcije i mere koje bi bile alternativa kazni zatvora. Pri tome, mere sa elementima restorativne pravde čine 58,9% svih alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja. Kada su u pitanju ispitani stručnjaci, podaci pokazuju da se 71,5% njihovih odgovora odnosi na alternative kazni zatvora, pri čemu unutar ove grupe mere sa elementima restorativne pravde čine 65,2%. Više o istraživanjima videti u: Čopić, Šaćiri i Radovanović, 2015 i Čopić i Šaćiri, 2015.

Najzad, od ispitanika je bilo zatraženo da ocene koji bi mehanizam bio odgovarajući u cilju postizanja pravde u zadatom slučaju. Zadati slučaj zasnivao se na rezultatima kvalitativnog istraživanja i glasio je:

Jednog dana, uniformisani policajac, koji je zaposlen u lokalnoj stanici policije, prišao je jednom mladiću i tražio mu ličnu kartu. Na osnovu imena i prezimena zaključio je da je u pitanju osoba druge nacionalne pripadnosti u odnosu na njega. Nakon kraćeg ispitivanja počeo je da vređa mladića na nacionalnoj osnovi, da ga psuje, više na njega i ponižava ga. Mladić je bio preplašen.

Potom je data lista mogućih mehanizama reagovanja koji bi omogućili dostizanje pravde: dijalog između policajca i mladića, izvinjenje, uključivanje posrednika, razgovor na nivou šire zajednice, obraćanje mirovnom veću, nadoknada žrtvi za pretrpljeni bol ili kažnjavanje policajca. Za svaki mehanizam za rešavanje zadatog slučaja, ispitanici su zamoljeni da se opredele za jedan od odgovora: rešenje je loše; rešenje je dobro; rešenje je odlično.

Najviše ispitanika smatra da je kažnjavanje policajca dobro ili odlično rešenje. Na drugom mestu je nadoknada štete žrtvi, a zatim slede prema datom redosledu: izvinjenje policajca, medijacija (posredovanje), dijalog između policajca i mladića, obraćanje službi za podršku žrtvama, organizovanje razgovora o problemu na nivou šire zajednice i obraćanje mirovnom veću. Zanimljivo je da, iako ih je manje u odnosu na one koji smatraju da su kazna ili naknada štete žrtvi dobro ili odlično rešenje, broj ispitanika koji smatraju da su dijalog, medijacija i razgovor na nivou šire zajednice dobro ili odlično rešenje premašuje polovinu ukupnog broja ispitanika.

Rezultati pokazuju da su žene otvorenije za korišćenje restorativnih pristupa u rešavanju konflikata od muškaraca, posebno dijaloga i izvinjenja. Što su ispitanici stariji to su otvoreniji za dijalog. Nasuprot tome, ispitanici iz grupe najmlađeg uzrasta izabrali su razgovor na nivou šire zajednice, izvinjenje, obraćanje mirovnom veću i usluge službe za podršku žrtvama u većem broju od onih iz grupe starijeg uzrasta. Ali je isto tako zanimljivo da su mlađi ispitanici bili više za kažnjavanje policajca.

Ispitanici koji su imali iskustvo viktimizacije, smatrali su da je organizovanje razgovora na nivou šire zajednice, kao i plaćanje odštete, dobro rešenje za ostvarenje pravde, u većem broju od onih koji nisu imali takvo iskustvo. Isto važi i za kažnjavanje. S druge strane, ispitanici koji nisu imali iskustvo viktimizacije bili su otvoreniji za korišćenje dijaloga

i izvinjenja, za razliku od onih koji su imali takvo iskustvo. Interesantno je da nema razlike između te dve grupe kada je u pitanju medijacija, obraćanje mirovnom veću ili službi za podršku žrtvama.

Dakle, dobijeni podaci pokazuju da su i mehanizmi restorativne pravde i retributivni mehanizmi prepoznati kao rešenja koja mogu doprineti postizanju pravde u slučajevima međuetničkih i sa njima povezanih konflikata. Kazna se i dalje posmatra kao veoma važan vid reagovanja na različite oblike viktimizacije, ali čak i oni koji vide kaznu kao mehanizam koji je pogodan za ostvarivanje pravde, nisu je posmatrali kao jedini mogući mehanizam, već su prepoznali i restorativne pristupe kao one koji mogu biti komplementarni sa kaznom. U tom smislu, znanje o tome zašto se dogodilo ono što se dogodilo, koje zahteva neki oblik susreta i komunikacije, zajedno sa dijalogom viđeni su kao važni mehanizmi za reagovanje nakon povređujućih ponašanja i postizanje pravde. Ovo ukazuje na potrebu da oni koji su viktimizirani aktivno učestvuju u procesu transformacije konflikata, a ne da ostanu na marginama reakcije društva.

Rezultati istraživanja takođe ukazuju da ispitanici već koriste različite restorativne pristupe, posebno dijalog i neformalne vidove posredovanja (medijacije) kako bi rešavali svakodnevne probleme. Uz to, odgovori ispitanika otvaraju prostor za širu primenu restorativnih pristupa u slučajevima povređivanja gde postoji neravnoteža moći. Sve skupa, to govori u prilog postojanja potencijala za primenu restorativnih pristupa u bavljenju sukobima u interkulturalnom kontekstu, ali još uvek postoji potreba da se radi na podizanju svesti građana o mogućnostima i značaju primene restorativnih pristupa, s jedne, i jačanju kapaciteta predstavnika državnih institucija i organizacija civilnog društva u lokalnim zajednicama za širu primenu restorativnih pristupa, sa druge strane.

Osećaj sigurnosti/bezbednosti

Većina ispitanika u ukupnom uzorku (88,7%) je odgovorila da se oseća sigurno u mestu u kome živi. Ustanovljeno je da se ispitanici iz Prijepolja osećaju sigurnije u odnosu na ispitanike iz Medveđe i Bača/Bačke Palanke. Ispitanici koji imaju iskustvo stradanja su češće odgovarali da se danas osećaju nesigurno nego oni koji nisu imali takva iskustva.

Većina ispitanika (52,4%) se danas oseća sigurnije nego tokom 1990-tih godina, dok se kod jedne trećine (34,2%) osećaj lične sigurnosti nije promenio. Viktimizirani ispitanici su se 1990-tih godina osećali nesigur-

nije nego danas. Veza između prethodnih negativnih iskustava stradanja i trenutnog osećaja sigurnosti je potvrđena u sva tri mesta u kojima je istraživanje sprovedeno.

U poređenju sa periodom pre 1990. godine uočava se da se 32,7% ispitanika oseća isto, 26,6% se oseća sigurnije danas nego pre 1990. godine, a 20,9% se danas oseća manje sigurno. U poređenju sa drugim etničkim grupama, ispitanici albanske nacionalnosti su najčešće odgovarali da se osećaju sigurnije danas nego pre 1990. Sa druge strane, ispitanici bošnjačke nacionalnosti najređe daju ovakav odgovor. Stoga nije teško pretpostaviti da je sigurnost bila problem za Albance i pre 1990. godine, a da su Bošnjaci izgubili osećaj sigurnosti tokom 1990-tih i da se danas osećaju manje sigurno nego pre oružanih sukoba 1990-tih.

Nalazi istraživanja govore o postojanju različitih aspekata sigurnosti: fizička, ekonomska, pravna, socijalna i politička (ne)sigurnost. Nefikasnost države u rešavanju problema i ekonomski faktori su najveći razlozi za osećanje nesigurnosti ispitanika. Oni su praćeni prisustvom policijskih snaga i njihovim ponašanjem, kao i etničkom pripadnošću ispitanika. Odnos sa bliskim osobama različitog etničkog porekla je ređe razlog osećanja nesigurnosti u odnosu na prethodno pomenute i praćen je odnosom sa pripadnicima iste etničke grupe i političkom pripadnošću ispitanika, koje su ispitanici percipirali kao najmanje uticajne razloge osećanja nesigurnosti.

Ekonomske mere (više posla za građane), više komunikacije između ljudi o problemima i različiti načini za podizanje efikasnosti države su prepoznati kao najbolje mere za povećanje sigurnosti. Ispitanici sa iskustvom stradanja ne podržavaju teške kazne za one koji ugrožavaju sigurnost građana u značajno većoj meri nego oni koji nisu imali slična iskustva. Stoga se čini da ispitanici daju veći značaj restorativnim i socijalnim, nego retributivnim merama kao mogućim načinima za podizanje nivoa sigurnosti građana.

Akciono istraživanje u tri multietničke sredine u Srbiji

Akciono istraživanje u tri multietničke sredine u Srbiji sprovedeno je u formi tri dvodnevna participativna seminarara pod nazivom *Od konflikta do mirnog života u zajednici*, koji su tokom 2014. godine organizovani u Medveđi, Prijepolju i Bačkoj Palanci.

Osnovni cilj ovog dela istraživanja bio je testiranje primenljivosti modela 'Treći put' u tri multietničke zajednice u Srbiji i njegovo dalje, teorijsko i praktično, unapređivanje. Ispitali smo da li je 'Treći put' prihvatljiv model za rešavanje i prevenciju sukoba, koji može da doprinese povećanju ukupne sigurnosti građana u ovim lokalnim zajednicama. Uz to, cilj je bio da se dođe do ideja i predloga o daljim koracima, koji bi trebalo da osiguraju širu primenu ovog pristupa, koji se pokazao kao prihvatljiv i primenljiv u multietničkoj sredini.

Glavni metodološki pristup ovog dela akcionog istraživanja bio je stvaranje laboratorijskih/eksperimentalnih uslova za optimalni kontakt i komunikaciju pripadnika različitih grupa kao učesnika seminara, što je omogućilo ispitivanje primenljivosti modela 'Treći put' i dolaženje do ideja o njegovom daljem razvoju. To je podrazumevalo tri osnovne komponente: prvo, vodilo se računa da svi uslovi za optimalni kontakt budu ispunjeni; drugo, postavljanje komunikacijskog okvira kao dela osnovnih pravila rada, uz uključivanje elementa fokusiranosti na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih); i treće, primena različitih tehnika relaksacije i osnaživanja, uključujući jogu, tehnike disanja i meditaciju, koji su korišćeni tokom seminara kao generator unutrašnjeg mira i pozitivne razmene u sebi i sa drugima. Na taj način smo nastojali da ispitamo kako učesnici seminara komuniciraju/menjaju obrasce komunikacije o teškim temama, uključujući konflikte i viktimizaciju i sopstvene potrebe, i to kada su uslovi kontrolisani i kada je stvoren prostor u kome mogu da se osećaju sigurno i relaksirano.

Vezano za uslove za optimalni kontakt, tokom seminara se vodilo računa o tome da postoji ravnoteža moći, zajednički ciljevi i interesi, saradnja unutar grupe i mogućnost da učesnici postanu bliži, da se sprijatelje i saraduju. Seminari su tako omogućili iskustveno učenje, dalje umrežavanje i izgradnju i razvijanje međusobnih odnosa i saradnje. Tokom seminara korišćene su i sledeće metode i tehnike: posmatranje, anketa, meditacija (fokusiranje na sadašnji trenutak i opuštanje između aktivnosti), diskusija (u malim i velikoj grupi), igranje uloga i slično.

Učesnici seminara bili su predstavnici lokalne samouprave, tj. opštinske uprave, državnih organa, institucija i ustanova (policija, centri za socijalni rad, vaspitno-obrazovne ustanove i sl.), civilnog sektora (uključujući organizacije za podršku žrtvama, organizacije žrtava rata, organizacije ratnih veterana, ženske organizacije, organizacije mladih i mirovne organizacije) i verskih zajednica.

Polazeći od osnovnog cilja ovog dela akcionog istraživanja, definisani su i posebni ciljevi seminara:

- Predstavljanje rezultata empirijskog istraživanja međuetničkih konflikata i načina na koji se građani bave njima u tri multietničke sredine u Srbiji.
- Jačanje kapaciteta učesnika za bavljenje konfliktima uz korišćenje restorativnih pristupa.
- Testiranje primenjivosti restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima.
- Dolazanje, zajedno sa učesnicima seminara, do ideja o restorativnim modelima pogodnim za bavljenje konfliktima na mikro, mezo i makro nivo, koji treba da posluže kao osnov za dalji zajednički radi na razvijanju priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu.

Seminar se sastojao iz uvodnog dela, tri radionice i zavšnog dela. Centralni deo činile su tri tematske radionice:

- Komunikacija o konfliktima, stradanju i sigurnosti
- Povreda i sigurnost: prepoznavanje sličnosti u različitim iskustvima
- Restorativna pravda i rešavanje konflikata.

U okviru završne radionice na svakom seminaru učesnicima je ostavljen prostor da razmene ideje i izlistaju predloge o tome na koji način bi stečena znanja mogla da se primene u praksi i kako vide primenu restorativnih pristupa u svojoj lokalnoj zajednici.

Učesnici seminara su dobro reagovali na ovu vrstu interaktivnog rada. Oni su prepoznali 'Treći put', odnosno primenu restorativnog dijaloga kao komunikacijskog okvira koji može da doprinese prevenciji i lakšem rešavanju sukoba/problema u njihovim lokalnim zajednicama. Učesnici seminara su pokazali otvorenost prema mogućnostima primene restorativne pravde, posebno restorativnog dijaloga i restorativnog kruga, i razumevanje njenog značaja. Primena ovih restorativnih pristupa doprinosi promenama obrazaca komunikacije i omogućava međusobno razumevanje i poverenje, podstiče otvorenost, razumevanje i podržavajuće okruženje, pa tako doprinosi približavanju ljudi. Ali, to sve samo ako su stvoreni uslovi za optimalni kontakt. S tim u vezi, zaključeno je da treba i dalje raditi na razvijanju i unapređivanju pravnog, profesionalnog i institucionalnog okvira kao jednog od glavnih preduslova za optimalni kontakt, komunikaciju i širu primenu modela 'Treći put' i drugih restorativnih pristupa u društvu. Pri tome, učesnici su ujedno ukazali na

potrebu daljeg rada na podizanju svesti o restorativnoj pravdi i organizovanja treninga (obuka) za primenu restorativnih pristupa u praksi. Tri su ključna predloga proistekla sa seminara i to:

- Podizanje svesti građana i stručnjaka o restorativnoj pravdi i restorativnim pristupima;
- Edukacija o restorativnoj pravdi na različitim nivoima i za različite ciljne grupe;
- Uspostavljanje jednog tela – restorativnog tima – na lokalnom nivou, koji bi bio angažovan na promovisanju restorativne pravde i koji bi pomagao u rešavanju problema, uključujući i sukobe koji mogu da se jave na lokalnom nivou.

To je poslužilo kao osnov za rad na formiranju lokalnih restorativnih timova i zajednički rad na razvijanju *Priručnika o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*.

Restorativna pravda u Srbiji: pravna regulativa i institucionalni okvir

U ovom poglavlju dat je pregled rešenja sadržanih u pozitivnim propisima Republike Srbije u kojima su sadržani elementi restorativne pravde. Pored toga, predstavljen je institucionalni okvir za primenu rešenja sa elementima restorativne pravde.

Krivično zakonodavstvo

Elementi restorativne pravde sadržani su u odredbama Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu ZKP)¹⁵ – odredbe o načelu oportuniteta u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela i o izmirenju privatnog tužioca i osumnjičenog, i u odredbama Krivičnog zakonika¹⁶ (u daljem tekstu KZ) – odredbe o poravnanju učinioca i oštećenog kao osnovu za oslobađanje od kazne i o uslovnoj osudi sa zaštitnim nadzorom.

Krivično procesno zakonodavstvo

Načelo oportuniteta

U članu 283 Zakonika o krivičnom postupku predviđa se da javni tužilac može da odloži krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina. Odlaganje krivičnog gonjenja uslovljeno je prihvatanjem neke od zakonom predviđenih obaveza od strane osumnjičenog i njihovim izvršenjem u određenom roku, koji ne može biti duži od godinu dana. Jedna od obaveza odnosi se na otklanjanje štetnih posledica nastalih izvršenjem krivičnog dela ili naknadu pričinjene štete. Ako osumnjičeni u roku izvrši obavezu, javni tužilac će

¹⁵ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

¹⁶ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

rešenjem odbaciti krivičnu prijavu i o tome obavestiti oštećenog, tako da ne dolazi do krivičnog postupka i izricanja sankcije.

U slučaju kada se osumnjičenom određuje obaveza da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu načelo oportuniteta se može posmatrati kao rešenje sa elementima restorativne pravde. Otklanjanje štetne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela ili naknada pričinjene štete je obaveza koja za cilj ima popravlanje štete koju je žrtva pretrpela i direktno je usmerena na njenu materijalnu satisfakciju. Da bi ovaj institut imao veći stepen restorativnosti, čini se da bi njegovu primenu trebalo vezati za jedan od restorativnih procesa, na primer, posredovanje između žrtve i učinioca (medijaciju).

Izmirenje privatnog tužioca i osumnjičenog

U članu 505 ZKP predviđeno je da sudija, prilikom postupanja po privatnoj tužbi, može da pozove privatnog tužioca i osumnjičenog da određenog dana dođu u sud radi upoznavanja sa mogućnošću upućivanja na postupak medijacije. Da bi do upućivanja na medijaciju došlo, sa tim moraju da se saglase obe strane, dakle, upućivanje na medijaciju je dobrovoljno. Ovo rešenje može da se primeni pre zakazivanja glavnog pretresa, a od njegovog ishoda zavisi i dalji tok krivične procedure: pozitivan ishod medijacije, odnosno izmirenje privatnog tužioca i okrivljenog i namirenje imovinskopravnog zahteva, vodi „skretanju“ toka krivičnog postupka, jer sudija donosi rešenje o odbijanju privatne tužbe. U protivnom, u slučaju neuspešnog okončanja postupka medijacije, sudija će po prijemu obaveštenja o tome odrediti glavni pretres.

Krivični zakonik

Poravnanje učinioca i oštećenog i oslobođenje od kazne

Članom 59 KZ predviđeno je da sud može da oslobodi od kazne učinioca krivičnog dela ukoliko on ispuni obaveze precizirane sporazumom koji se postigne između njega (učinioca) i oštećenog. Ovakvo rešenje je moguće primeniti u slučaju krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna. U slučaju krivičnog dela za koje je propisana zatvorska kazna do pet godina, sud takođe može da oslobodi

učinioca od kazne, ako je nakon izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, učinilac otklonio posledice dela ili je nadoknadio pričinjenu štetu.

Poravnanje učinioca i oštećenog kao osnov oslobađanja od kazne je mera koja predstavlja alternativu sankcionisanju. Ovo rešenje je usmereno na popravljavanje/naknadu štete koju je žrtva pretrpela usled izvršenog krivičnog dela, pri čemu može da dovede i do značajnije uloge same žrtve i to u delu koji se odnosi na postizanje sporazuma između nje i učinioca o obavezama koje učinilac treba da ispuni. Postupak postizanja sporazuma nije zakonski regulisana, pa tako nije jasno na koji način se sporazum može postići, kao i kakva treba da bude forma sporazuma. Uz to, nije jasno šta bi bio predmet sporazuma, tj. u čemu treba da se sastoje obaveze koje se predviđaju postignutim sporazumom i na koji način se dokazuje da su obaveze ispunjene. Sporno pitanje su i rokovi u kojima bi obaveza trebalo da se ispuni. Pretpostavka je da se u ovoj situaciji mogu primeniti odredbe Zakona o posredovanju u rešavanju sporova (više o tome u nastavku).

Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

Članom 71 KZ predviđena je mogućnost izricanja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom. To je poseban modalitet uslovne osude, u kom slučaju sud odlučuje da se lice kome je izrečena uslovna osuda stavi pod zaštitni nadzor za određeno vreme u toku vremena proveravanja. Kroz zaštitni nadzor preduzimaju se aktivne radnje, kojima se osuđenom pružaju pomoć i zaštita, a istovremeno se nad njim sprovodi nadzor sa ciljem da ne učini novo krivično delo. U članu 73 KZ predviđene su obaveze koje se mogu izreći učiniocu. Jedna od obaveza je i otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela. Izricanje ove obaveze daje ovoj sankciji elemente restorativne pravde. Izvršenje zaštitnog nadzora u svakom konkretnom slučaju povereno je povereniku u okviru povereničke kancelarije (službe). Predviđeno je da poverenik posreduje u odnosima između osuđenog i žrtve radi izmirenja ili povodom postizanja sporazuma o otklanjanju ili ublažavanju štete. Međutim, sam postupak eventualnog izmirenja ili postizanja sporazuma o otklanjanju ili ublažavanju štete nije regulisan Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera¹⁷. Stoga

¹⁷ Službeni glasnik RS, br. 55/2014.

bi i ovaj institut trebalo vezati za jedan od restorativnih procesa, na primer, posredovanje (medijaciju).

Institucionalni okvir

Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, čija je primena otpočela septembra 2014. godine, uređuje se postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mera izrečenih u krivičnom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, koje se izvršavaju u zajednici, a što uključuje i neka od prethodno pomenutih rešenja. Poslove izvršenja vanzavodskih sankcija i mera sprovodi organizaciona jedinica nadležna za alternativne sankcije – tzv. Poverenička služba, u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde RS. U okviru Povereničke službe obrazuju se povereničke kancelarije za područje teritorijalne nadležnosti jednog ili više viših sudova. U Srbiji je otvoreno 25 povereničkih kancelarija, odnosno kancelarija za alternativne sankcije i to u svim sedištima viših sudova u Srbiji.¹⁸ U okviru svake povereničke kancelarije, poslove izvršenja obavljaju državni službenici, tj. poverenici.

Poslovi izvršenja, između ostalog, uključuju praćenje izvršenja obaveza prema odluci javnog tužioca, kada se u odnosu na osumnjičenog odlaže krivično gonjenje (primena načela oportuniteta u slučaju punoletnih lica) i organizacija, sprovođenje i praćenje zaštitnog nadzora kod uslovne osude.

Maloletničko zakonodavstvo

Elementi restorativne pravde u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela sadržani su u Zakonu o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁹ i to u odredbama o vaspitnim nalogima i odredbama o posebnim obavezama, kao posebnoj vrsti vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja.

¹⁸ Više informacija dostupno na internet stranici Ministarstva pravde i RS <http://www.dr-zavnauprava.gov.rs/vest/7901/otvorena-poslednja-kancelarija-za-alternativne-sankcije.php>. Pristupljeno 3. januara 2015. godine.

¹⁹ Službeni glasnik RS br. 85/2005.

Vaspitni nalozi

Vaspitni nalozi predstavljaju posebnu vrstu mera, čija je osnovna svrha nepokretanje krivičnog postupka prema maloletniku ili njegova obustava, kao i uticaj na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kroz preuzimanje određenih obaveza, a sve u cilju specijalne prevencije. Javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike mogu prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna da primene jedan ili više vaspitnih naloga. Preduslov za primenu ove vrste mera je priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Jedan od vaspitnih naloga u kome su sadržani elementi restorativne pravde je poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela. Primena ovog vaspitnog naloga uslovljena je pristankom oštećenog, što je sasvim logično s obzirom na prirodu mere. Ispunjenjem ovog vaspitnog naloga, žrtva može da ima moralnu i/ili materijalnu satisfakciju. Osim toga, ovaj vaspitni nalog pretpostavlja i aktivniju ulogu žrtve u postupku poravnanja, koji se zapravo sprovodi u formi posredovanja između maloletnog učinioca i žrtve (medijacija).

Posebne obaveze

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđena je posebna vrsta vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja – posebne obaveze. Posebne obaveze mogu da se izreknu samostalno ili uz neku od zakonom predviđenih vaspitnih mera pojačanog nadzora. Zakonodavac je predvideo deset posebnih obaveza, ali se iz ugla restorativne pravde značajnim čine sledeće tri: da se maloletnik izvini oštećenom; da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao i da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Primena prve dve navedene obaveze vodi moralnoj i/ili materijalnoj satisfakciji žrtve i aktivnijoj ulozi žrtve u procesu razrešenja situacije nastale krivičnim delom. One stoga mogu da doprinesu popravljanju odnosa između žrtve i učinioca, a, takođe, mogu da budu od značaja i za reintegraciju učinioca i smanjivanje njegove stigmatizacije. Treća obaveza, pak, iako ne podrazumeva aktivitet žrtve, tj. ne uključuje sve tri zainteresovane strane, ipak može da bude, makar delimično, restorativnog

karaktera. Naime, svrha rada, odnosno, posla koji maloletnik treba da obavi mora da bude usmerena prvenstveno na otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela.

Institucionalni okvir

Praćenje primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza, o kojima je bilo reči u prethodnom delu, u nadležnosti je sistema socijalne zaštite, odnosno centara za socijalni rad kao organa starateljstva. Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad²⁰ je predviđeno da centri za socijalni rad, između ostalog, treba da sarađuju sa javnim tužiocem, odnosno sudijom za maloletnike u izboru i primeni vaspitnih naloga; sprovode medijaciju između maloletnog učinioca i žrtve krivičnog dela; podnose izveštaj o ispunjenju vaspitnog naloga javnom tužiocu, odnosno sudiji za maloletnike, i staraju se o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, što bi trebalo da podrazumeva i realizaciju posebnih obaveza koje uključuju i određenu vrstu susreta maloletnika i oštećenog.

Posredovanje u bračnim sporovima

Prema Porodičnom zakonu,²¹ postupak posredovanja obuhvata postupak za pokušaj mirenja (mirenje) i postupak za pokušaj sporazumnog okončanja spora (nagodba).

Mirenje

Posredovanje se redovno sprovodi uz postupak u bračnom sporu koji je pokrenut tužbom jednog od supružnika. Posredovanje se zasniva na principu dobrovoljnosti strana u sporu. Posredovanje, po pravilu, sprovodi sud. Ukoliko posredovanje sprovodi sudija, on ne može učestvovati u donošenju odluke u nekoj kasnijoj fazi postupka.

Po prijemu tužbe za poništenje ili razvod braka, sud zakazuje ročište za posredovanje koje se održava samo pred sudijom pojedincem. Sudija će uputiti supružnike i na psiho-socijalno savetovanje. Ukoliko supružni-

²⁰ Službeni glasnik RS, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011, 1/2012.

²¹ Službeni glasnik RS br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

ci pristanu na psiho-socijalno savetovanje, sud će na njihov predlog, ili uz njihovu saglasnost, poveriti posredovanje nadležnom organu starateljstva, bračnom ili porodičnom savetovaništu, odnosno drugoj ustanovi koja je specijalizovana za posredovanje u porodičnim odnosima.

Mirenje se sprovodi samo u bračnom sporu koji je pokrenut tužbom za razvod braka. Svrha mirenja je da se poremećeni odnos supružnika razreši bez konflikta i bez razvoda braka. Na mirenje se pozivaju oba supružnika. Ako se supružnici pomire, smatraće se da je tužba za razvod braka povučena.

Nagodba

Nagodba se sprovodi u bračnom sporu koji je pokrenut tužbom za poništenje braka, odnosno tužbom za razvod braka, a mirenje supružnika nije uspelo. Svrha nagodbe je da se poremećeni odnos supružnika razreši bez konflikta nakon poništenja ili razvoda braka.

Sud odnosno ustanova kojoj je poveren postupak posredovanja nastojeće da supružnici postignu sporazum o vršenju roditeljskog prava i sporazum o deobi zajedničke imovine. Ako supružnici postignu sporazum o vršenju roditeljskog prava i sporazum o deobi zajedničke imovine, smatraće se da je nagodba uspela. Ako supružnici postignu samo sporazum o vršenju roditeljskog prava ili samo sporazum o deobi zajedničke imovine, smatraće se da je nagodba delimično uspela.

Ako se jedan ili oba supružnika, iako su uredno pozvani, ne odazovu pozivu na nagodbu, smatraće se da nagodba nije uspela i nastaviće se postupak po tužbi za poništenje ili razvod braka.

Posredovanje u postupku zaštite od zlostavljanja na radu

Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu²² predviđeno je da se u postupku zaštite od zlostavljanja na radu kod poslodavca lica mogu uputiti na posredvanje.

Zaposleni koji smatra da je izložen zlostavljanju, zaposleni koji se te reti za zlostavljanje i predstavnik poslodavca, odnosno poslodavac i zaposleni koji smatra da je izložen zlostavljanju, sporazumno određuju ili biraju lice za vođenje postupka posredovanja. Za posrednika može biti

²² Službeni glasnik RS, br. 36/2010.

određeno, odnosno izabrano lice koje uživa poverenje strana u sporu. Posrednik se može izabrati:

- Sa spiska posrednika koji se vodi kod poslodavca – u skladu sa kolektivnim ugovorom, odnosno kod organa, organizacije ili ustanove za posredovanje – u skladu sa zakonom;
- Sa spiska posrednika socijalno-ekonomskog saveta sačinjenog na predlog socijalnih partnera;
- Sa spiska udruženja građana čiji su ciljevi usmereni na poslove posredovanja, odnosno zaštite od zlostavljanja.

Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu je predviđeno da je postupak posredovanja hitan i poverljiv, javnost je isključena, a strane mogu da se sporazumeju o načinu na koji će se postupak posredovanja sprovesti. Posrednik može da vodi zajedničke i odvojene razgovore sa stranama u sporu, kao i da uz saglasnost jedne strane drugoj prenese i predoči predloge i stavove o pojedinim pitanjima. Posrednik može da daje predlog mogućih načina za rešavanje spora, ali ne može stranama u sporu da nameće rešenje.

Postupak posredovanja okončava se u roku od osam radnih dana od dana određivanja, odnosno izbora posrednika na jedan od sledećih načina:

- Zaključivanjem sporazuma između strana u sporu;
- Odlukom posrednika, posle konsultacije sa stranama, da se postupak obustavlja, jer dalji postupak nije opravdan;
- Izjavom strane u sporu o odustajanju od daljeg postupka.

Ukoliko dođe do sporazuma, on se sačinjava u pisanoj formi i sadrži mere koje su usmerene na prestanak ponašanja koje predstavlja zlostavljanje, odnosno isključenje mogućnosti nastavljanja takvog ponašanja. Sporazum može da sadrži i preporuke poslodavcu u pogledu otklanjanja mogućnosti nastavljanja zlostavljanja (na primer, premeštaj zaposlenog u drugu radnu okolinu ili druge mere koje se tiču statusa i prava strana u sporu).

Posredovanje (mirenje) u postupku zaštite od diskriminacije

Zakonom o zabrani diskriminacije²³ predviđeno je da Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, kada postupa po pritužbi za zaštitu od diskriminacije, može da predloži stranama postupak mirenja, tj. medijaciju (posredovanje) u skladu sa zakonom kojim se uređuje postupak medijacije,

²³ Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

a pre preduzimanja drugih radnji u postupku. Postupak posredovanja (medijacije) regulisan je u potpunosti Zakonom o posredovanju u rešavanju sporova²⁴ (videti niže u tekstu).

Mirno rešavanje radnih sporova

U slučaju individualnih radnih sporova može se obratiti Republičkoj agenciji za mirno rešavanje radnih sporova, kako bi se spor rešio na miran način. Republička agencija za mirno rešavanje radnih sporova je osnovana Zakonom o mirnom rešavanju radnih sporova,²⁵ a bavi se mirnim rešavanjem individualnih i kolektivnih radnih sporova.

Agenciji se može obratiti za mirno rešavanje individualnih radnih sporova koji se odnose na: diskriminaciju na radnom mestu, zlostavljanje na radnom mestu, otkaz ugovora o radu i ugovaranje minimalne zarade. Agencija radi na principu dobrovoljnosti svih strana koje pristupaju sporu i donosi pravnosnažna izvršna rešenja. Usluge Agencije su besplatne.

Zakonom o mirnom rešavanju radnih sporova predviđena su dva postupka: mirenje i arbitraža.²⁶ Pri tome, u slučaju individualnog spora sprovodi se arbitraža. Arbitraža je postupak u kome arbitar odlučuje o predmetu individualnog spora. Učešće u postupku je dobrovoljno.

Arbitar zakazuje raspravu, koja se održava u prisustvu strana u sporu i arbitra. Arbitar otvara raspravu i utvrđuje da li sva pozvana lica prisustvuju raspravi. Ako jedna od strana u sporu neopravdano izostane sa rasprave arbitar može da održi raspravu u njenom odsustvu, uzimajući u obzir dokumentaciju koju je ta strana dostavila. Održavanje rasprave je javno, ali arbitar može da isključi javnost na zahtev strana u sporu, ako za to postoje opravdani razlozi.

Arbitar rukovodi raspravom, uzima izjave od strana u sporu i drugih lica u postupku, izvodi dokaze i stara se da se u toku rasprave iznesu sve činjenice relevantne za odlučivanje. Strane u sporu imaju pravo da se pred arbitrom izjasne o predmetu spora i odgovore na navode druge strane u sporu, kao i da daju završnu reč na raspravi.

Arbitar donosi rešenje o predmetu spora, protiv koga nije dozvoljena žalba. Rešenje je pravnosnažno i izvršno danom dostavljanja stranama u

²⁴ Službeni glasnik RS, br. 55/2014.

²⁵ Službeni glasnik RS, br. 125/04, 104/09.

²⁶ Spisak miritelja i arbitara je dostupan na internet stranici Republičke agencije za mirno rešavanje radnih sporova.

sporu, a ako je u rešenju određeno da se radnja koja je predmet izvršenja može izvršiti u ostavljenom roku, rešenje postaje izvršno istekom tog roka.

Postupak posredovanja (medijacije)

Postupak posredovanja (medijacije) regulisan je Zakonom o posredovanju u rešavanju sporova.

Posredovanje predstavlja postupak u kome strane žele da sporni odnos reše mirnim putem, tj. putem razgovora uz pomoć jednog ili više posrednika.

Posredovanje je naročito moguće u imovinskopravnim sporovima, u porodičnim, privrednim sporovima, upravnim stvarima, sporovima iz oblasti zaštite životne sredine, u potrošačkim sporovima, kao i u svim drugim spornim odnosima, u kojima posredovanje odgovara prirodi spornih odnosa i može da pomogne njihovom razrešenju. Odredbe Zakona o posredovanju u rešavanju sporova primenjuju se i na posredovanje u krivičnim i prekršajnim stvarima u pogledu imovinskopravnog zahteva i zahteva za naknadu štete, kao i u radnim sporovima ako posebnim zakonom nije drugačije propisano.

Posredovanje može da se sprovodi pre ili posle pokretanja sudskog ili drugog postupka.

Posredovanje karakteriše daleko veća fleksibilnost i neformalnost u poređenju sa sudskim procedurama i arbitražom, što omogućava obema stranama da iznesu svoja mišljenja i da zajednički pokušaju da iznađu najoptimalnije rešenje nastalog problema.

Postupak posredovanja zasniva se na sledećim ključnim principima:

- Dobrovoljnost (saglasnost obe strane)
- Ravnopravnost strana
- Lično učešće strana
- Isključenje javnosti
- Poverljivost
- Neutralnost posrednika
- Hitnost.

Postupak posredovanja sprovodi jedan ili više posrednika, koje strane sporazumno odrede. Ako strane sporazumno ne odrede posrednika, mogu zatražiti da posrednika odredi sud ili drugi organ pred kojim se vodi postupak.

Posrednik je neutralna, nezavisna i nepristrasna strana, čiji je zadatak da pomogne učesnicima u postupku da prepoznaju sopstvene potrebe i interese i pronađu najbolje moguće rešenje koje je prihvatljivo za obe strane.

S obzirom da je postupak posredovanja neformalan i fleksibilan, strane mogu da se same sporazumeju o načinu njegovog sprovođenja. Ukoliko, pak, strane ne postignu takav sporazum, posrednik sprovodi posredovanje na način koji smatra da je odgovarajući, imajući pri tome u vidu okolnosti spornog odnosa, interese koje strane žele da ostvare uz poštovanje načela hitnosti. Zakonodavac daje mogućnost sprovođenja direktnog i indirektnog posredovanja. Drugim rečima, posrednik može da vodi zajedničke i odvojene razgovore sa stranama. Pri tome, u slučaju odvojenih razgovora, strane mogu da se saglase o tome da posrednik prenosi jednoj, odnosno drugoj strani ono o čemu priča sa jednom od njih i da jednoj, odnosno drugoj strani predočava predloge i stavove one druge strane.

Postupak posredovanja okončava se na jedan od sledećih načina:

- Zaključenjem sporazuma o rešavanju spora posredovanjem;
- Odlukom posrednika da se postupak obustavlja, jer dalje vođenje postupka nije celishodno;
- Izjavom jedne strane da odustaje od daljeg sprovođenja postupka, osim u slučaju ako u postupku posredovanja učestvuje više strana, koje nakon odustanka jedne od strana odluče da nastave postupak posredovanja;
- Protekom roka od 60 dana od dana zaključenja sporazuma o pristupanju posredovanju, osim ukoliko se strane ne sporazumeju drugačije.

Ukoliko do posredovanja nije došlo, jer jedna ili obe strane nisu pristale na to, ili je do posredovanja došlo ali postupak nije uspešno okončan, tj. nije došlo do sporazuma ili je, pak, postupak obustavljen ili prekinut, postupak se nastavlja pred nadležnim sudskim ili drugim organom.

U postupku posredovanja svaka strana snosi svoje troškove, a zajedničke troškove snose na jednake delove, ako se nisu drugačije sporazumele. Zajedničke troškove posredovanja čine nagrada za rad posrednika i naknada troškova koje je posrednik imao u vezi sa postupkom posredovanja. Strane se oslobađaju plaćanja troškova posredovanja pod uslovima utvrđenim posebnim zakonom. Posrednici mogu da obavljaju posredovanje bez nagrade.

Prednosti posredovanja u odnosu na sudski spor:

- Posredovanje smanjuje neprijateljstva i doprinosi očuvanju dobrih međuljudskih odnosa.

- Postiže se fer sporazum koji odgovara specifičnim potrebama i interesima sukobljenih strana.
- Strane u sukobu imaju punu kontrolu nad procesom i ishodima dijaloga.
- Značajno se štedi vreme jer traje kraće od sudskih sporova.
- Manje košta te je značajna novčana ušteda.
- Ritam i dužina trajanja posredovanja zavisi prvenstveno od strana u sukobu i prilagođava se njima.
- Stranama u sukobu se garantuje poverljivost (tajnost) iznetih privatnih informacija.

Liste posrednika (medijatora)

Posrednici (medijatori) se mogu izabrati sa neke od lista posrednika (medijatora) koje postoje u sledećim organizacijama, nezavisnim telima i službama:

- Nacionalno udruženje medijatora Srbije, www.num.rs
- Asocijacija medijatora Srbije, www.medijacija.org
- Centar za konstruktivno rešavanje sukoba Srbije, www.medijacija.rs
- Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, www.ravnopravnost.gov.rs
- Agencija za mirno rešavanje radnih sporova (imenik miritelja i arbitara), www.ramrrs.gov.rs

Primeri dobre prakse primene restorativne pravde u interkulturalnom kontekstu u Srbiji

U ovom poglavlju dati su primeri efikasne primene restorativnih pristupa u rešavanju problema i sukoba u različitim domenima društvenih odnosa i različitim interkulturalnim kontekstima. Iako lista primera nije iscrpna, izneti primeri mogu da posluže kao inspiracija predstavnicima državnih organa, institucija i ustanova, predstavnicima organizacija civilnog društva i samim građanima na koji način se restorativni pristupi mogu primenjivati u radu, ali i u svakodnevnom životu.

Primeri koji su dati uključuju formalne i neformalne načine rešavanja problema, uključujući sukobe. Većina primera dobre prakse primene restorativnih pristupa prikupljena je u Bačkoj Palanci, Baču i Prijepolju. Primere su prikupljali članovi i članice lokalnih restorativnih timova. Pored toga, neki od primera proizašli su iz dosadašnjeg rada i prakse Viktimološkog društva Srbije, kao i iz istraživanja koje je VDS sprovelo u okviru projekta ALTERNATIVE.

Primena restorativnih pristupa u predškolskoj ustanovi

Rešavanje sukoba između roditelja i vaspitača

U jednoj predškolskoj ustanovi došlo je do sukoba između vaspitača i roditelja deteta. Roditelj se požalio direktoru na neprimereno ponašanje vaspitača, koji je izložio njegovo dete podsmehu druge dece. Po rečima roditelja, njegovo dete „nije motorički najspretnije“, a vaspitač je prekinuo aktivnost i zatražio od deteta da ponovi vežbu pred svima. Druga deca su počela da se smeju, na šta vaspitač nije odreakovao. Ovaj opis događaja, roditelj je dobio od svog deteta.

Po nalogu direktora, pedagog je obavio razgovor sa vaspitačem, ali i decom iz vaspitne grupe. Dolazi po podataka da dete zaista teže izvodi zadate pokrete, ali i da je aktivnost prekinuta zbog toga što je pomenu tog dečaka zadirkivao drugi dečak, nazivajući ga „smotankom“, što je na kraju izazvalo smeh kod dece. Vaspitač je prekinuo aktivnost, zamolio

dečaka da dođe pored njega, motivišući ga da izvede vežbe za koje je znao da će ih uspešno izvesti, što su druga deca nagradila aplauzom. U toku razgovora pedagog dolazi i do informacija da je dečak koji se rugao uzor dečaku kom su se deca smejala i da stalno pokušava da ostvari sa njim kontakt. Zapažanja o detetu vaspitač je uredno uneo u dnevnik rada. Uvidom u pomenutu dokumentaciju vaspitača, došlo se i do informacije da roditelji retko ostvaruju kontakt sa vaspitačem, čak i da ne dolaze na roditeljski sastanak. Čitav događaj je doveo do prekida odnosa između vaspitača i roditelja. Pedagog je predložio vaspitaču i roditelju postupak medijacije, kako bi se sukob rešio. Kako su obe strane bile zainteresovane da reše sukob, ovaj predlog je prihvaćen.

Proces medijacije je realizovan nekoliko dana nakon nastanka sukoba. Obe strane su iznele svoje početno viđenje problema. Roditelj – da je bio povređen činjenicom da se neko izruguje njegovom detetu, dok je vaspitač bio povređen zbog toga što se roditelj nije prvo obratio njemu, nego direktoru. Tokom procesa medijacije, zahvaljujući posredovanju medijatora–pedagoga, definisano je zašto je došlo do sukoba – nepostojanje otvorenog razgovora zasnovanog na činjenicama. Definisane su i stvarne potrebe roditelja i vaspitača. Roditelj je imao potrebu da njegovo dete bude prihvaćeno od strane druge dece i vaspitača, dok je vaspitač imao potrebu da roditelj ima poverenje u njega i njegov vaspitni rad.

Obe strane su uvidele da su pogrešno pristupile problemu i dogovorili se da probleme ubuduće rešavaju na taj način što će otvoreno pričati o problemu, navodeći isključivo činjenice. Vaspitač je prihvatio izvinjenje roditelja.

Od medijacije prošlo je skoro dve godine. Dečak, koji sada pohađa drugi razred osnovne škole, povremeno, sa svojim ocem, dođe u posetu vaspitaču. Uglavnom se prisećaju lepih trenutaka iz vrtića, ali se razgovara i o tome kako da se prebrode neki novi problemi u životu.

Rešavanje sukoba između dece u predškolskoj ustanovi

U jednoj predškolskoj ustanovi, u toku slobodnih aktivnosti u vaspitnoj grupi dece uzrasta između tri i pet godina, dete romske nacionalne pripadnosti je bilo izdvojeno od grupe dece i samo se igralo. Ostala deca su izbegavala kontakt sa njim. Na pitanje vaspitačice: „Zašto je D. sam?“, devojčica koja je imala samo tri godine odgovorila je: „Ja neću da se družim sa Ciganima“. U sve to su bila uključeni i druga deca iz ove grupe, koja je bila mešovita i po etničkoj pripadnosti. Naime, nisu samo deca

druge nacionalne pripadnosti izbegavala dečaka, već i deca romske pripadnosti koja su bila svetlije puti.

Dečak, koji je bio izolovan, osećao se manje vrednim, stidljivo, povučeno i tužno. Vaspitačica je to uvidela i odmah je rekla deci da se spremi soba i preduzela usmerenu aktivnost kako bi pokušala da reši problem (dečija aktivnost kao vid medjacije). Sva deca su sedela u polukrugu, a vaspitačica je govorila sledeće stihove:

*Pružio sam širom ruke da zagrlim ceo svet,
Od Azije do Afrike, drug do druga divan cvet,
Kad se upletu prstići crni, žuti i beli,
Drugarstva to su venčići gde boja ljude ne deli,
U ime sreće dečjeg jata i svih pegica na nosu,
Glasam da nema rata, da deca Suncem zakite kosu.*

Vaspitačica je zatim vodila razgovor sa decom (facilitiran dijalog sa decom), upitavši ih da li su u grupi svi drugari? Svi su potvrdili. Kroz razgovor su zajedno došli do zaključka da svi imamo oči, ruke, noge, telo, kosu, ali da su, sa druge strane, svi različiti jer su različite boje, visine, pola i slično. Nakon toga, ista devojčica koja je izjavila da se ne druži sa Romima je rekla da se ona samo kući ne igra sa njima. Vaspitačica je dalje nastavila razgovor osvrnuvši se na stihove: „drugarstva to su venčići gde boja ljude ne deli“. Potom je upitala dečaka tamne puti da li voli sam da se igra? Na to je on odgovorio da ne voli sam da se igra. Onda je pitala ostalu decu da li oni vole sami da se igraju? I oni su rekli da ne vole. Rezultat facilitiranog dijaloga bio je da je devojčica od koje je poteklo sve u ovom slučaju prva, bez bilo kakvog nagovora vaspitačice, ustala i izvinila se dečaku. Zatim je vaspitačica pitala: „Da li je samo ona izbegavala dečaka?“. Sva deca su tada ustala i izvinila se dečaku i nastavili su zajedno da se igraju. Rezultat je bio pozitivan za celu grupu, svi su se izvinili dečaku i dali obećanje da se to više neće ponoviti. Dečak je bio veoma srećan, jer je osetio da je i on deo grupe.

Primena restorativnih pristupa u bračnim i porodičnim sukobima i sporovima

Posredovanje (medijacija) u postupku određivanja kontakta sa maloletnom decom nakon razvoda braka

Tokom 2012. godine, usled poremećenih porodičnih odnosa, pokrenut je postupak razvoda braka između roditelja i zahtev za poveru dvoje maloletne dece. Zahtev je podnet od strane majke. Tokom postupka izrade nalaza i mišljenja od strane centra za socijalni rad a vezano za poveravanje dece, korišćen je postupak medijacije od strane voditelja slučaja i usmerene procene od strane psihologa. Nije došlo do mirenja roditelja, a predlog koji je usvojen na sudu je bio da oboje dece budu povereni ocu na brigu, čuvanje i vaspitanje. U tom momentu nije bilo moguće odrediti vreme kontakta roditelja, odnosno majke sa decom iz razloga što se preselila u drugu državu i taj deo je trebalo da se reši na sudu prilikom održavanja glavne rasprave za razvod braka i poveru dece.

Do održavanja glavne rasprave za razvod braka i poveru maloletne dece prošlo je oko godinu dana. U tom periodu, majka je povremeno viđala decu i to u prisustvu oca dece u kući u kojoj su zajedno živeli. Prilikom viđanja sa decom, roditelji su dolazili u česte konfliktne situacije. Otac dece nije mogao da prihvati činjenicu da je majka u međuvremenu zasnovala vanbračnu zajednicu u drugoj državi, a majka nije želela da bude uslovljena da se kontakti odvijaju u, sada već bivšoj kući, u prisustvu oca dece. Na konačnoj raspravi za razvod braka i poveru dece, sud je odlučio da decu poveri ocu, ali dogovor oko kontakta nije uspostavljen, te je predmet vraćen centru za socijalni rad radi daljeg rešavanja nastalog problema.

Od strane voditelja slučaja u tom postupku donet je plan rada na predmetu gde je aktivnost usmerena u tri pravca. Planiran je posebno razgovor sa ocem i decom, potom sa majkom, a nakon toga sa oba roditelja zajedno. U početku, razgovor sa ocem je tekao dosta loše vezano za kontakt majke i dece. On je osuđivao novu vezu svoje bivše supruge, nije mogao da prihvati činjenicu da je zasnovala vanbračnu zajednicu, kao ni činjenicu da bi deca mogla da borave sa njom u prostoru u kome sada živi. Sve to je bio rezultat toga da je on i dalje bio emotivno vezan za majku dece i da još uvek nije prihvatao njen odlazak. Ograničavanje prostora viđanja majke sa decom u bivšoj zajedničkoj kući je zapravo davalo mogućnost njemu da boravi sa bivšom suprugom u istom prostoru. On je,

pak, objašnjavao to ograničenje činjenicom da smatra da je to najbolje za decu. Razgovor je vođen u prisustvu dece, te se starije dete (starosti od 8 godina) povremeno uključivalo u razgovor i izjašnjavao da bi želelo da ode kod mame i boravi povremeno sa njom. Drugo dete je mlađe te nije bila preporuka da se sa detetom tog uzrasta obavlja razgovor. Tok razgovora je skrenut na potrebe dece. Očigledna je bila potreba dece da ostvaruju kontakt sa majkom i da to nije u prostoru koji je ograničen. Ocu je predočeno da je odgovoran kao roditelj u pravcu kvalitetnog održavanja kontakta sa drugim roditeljem i da se i na taj način procenjuju njegovi roditeljski kapaciteti i adekvatnost vršenja roditeljske uloge, a da svoju emotivnu vezanost za suprugu u ovoj situaciji treba kanalisati i odvojiti od potrebe dece. Dogovoren je zajednički razgovor sa majkom dece, ali da se razgovor vodi samo u pogledu kontakta sa decom s obzirom da je postupak povere dece i razvoda braka okončan.

U drugoj fazi obavljen je razgovor sa majkom. Majka želi kontakt sa decom, a posebno želi da ih viđa u drugim uslovima gde bi bili slobodniji i kvalitetno koristili vreme kontakta. Želi decu da upozna sa novim suprugom i da ih povremeno vodi u kuću gde sada živi i gde su – po njenim rečima – rado prihvaćeni od strane čoveka sa kojim sada živi. Ograničenje prostora u kome se do sada odvijao kontakt u periodu kada ona dolazi kod svojih roditelja, a koji žive u istom mestu gde i deca, nije dobro za decu. Iako skeptična u pogledu zajedničkog razgovora sa bivšim suprugom i mogućnosti da dođe do dogovora, ipak je prihvatila zajednički razgovor (medijaciju).

Treća faza je bio zajednički razgovor, tj. posredovanje (medijacija). Posebno je bilo važno pripremiti roditelje da se taj razgovor ne vodi u pravcu prenošenja krivice i razloga koji su doveli do razvoda braka već u pravcu interesa dece i potrebe ostvarivanja kontakta sa majkom. Voditelj slučaja je kanalisao razgovor oba roditelja u prisustvu dece i to u kući gde su zajedno živeli. Prihvaćen je predlog oca da se u tom prostoru vodi razgovor, s obzirom da je procenjeno da je on u tom prostoru najsigurniji. Prilikom dolaska majke, oboje dece iskazalo je svoje emocije i potrebu kontakta sa njom i želju da provode vreme kod nje. Mazili su se, ljubili, deca su joj sedela u krilu. Deca su bila slobodna i postavljala su pitanja kada će videti gde živi i da li će ih voditi sa sobom. U fokusu su bile potrebe dece. Bilo je pokušaja da razgovor krene u pravcu traženja krivca za razvod braka, ali za to, zahvaljujući veštini voditelja slučaja, nije ostavljeno prostora u toku razgovora.

Oba roditelja su uvidela da je prioritet potreba dece, a ne njihova lična potreba. Oni su postepeno počeli da se dogovaraju oko kontakta, vremena, mesta i dužine trajanja uz povremeno usmeravanje toka razgovora od strane voditelja slučaja. Postignut je dogovor da majka viđa jednom mesečno decu u mestu gde deca žive, ali mimo kuće u kojoj su sa ocem, odnosno majka će obezbediti nesmetane uslove za kontakt. Dogovaraće se koji će to vikend biti i to vodeći računa o mogućnostima i obavezama dece. Oba roditelja su prihvatili izradu pasoša na ime dece i odlazak dece na letnji i zimski raspust u određenom trajanju kod majke, ali tako da majka dođe po njih i potom ih vrati kući, uz preuzimanje potpune roditeljske odgovornosti tokom trajanja kontakta. Takođe je postignut dogovor da se kontakti održavaju i telefonskim putem. Postignut je dogovor da se u narednim kontaktima roditelji fokusiraju isključivo na potrebe dece i da je potrebna tolerancija u daljoj saradnji, a sve u pravcu bezbednog i kvalitetnog odrastanja dece.

Od momenta kada se odvijao postupak prošlo je pola godine. Stranke u postupku nisu se javljale za pomoć centru za socijalni rad, što im je predočeno da mogu uraditi ukoliko bude problema. Smatra se da su kontakti realizovani u interesu dece i prema zajedničkom dogovoru roditelja.

Posredovanje (medijacija) u slučaju sukoba između bračnih partnera

Supružnici A.D i R. D stari oko 60 godina su se sukobili oko organizacije porodičnog života. Nakon što su oboje otišli u penziju, suprug je zahtevao da se presele iz kuće u gradu, u kuću na selu, što je supruga odbijala, zbog čega su se verbalno sukobljavali uz vređanje. Supružnici su prekidali međusobnu komunikaciju kao i komunikaciju sa porodicama onog drugog supružnika. U sukob su pokušali da uključe decu i rodbinu, ali deca to nisu prihvatila. Šira porodica je birala strane, što je još više produbljivalo sukobe. Supružnici su imali različit pogled na to šta da rade posle penzionisanja. Žena je više htela da se posveti porodici i deci, a muž je smatrao da deca prosto treba da vode svoj život, a da oni treba da se posvete sebi. Zbog toga su se često svađali i to svađanje je trajalo duže vreme.

Onda je suprug došao u centar za socijalni rad i tražio posredovanje. Rekao je da želi da sačuva brak. Supruga je u svađi rekla da će ona da se razvede i da ona više tako ne može i on je shvatio kao da je to, maltene, došlo do samog kraja i da predstoji razvod. Kada su došli na posredovanje na početku su krenuli sa međusobnim optužbama, svako je izno-

sio svoju stranu gledišta. Ono što je na početku rađeno je pokušaj da se balansira i sprečavanje da se međusobno vređaju. Ipak su ispričali celu priču, bili su vrlo otvoreni. Naravno, bilo je tu vraćanja na neke druge sukobe iz ranijeg perioda, i prebacivanja i optužbi poput „ti nisi ovo, ti nisi ono“.

Posredovanje se odvijalo u pet, šest razgovora i trajalo je oko tri meseca. Bilo je uspona i padova. Na početku prvog susreta, ništa nije dogovoreno, zato što je supruga bila izričita da ne želi nikakav dogovor, da ona ima svoje razloge, da suprug može da radi šta hoće. Rekla je da ako on ne može da prihvati njene potrebe, onda je razvod neminovan. Ali on je želeo dogovor i došli su i sledeći put, verovatno na insistiranje njihove dece, sa kojima je razgovarano o celoj situaciji. Prvo je pozvala njihova kćerka, pa onda sin, jer su se uplašili i jedino želeli da saznaju da li je stvarno razvod najbolje rešenje za njihove roditelje. Rečeno im je da će na kraju oni da donesu konačnu odluku, ali da se čini da njihova majka ne želi razvod već da taj argument koristi da dođe do svoga cilja. Posle razgovora sa njihovom decom, oni su ponovo došli. Nakon dva, tri razgovora supruga je jednom došla sama kako bi ispričala svoju verziju. Međutim, objašnjeno joj je da nije uputno u takvim okolnostima čuti isključivo jednu stranu, osim ako nema nasilja, u smislu psihičkog i fizičkog nasilja, i da bi bilo dobro da i suprug bude prisutan. Supruga se nije naljutila zbog toga već je pristala da razgovaraju samo kada su zajedno.

Na kraju su uspeli da se dogovore kad i kako da provode svoje vreme i kada će ići na selo. Supružnici su se dogovorili oko organizacije porodičnog života, vezano za to koliko vremena će provoditi na selu, a koliko u gradu i taj dogovor je rešio problem sa kojim su se suočavali i to rešenje je bilo trajno.

Posredovanje (medijacija) u slučaju sukoba između snaje i svekrve na nacionalnoj osnovi

Mladić, hrvatske nacionalnosti, prosečnih intelektualnih sposobnosti, ali vredan i dobar, uprkos negodovanju svoje porodice, naročito majke, oženio se devojkom Srpkinjom, koja nije iz mesta u kome je on živeo. Devojka je intelektualka, modernih demokratičnih shvatanja, veoma uspešna u poslu koji obavlja, sa izuzetnom empatijom prema svim ljudima, nije svadljiva, čak tolerantna.

Problemi, odnosno negodovanja mladićeve porodice nastupili su još pre njihovog stupanja u brak isključivo zbog njene nacionalne pripadno-

sti, ali nakon venčanja i njenog pristanka da se iz grada preseli u suprugovu porodičnu kuću na selu, postaju češći, intenzivniji i sa sve težim posledicama, naročito po nju. Osim nekih uobičajenih neslaganja između snaje i svekrve (oko kućnih poslova, načina razmišljanja, navika, podele posla i sl.), u ovom slučaju do kulminacije je došlo kada je snaja ostala u drugom stanju, te je zbog svoje rizične trudnoće morala da je održava. Dok je sin odlazio na posao, snaja je svakoga dana sve više morala da se brani od uvreda na račun njene nacionalne pripadnosti, navodnih lažnih zdravstvenih problema kako ne bi radila, zbog toga što je vrlo često razgovarala sa majkom preko telefona, čak i zbog toga što je majci (svekrvi) „ukrala“ sina jedinca. Branila se sa veoma malo reči, uglavnom molbi da je svekrva ostavi na miru. Žena je tokom prvih meseci samo ponekada mužu, koji je sa posla dolazio uglavnom predveče i retko je prisustvovao „predstavama“ svoje majke, prepričavala kroz kakve je sve torture prolazila, i čak ni tada kod njega nije nailazila na potpuno razumevanje. Ali, svekrva se u njegovom prisustvu prema snaji ponašala na sasvim drugačiji način.

U međuvremenu, snaja se porodila. Rodila je devojčicu, koju je svekrva u startu odbacila jer ju je rodila žena koju nije mogla da gleda očima, samo zato što je druge nacionalnosti. Tortura se nastavlja, svađe i uvrede su sve žešće i češće. Mlada žena nema nikakvu pomoć nakon operacije, i u odsustvu supruga sve mora da obavlja sama. Veoma teško podnosi situaciju, ali joj suprug i dalje ne veruje u potpunosti, čak ni posle nagoveštaja da će ga napustiti ukoliko nešto ne preduzme. Kulminacija događaja se odigrava u momentu kada je suprug nenadano ranije došao sa posla kući. Prilikom ulaska u kuću naišao je na situaciju o kojoj mu je, tada sve češće, govorila njegova žena. Ispred zatvorenih varata njihove sobe, stajala je njegova majka i uz niz psovki, najpogrdnijim imenima, nazivala njegovu ženu, čak pominjući i bebu. Uvrede su bile praćene i pretnjama kako će je odrobijati, a pre toga će je izbaciti iz kuće i slično. Sinovljev nenadani dolazak i njegova neočekivana reakcija – prvi put je stao na stranu svoje žene i rekao joj da se momentalno spakuje kako bi mirno otišli iz kuće, razljutio je majku još više. Nakon žučne rasprave, natezanja i ljutnje, usledio je i fizički kontakt između svekrve i snaje. Svekrva je gurnula snaju niz stepenice. Interveniraju hitna pomoć i policija. Snaja u iskazu navodi da je do incidenta došlo slučajno, da je sama pala u žurbi i odbacuje tvrdnje svedoka, uglavnom komšija da je ona, u stvari, nevina žrtva, koja je zbog ljubavi prema suprugu i kćerki, izdržala sve uvrede i povrede. Snaja nije htela da se pridruži gonjenju.

Snaja je insistirala na tome da oni sami između sebe reše problem. U policiji su joj predložili da ipak porazgovara sa nekim iz centra za socijalni rad, što je ona i prihvatila, a nakon razgovora sa službenikom, pristala na medijaciju. Medijacija je predložena i svekrvi, koja je pre svega zbog straha od mogućih daljih posledica, prihvatila učešće. Medijaciju su vodili službenici centra za socijalni rad. Tokom procesa, svekrva je izjavila da se kaje što je postupala nekorektno, što je vređala snaju i što je izražavala svoj nacionalizam, čak u pojedinim momentima i šovinizam. Izvinila se snaji, koja je prihvatila izvinjenje, oprostila svekrvi i izrazila žaljenje što nije bila elokventnija prema njoj, već se tokom svađa uglavnom branila ćutanjem. Izjavila je i to da i ona oseća deo krivice, jer je veoma retko, gotovo nikada, razgovarala sa svekrvom, te da smatra da bi razgovori ublažili ili potpuno otklonili svekrvino mišljenje o njoj. Obe su se složile da treba jedna drugoj da pruže još jednu šansu, ali je snaja izjavila i da smatra da je najbolje da bar neko vreme ne žive u istoj kući. Nakon medijacije, svađa između snaje i svekrve nije bilo. Ostali su da žive u istom mestu, posećivali su se, ali retko.

Posredovanje (medijacija) u slučaju porodičnog sukoba oko brige nad bolesnim ocem

Porodica Z. ima starijeg bolesnog roditelja kome je bila potrebna svakodnevna nega. I oko toga je nastao porodični sukob. Došlo je do sukoba između trojice braće, odnosno trojice sinova. Sukob je nastao kada nisu uspeli da se dogovore oko organizacije brige o roditelju. Međusobno su se vređali, optuživali ko više brine o njemu i prekinuli su međusobnu komunikaciju. Briga o roditelju, na svu sreću, nije prekidana, ali je sukob među decom negativno uticao na njega, u smislu povećanja osećanja nemoći i odbačenosti. Čovek je imao samo fizički problem, mentalno je bio sasvim dobro i apsolutno je bio svestan šta se dešava, i taj sukob je njega pogodio jer je on sebe doživljavao kao roditelja koji je sa svojom decom imao dobar odnos. U sukob su se uključile i supruge i došlo je do svađe i rasprave oko toga koja je više brinula o svekru, koji je sin više brinuo o ocu, koji je sin više dobio od oca. Taj sukob je trajao i širio se i bio je baš težak. Trajao je pet, šest meseci vrlo intenzivno. U tih pet, šest meseci zaposleni u centru za socijalni rad su bar po dva puta telefonski razgovarali sa sinovima. Njihove supruge nisu bile uključivane u razgovore. Njima je bilo prepušteno da se sa svojim partnerkama dogovore da i one prihvate tu brigu o njihovom ocu, ne kao obavezu, već kao nešto normal-

no, nešto što je u redu samo po sebi. U tom procesu, koji je trajao dugo, bilo je problema i prepreka.

Sva trojica sinova su dolazila u centar za socijalni rad. Prvo je došao onaj koji je najviše brinuo i koji je imao najveći kapacitet za pomirenje. Njegova supruga je bila ta koja se najmanje protivila svemu tome, ali fizički nije mogla da izdrži zato što je imala malu decu. Taj sin koji je prvo došao je bio inicijator jer je procenio da njegova žena jednostavno ne može da se neprestano brine o njegovom ocu. Na nju je pao najveći teret jer je otac u tom trenutku bio kod njih. Supruga nije mogla fizički da podnese sve to, brigu o svekru i o deci, pogotovo što je njen suprug bio često odsutan zbog posla. A nisu imali novca da plate treću osobu da brine o ocu. Taj sin koji se prvi obratio je hteo da se dogovori sa braćom. Međutim, ova dvojica nisu htela da se dogovore i nađu neko kompromisno rešenje.

Centar je najviše radio sa ovom dvojicom braće koji nisu hteli da se dogovore i njihovim porodicama. Na kraju su ipak uspeali da se dogovore. Nije bilo lako. U tim razgovorima (poredovanju) sinovima je bilo ukazivano i na zakonsku stranu da su dužni da izdržavaju oca, ako on nije sposoban da se izdržava. To ih je nateralo na razmišljanje. Posle toga su počeli da pokazuju spremnost da sarađuju i da se dogovore. Dogovorili su se da otac bude kod svakog po četiri meseca. Posle se razgovaralo i sa ocem, koji sada nema osećaj odbačenosti ni u jednoj porodici, zato što ima dobar odnos sa sinovima i sa unucima.

Posredovanje (medijacija) u slučaju porodičnog sukoba oko korišćenja stambenog prostora

Braća L. J i N. J. su se sukobili oko korišćenja stambenog prostora nakon smrti roditelja. Kuću, koju su nasledili, nisu mogli da podele jer nisu imali novca da pokrenu postupak fizičke deobe. Obojica su alkoholičari. Stalno su se sukobljavali, vređali i pretili jedan drugom. Došlo je i do fizičkog sukoba i uključivanja policije i pravosuđa. Čak su i prekršajno kažnjeni i jedan i drugi i više puta upozoravani. O sukobu je obavешteno i tužilaštvo, ali se ono proglasilo nenadležnim. Zbog sukoba koji je postojao i trajao, policija ih je uputila na savetovanje u centar za socijalni rad.

Sukobi su se najčešće javljali kada su obojica u alkoholisanom stanju, ali braća nisu prihvatila savet da se leče od alkoholizma. Mlađi brat je pokušavao, odnosno imao je volju da sarađuje sa starijim bratom, iako je narušenog psihičkog zdravlja zbog upotrebe alkohola. Imao je veći kapa-

citet za prihvatanje posredovanja (medijacije) za razliku od starijeg, koji je po svaku cenu hteo da istera brata iz kuće, iako je kuća zajednička. Slučaj još uvek nije završen. Centar za socijalni rad, u saradnji sa drugim institucijama, nastoji da braća postignu nekakav dogovor i da se sukob reši. Iako je bilo nekog uspeha po tom pitanju i dolazilo do kratkotrajnog pomirenja, sukob se iznova javlja i uglavnom je posledica korišćenja alkohola. Tenutna situacija je stabilna ali proces još uvek traje.

Primena restorativnog pristupa u slučaju sukoba na relaciji dete-porodica i uloga škole

Učenica jedne srednje škole je prestala da dolazi u školu i redovno po- hađa nastavu. Sukob između nje i njenih roditelja je nastao onog trenutka kada su joj roditelji, zbog sve lošijih ocena u školi, zabranili da se viđa sa momkom koji je išao u drugu školu i bio problematičnog ponašanja. Razredni starešina te učenice postupio je po pravilima škole i obavestio roditelje da njihova kćerka ne dolazi redovno u školu. Po nalogu direktora, školski pedagog i razredni starešina obavili su ulogu medijatora. Zakazan je sastanak sa roditeljima i učenicom. Tokom razgovora, pedagog i razredni starešina došli su do informacija o tome šta je uzrokovalo ovakvo ponašanje. Roditelji su bili iznenađeni ponašanjem svog deteta i prihvatili su svaku saradnju sa pedagogom i razrednim starešinom kao medijatorima kako bi se rešio nastali problem. Razredni starešina je, u saradnji sa pedagogom škole, usmeravao dijalog između roditelja i deteta kako bi osigurao međusobno uvažavanje i razumevanje problema, a u cilju iznalaženja rešenja koje bi bilo prihvatljivo za obe strane. Devojka je obećala da će prestati da izostaje sa časova, uz iskreno kajanje i uviđanje da je na pogrešan način htela da reši problem, i izvinila se roditeljima. Zaključeno je da će razredni starešina i školski pedagog svojim zalaganjem, ali uz veće angažovanje roditelja, pomoći ovoj devojci da redovno završi školsku godinu. Tokom procesa je istaknuta neophodnost sticanja međusobnog poverenja između roditelja i učenice sa naznakom da obe strane, roditelji i učenica, treba što više da pričaju o problemima koji mogu nastati kako ne bi došlo do pogoršanja međusobnih odnosa. Rezultat je bio vidljiv: učenica je školsku godinu završila vrlo dobrim uspehom.

Rešavanje slučajeva vršnjačkog nasilja primenom restorativnih pristupa

Vršnjačko nasilje i primena vaspitnog naloga

Slučaj je počeo kao svakodnevna svađa između dvojice učenika viših razreda osnovne škole. Povod za svađu je bila devojčica koju su obojica odabrali za simpatiju. Verbalni sukobi, vređanja, lažne optužbe, tuče, kulminirale su kada je jedan od njih dvojice ucenio devojčicu da će, ako odabere njegovog suparnika, stradati oboje. Do kulminacije događaja, nekoliko puta se, na inicijativu školskog psihologa, tima za vršnjačko nasilje i roditelja, insistiralo na pomirenju, ali i na primeni represivnih mera. Učenicima je predloženo da se jedan drugom izvine, što su oni i činili uz obećanja da se više neće svađati, te da će izbegavati svaki mogući kontakt. Jedan od učenika, onaj koji nije bio „odabran“, je pre drugog pokušaja rešavanja sukoba mirnim putem (dijalogom) dobio ukor nastavnčkog veća, a pre trećeg pokušaja mirenja i smanjenu ocenu iz vladanja. U nastojanje da se spreči novi sukob uključeni su i njihovi drugari iz razreda, koji su imali zadatak da na neki način skrenu pažnju ukoliko primete da bi moglo doći do svađe ili tuče. Posle trećeg dijaloga i izvinjenja, situacija se smirila na neko vreme, ali je do kulminacije opet došlo kada je devojčica odbila da se zabavlja sa dečakom koji je i inicirao sukobe. Sutradan, po dolasku u školu, odbijeni dečak je u školsku torbu svog rivala ubacio petardu. Dečak je zadobio opekotine po ruci i vratu, a kako su u njegovoj blizini bila još dva učenika, zbog neočekivane detonacije, svi su pretrpeli strah. Roditelji povređenog dečaka i dečaka koji su pretrpeli strah su slučaj prijavili policiji, a dobra strana u ovom primeru je to što su roditelji dečaka koji je izvršio nasilje bili spremni na saradnju.

U ovom slučaju je došlo je do primene vršnjačke medijacije: na predlog centra za socijalni rad sa oba dečaka su razgovarali članovi Učeničkog parlamenta. Dečak koji je izazivao sukobe je preuzeo odgovornost i izrazio kajanje, i uz prisustvo odraslih (školskog psihologa i predstavnika centra za socijalni rad), se izvinio povređenim drugarima.

Pošto su roditelji povređenih dečaka slučaj prijavili policiji, a ona po službenoj dužnosti podnela prijavu protiv dečaka, slučaj je završio u tužilaštvu za maloletnike. Tužilac je u ovom slučaju, nakon saslušanja dečaka, oštećenih i svedoka, nakon što je dečak priznao šta je učinio, a imajući u vidu odnos dečaka prema delu i oštećenom, kao i to da je u međuvremenu došlo do vršnjačke medijacije koja je imala pozitivne efekte,

odredio vaspitni nalog – šest meseci volonterskog aktivizma u lokalnoj omladinskoj nevladinoj organizaciji.

Ovaj slučaj je bio povod i za reakciju Opštinske uprave, koja je, u saradnji sa školom i omladinskim nevladinim organizacijama, pokrenula niz edukacija i predavanja na temu tolerancije i suzbijanja vršnjačkog nasilja. Dečak, prema kome je primenjen vaspitni nalog je, nakon uspešno ispunjenog naloga, postao član vršnjačkog tima u školi i vrlo često je nakon toga aktivno učestvovao u edukacijama i predavanjima na temu tolerancije i suzbijanja vršnjačkog nasilja.

Posredovanje (medijacija) u slučaju vršnjačkog nasilja

U školskom dvorištu, profesor je zatekao jednog učenika kako tuče drugog, koji je bio znatno mlađi od njega. Prišao je dečacima i prekinuo tuču. Utvrdio je da stariji učenik „demonstrira silu” nad mlađim. Profesor je o incidentu obavestio direktora škole, razredne starešine učenika, pedagoško-psihološku službu škole i školskog policajca, nakon čega su bili pozvani i roditelji oba učenika. U ovom slučaju su školski psiholog i razredne starešine posredovale u okupljanju i razgovoru zainteresovanih strana. Organizovano je više susreta ovih dečaka, koji su pomogli dečacima da razumeju da se njihov sukob može rešiti i na drugačiji način, kroz traženje alternativa u kojima ce učenik koji je sebe smatrao nadmoćnim poći od toga da se stavi u poziciju slabijeg od sebe. Uz izvinjenje od strane roditelja starijeg učenika, kao i uz održavanje časova odeljenskih zajednica, dogovoreno je da će se sa učenicima dogovarati i voditi razgovor o uvažavanju različitosti – bilo kakve i bilo koje. Došlo se do zaključka da je neophodno raditi sa učenicima kroz radionice, okrugle stolove, predavanja na kojima će se prezentovati različite situacije među učenicima koje potencijalno mogu biti konfliktne, a moguće ih je razrešiti na miran način.

Ovaj slučaj je bio povod da se ukaže na to da u rešavanju ovakvih i sličnih problema treba da učestvuju škola, porodica i stručne pedagoške službe, koje će uz primenu medijacije omogućiti iznalaženje rešenja koje je prihvatljivo za obe strane u sukobu. Takođe je zaključeno da bi jedna od aktivnosti u rešavanju agresivnosti učenika trebalo da bude i usmeravanje pažnje učenika na to da više sarađuju sa pedagoškom službom škole i usmeravanjem radnih aktivnosti takvih učenika na rad u Đačkim parlamentima i humanitarnim organizacijama. Zaključeno je da je potrebno organizovati predavanja (centar za socijalni rad, policija, škola

i slično), u okviru kojih bi se prikazivali primeri agresivnosti, o kojima bi se razgovaralo ili bi se putem eseja, seminarskih radova učenici potom osvrtnali na to kako takve situacije rešavati mirnim putem. Takođe je rečeno na Đačkom parlamentu i Nastavničkom veću škole da dežurni učenici i nastavnici škole treba da obrate mnogo veću pažnju na svoja dežurstva za vreme malih i velikih odmora u školi. Najzad, svi nastavnici bi trebalo da, pored obrazovanja koje pružaju učenicima iz svojih predmeta, deluju i kao vaspitači uz upotrebu dijaloga i jačanja saradnje kako bi se učenici bolje upoznali između sebe i na taj način bili tolerantniji jedni prema drugima bez obzira na sve različitosti.

Primena restorativnih pristupa u cilju prihvatanja različitosti i sprečavanja diskriminacije

Momak, 22 godine, odrastao je u porodičnom okruženju gde se nikada nije postavljalo pitanje niti osuda osoba koje su različite (osobe sa smetnjama u razvoju, osobe drugačijeg polnog opredeljenja, nacionalne pripadnosti i slično). Tokom njegovog odrastanja, povremeno se izjašnjavao u negativnom smislu u odnosu na osobe koje su se izjašnjavale kao gej smatrajući ih lošim, nemoralnim i nepodobnim za društvenu zajednicu. Posebno se to uočavalo prilikom najavljivanja i održavanja Parade ponosa u Beogradu. Smetalo mu je javno izjašnjavaње pripadnosti i promovisanja gej populacije. Roditelji su uočili da bi trebalo da se sa njim obavi razgovor i da se emocije, koje su dobijale negativnu konotaciju, kanališu. Izjašnjavao se da nije spreman ni da se druži sa „njima“, niti da boravi u „njihovoj“ blizini.

U centru za socijalni rad je obavljen razgovor sa ovim momkom, kroz koji je postepeno uveden u priču da nismo svi isti i da niko nije u mogućnosti da određuje kakav će se roditi. Ne završavajući priču do kraja, zajedno je odgledan film o devojci koja je u petnaestoj godini shvatila da je lezbejka i koja se iz tog razloga pokušala samoubistvo. Ostavljen je prostor da razmišlja i sam donese odluku. Nije više bio isključiv da se sa takvima ne treba družiti, ali i dalje mu je smetao medijski značaj koji je dat gej populaciji.

U međuvremenu, njegova rođena sestra je nastavila usavršavanje i studije u inostranstvu. Njen najbolji drug je bio gej. Njih dvoje su dobro funkcionisali i među njima je stvorena kvalitetna i čvrsta prijateljska ve-

za. Brat je jednom prilikom otišao kod sestre u posetu na deset dana. Sestra, znajući za bratovo teže prihvatanje osoba koje su gej, pripremila se za međusobni susret svog druga, koji je gej, i svog brata. Drugu nije želela da kaže za problem svog brata u pogledu težeg prihvatanja osoba koje su gej iz razloga što je smatrala da bi time više dala na značaju problemu, a ne rešavanju istog.

Prvo upoznavanje i kontakt organizovala je na žurci u diskoteci gde je društvo bilo brojnije. Time je ciljano želela da vidi kako na seksualno opredeljenje njenog druga niko ne reaguje i da se uklapa u sredinu bez bilo kakvih problema. Žurka je potrajala do kasno u noć i uz opuštenu atmosferu počele su i razmene komentara između druga i brata. Sestra je u neposrednom kontaktu sa bratom nenametljivo isticala sve pozitivne karakteristike svog druga i zajednički izlasci su učestalili. Poseban je značaj obratila na činjenicu kada je došla na studije da joj je on bio velika podrška u svetu gde nije nikoga poznavala i osećala se usamljeno, tužno i depresivno. Organizovan je zajednički ručak u njenom stanu i razgovor je protekao bez bilo kakvih poteškoća, čak su našli zajedničke teme oko sporta.

Tokom zajedničkih kontakata i druženja do kraja boravka kod sestre, rezultat je bio očigledan. Uz posredovanja sestre (kojoj su bili bitni i brat i drug kao osobe koje izuzetno voli i uvažava i koje zauzimaju važno mesto u njenom životu), došlo je do prihvatanja različitosti. Ona je svojim postupcima povezala i pomirila različite stavove i poglede na drugačiju orijentaciju od očekivane. Na kraju je brat rekao za njenog druga: „Pa on je dobar čovek“. Od tog perioda prošlo je dve godine. Mladić s početka priče ne daje više negativne komentare u pogledu gej populacije, više je suzdržan. Ponekada se čuje preko skajpa sa sestrinim drugom i to kada se drug zatekne kod nje u stanu, ne izbegava razgovor. I dalje se kod njega oseća barijera, ali je kod njega izmenjen stav da su takve osobe samim tim što su gej loše.

Rešavanje sukoba u zajednici

Posredovanje (medijacija) u rešavanju sukoba između stanara

U jednom stambenom bloku izbio je sukob između dva stanara. Sukob je nastao pošto je stanar, koji živi u prizemlju zgrade, samoinicijativno, bez dogovora sa drugim stanarima, isekao drveće koje je bilo zasađeno ispred zgrade. Po završetku sečenja drveća, stanar koji živi na

drugom spratu u istoj zgradi, ušao je u verbalni sukob sa stanarom iz prizemlja, nazivajući ga pogrđnim imenima. Čitavu situaciju posmatrao je stanar koji vodi Kućni savet. Kako je sukob bio u fazi eskalacije, predsednik Kućnog saveta je odlučio da sačeka da se emocije stišaju.

Nakon dva dana, sazvan je Kućni savet. Predsednik Kućnog saveta je sve vreme posredovao u razgovoru koji se odvijao među stanarima. Svi stanari su imali priliku da iznesu svoje mišljenje o prethodno navedenom događaju. Mišljenje među stanarima je bilo podeljeno – stanari iz prizemlja su podržali to što je drveće uklonjeno, jer sada imaju pogled sa terase, dok su stanari, koji stanuju na višim spratovima zgrade, osuđivali postupak sečenja drveća, jer sada nemaju hlad dok sede na klupama koje su postavljene na travnatom delu ispred zgrade.

Na kraju razgovora, došlo se do zaključka da niko ne bi trebalo samoinicijativno da preduzima akcije vezane za uređenje zgrade i njene okoline, a da pre toga nema dogovora među stanarima i odluke Kućnog saveta. Ukoliko se problem javi, treba sagledati moguća rešenja i izabrati ono za koje se opredeli većina stanara.

Stanari su se sporazumeli o tome kako da se reši sporna situacija. Stanar koji je isekao drveće ispred zgrade, predložio je da izmesti sto i klupu ispod krošnji drveća koje je zaseđeno u delu gde se ne nalaze terase, a da se zajedno dogovore kako da se uredi deo ispred zgrade. Predlog je prihvaćen uz dogovor da u izmeštanju stola i klupe učestvuju i drugi stanari. Isečeno drveće je poklonjeno porodici koja koristi drva za loženje tokom zime i u kojoj je zaposlen samo jedan član domaćinstva.

Primena restorativnog pristupa u rešavanju sukoba između omladine romske zajednice i mladih iz drugih etničkih grupa u jednom selu

U jednom vojvođanskom selu su tokom 1998. godine često izbijale tuče između mladih iz romske zajednice i mladih iz drugih etničkih grupa koje tu žive. Jednom prilikom je izbila tuča u jednom lokalnu. Razlog je bio što se grupa od petnaestak mladih romske nacionalnosti pojavila u lokalnu. To je nakon izvesnog vremena, negde posle ponoći, pojedincima, pripadnicima drugih etničkih grupa, koji su malo popili, zasmetalo. I ranije je dolazilo do manjih sukoba između pojedinaca i izbijale su manje tuče „jedan na jedan“. Ali, te noći je došlo do masovne tuče. U grupi romske omladine bilo je i devojaka, koje su uspele da pobegnu, jer je i na njih nekolicina nasrnula. Trčali su za njima sve do ulaska u romsko naselje i gađali ih kamenjem. Petorica mladića romske nacionalnosti je ostalo u

tuči sa desetak mladića koji nisu bli romske nacionalne pripadnosti. U međuvremenu, dok se tuča odvijala, devojke su javile roditeljima (Romima) čija su deca bila u lokalnu šta se dešava. Devojke su bile veoma potresene i paničile. Roditelji, rođaci su zajedno otišli sa šipkama u pomoć, ali su ušli u pogrešan lokal. Vlasnik tog lokala, veoma smiren, pomalo i uplašen, uspeo je da objasni da nije do sukoba došlo u njegovom lokalnu. Pošto je neko dojavio da se „cela mahala“ digla na noge, situacija se smirila i mladići koji nisu romske nacionalnosti su se povukli. Na sreću, nije bilo teško povređenih. Policija nije pozvana. Čitav događaj je doveo do prekida odnosa između mladih romske i neromske nacionalnosti.

Nakon par godina, jedna neformalna grupa mladih (25-30 godina), koju su činili mladi, koji ne pripadaju romskoj zajednici, shvatili su da nemaju aktiviste romske populacije. Poznajući situaciju, došli su do ideje da krenu sa tematskim druženjima pozivajući mlade Rome. U početku, druženja su bile igranke, zatim, razgovori koji su im bili veoma zanimljivi i to na teme kao što su identitet (lični, grupni), stereotipi, predrasude, diskriminacija. Sa druge strane, bili su pozivani mladi iz drugih etničkih grupa i to u različitim vremenskim terminima. Nakon toga, imali su zajednička druženja, igranke, a najznačajnija je bila diskusija o događaju, forum teatar. Obe strane su došle do zaključka da je incident, koji je bio povod za aktiviranje mladih u zajednici, mogao da se izbegne, da nije trebalo do toga da dođe, da pojedinci (negativci) ne predstavljaju celokupnu populaciju sela koji nisu Romi. Kao rezultat svega toga, mladi se međusobno druže, izlaze na ista mesta.

Primena posredovanja (medijacije) u rešavanju sukoba između dva lokalna biznismena

Sukob je nastao između dva lokalna biznismena, koji su dugo godina imali uspešnu saradnju. Poslovi koje su obavljali bili su povezani, tako da su više puta pomagali jedan drugom u rešavanju problema na koje su nailazili u svom radu. Sukob je nastao kada je zaključen zajednički posao, a prilikom njegove realizacije jedan od njih je smatrao da je njegova firma oštećena. Vrlo uspešna saradnja, može se reći i prijateljstvo, vrlo brzo se pretvorila u svoju suprotnost. Sukob se produbio pa je počeo značajno da utiče na poslovanje oba biznismena. Počele su prijave inspekciji na nepravilnosti u radu onog drugog. To je zahtevalo česte kontrole, usporavanje i odlaganje rokova realizacije predviđenih obaveza prema partnerima. Sve to je značajno otežalo poslovanje i jednog i drugog. Posle iz-

vesnog vremena došlo je i do tužbe i zahteva da sud reši nastali problem. I pored više suđenja problem se nije rešavao i može se reći da se sukob samo produbio i bio još veći.

Proces (neformalne) medijacije prvo su započeli zajednički prijatelji i poznanici. Probali su da kontaktiraju i razgovaraju sa obojicom i da nađu neki način da se problem reši. Pokušali su da ih ubede da se sastanu i da putem dijaloga nađu rešenje. I pored više pokušaja, to nisu uspeali. Jedan od dvojice biznismena je smatrao da je prilikom realizacije zajedničkog posla njegova firma pretrpela materijalnu štetu i obratio se sudu. Posle nekoliko suđenja i pošto su zaključili da sukob nije ni blizu rešenja, a značajno utiče na poslovanje obe firme, kao medijatori, u proces rešavanja problema, uključili su se njihovi advokati. Proces medijacije se uglavnom odvijao u kancelarijama advokata. Advokati su u proces medijacije po potrebi uključivali i poslovne saradnike obe strane, koji su upoznati sa problemom. Posle realnog predstavljanja svih aspekata sukoba, posledica, vremena potrebnog za eventualno razrešenje problema, savetovano je da još jednom razmisle o svemu. Advokati su posebno naglasili da uzmu u obzir i njihovo ranije prijateljstvo i uspešnu dugogodišnju saradnju.

Sve to je imalo za posledicu da su se prilikom poslednjeg suđenja dva biznismena pomirila. Razmenili su nekoliko reči posle suđenja i rukovali se. S obzirom da je slučaj novijeg datuma, ostaje da se vidi da li će u narednom periodu oni nastaviti raniju uspešnu saradnju.

Mirovno veće

Primeri dobre prakse u rešavanju konflikata i primeni restorativne pravde su i mirovna veća, koja su funkcionisala pri mesnim zajednicama, posebno nakon Drugog svetskog rata, ali ih i danas, mada znatno ređe, ima u nekim manjim lokalnim zajednicama. Birao ih je zbor birača, a članovi mirovnog veća su bili učeni, istaknuti i uvaženi pojedinci. Situacije u kojima je mirovno veće bilo angažovano su uglavnom bile komšijske svađe.

Jedan od takvih primera je svađa između komšija oko mesta gde će komšijin pas biti vezan u dvorištu. Komšija koji je imao psa je držao svog ljubimca tik uz kuću svog prvog suseda, koja je u to vreme bila građena u stilu nabijača, od zemlje i trske, te je kuće vrlo lako moglo da potkopa temelje i čak probije rupu u komšijinom podu, a često se dešavalo da nuždu vrši po zidovima susedove kuće. Iz tog razloga se sused usprotivio i pobunio protiv toga da pas bude tako blizu vezan, te je predložio komšiji

da pomeri psa. Nakon neuspelih dogovora odlučili su da se obrate mirovnom veću kako bi razrešili ovu situaciju.

Predsednik mesne zajednice je sazvao mirovno veće, koje je brojalo tri člana, a takođe je prisutan bio i sekretar mesne zajednice, u ulozi zapišničara. Obe strane su izložile svoju situaciju – komšija sa psom je izneo da mu je bitno da pas bude baš na tom mestu u dvorištu, dok je oštećeni sused zahtevao pomeranje psa od zidova njegove kuće. Nakon što su obe strane saslušane, članovi mirovnog veća su doneli odluku i predložili da se pas pomeri od susedove kuće, kako ne bi došlo do narušavanja zidova i temelja i upitali su komšiju sa psom da li u dvorištu postoji još neka lokacija gde bi pas mogao biti smešten. Nakon pregovaranja doneta je odluka sa kojom su obe strane upoznate i sa kojom su se složile.

Sličan primer je i svađa komšija oko međe. Pravilo je bilo da se od međe, odnosno graničnog dela između dva imanja, drvo oraha moglo posaditi tek na razdaljini od 10 metara, zbog dugačkih grana i žila koje je orah imao. Jedan od komšija je drvo oraha posadio na 2 metra od međe te time izazvao gnev svog prvog suseda. Svađa je započeta i nakon neuspelih pokušaja da se situacija razreši dogovorili su se da je jedini način da se obrate mirovnom veću za pomoć i podršku.

Predsednik mesne zajednice je sazvao članove mirovnog veća, sekretar je sve pažljivo unosio u zapisnik, a prisutni su izlagali svoju situaciju. Dilema je bila da li drvo treba da se poseče ili da komšija u čije dvorište padnu orasi zadrži taj deo plodova za sebe. Obe strane su izlagale svoju situaciju, a potom saslušale savet „mudrih staraca“. Odluka mirovnog veća je bila da se drvo ne seče, već da se ostavi, pa da oba suseda „tresu popola“. Nakon odluke mirovnog veća iznet predlog se nije dovodio u pitanje.

Obraćanje mirovnom veću je imalo dvostruko dejstvo. Odlagao se odlazak na sud, a samim tim smanjivali potencijalni finansijski troškovi sudskog postupka. Oštećene strane su sa uvažavanjem prihvatale savete članova mirovnog veća, jer su svi članovi bili veoma ugledni i poštovani pojedinci u svojim lokalnim zajednicama. To je i bila snaga mirovnih veća.

Primena restorativne pravde u zatvoru

Program za podizanje svesti o uticaju krivičnog dela na žrtve i o restorativnoj pravdi

U okviru partnerskog projekta Fondacije „Centar za demokratiju“ i Viktimološkog društva Srbije *Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde*, Viktimološko društvo Srbije je razvilo *Program za podizanje svesti o uticaju krivičnog dela na žrtve i o restorativnoj pravdi*. Ovaj pilot program je realizovan tokom aprila 2015. godine u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. To je prvi program baziran na principima restorativne pravde, koji je sproveden u jednom zatvoru u Srbiji. Program se sastojao od šest radionica i evaluacionih intervjua sa šest osuđenica koje su prošle ceo program. Polaznice ovog programa bile su osuđenice različite nacionalne pripadnosti.

Glavni ciljevi programa su podizanje svesti osuđenica o uticaju krivičnog dela na žrtve i potrebama žrtava različitih povređujućih događaja, podizanje svesti osuđenica o restorativnoj pravdi i učenje veština komunikacije u duhu restorativne pravde, a sve u cilju delovanja u pravcu prevencije povrata, kao i viktimizacije samih osuđenica, kako tokom boravka u zatvoru, tako i nakon izlaska.

Program je realizovan kroz šest tematskih radionica: 1. Uvod i predstavljanje komunikacionog okvira; Jačanje pozitivne slike o sebi i spremnosti za oprostaj; 2. Prepoznavanje različitih oblika viktimizacije i njihovih posledica na žrtve; 3. Moguće reakcije na povređujuća ponašanja u svakodnevnom životu; 4. Podizanje svesti o potrebama žrtava i učinilaca i mogućnostima restorativne pravde u saniranju posledica viktimizacije i sprečavanju novih problema; 5. Podizanje svesti o značaju podrške, aktiviranja sopstvenih resursa i restorativnih pristupa za dolaženje do konstruktivnog i trajnog rešenja problema, i 6. Evaluaciona radionica koja je realizovana kroz pisanje pisma onim osobama koje su učesnice radionica povredile.

Na početku svake radionice, kako bi se napravio prelaz između prethodnih aktivnosti i rada tokom radionice, realizovane su vežbe opuštanja i disanja. Cilj uvođenja elemenata joge nidre i sa njom povezanih vežbi disanja i meditacije bio je da osuđenice nauče da se opuste, da se fokusiraju na sadašnji trenutak, da nauče da osećaju i vole svoje telo i prepoznaju svoja i tuđa osećanja i potrebe, da razvijaju pozitivni odnos prema drugima (s tim u vezi videti deo *Priručnika* o restorativnoj pravdi i jogi).

Evaluacija programa pokazala je da su učesnice: unapredile svoje ukupno znanje vezano za obrađivane teme; pokazale želju da se izvine osobama koje su povredile; prepoznale da je program uticao na njih da se promene u pozitivnom smislu, posebno u smislu uzdržavanja od povređivanja drugih vršenjem krivičnog dela; prepoznale potencijal restorativnih mehanizama u svom odnosu sa sopstvenim žrtvama i drugim ljudima; naučene veštine koristile, uključujući posebno veštine komunikacije u duhu restorativne pravde, fokusiranje na sadašnji trenutak i joga nidru, i po okončanju programa; smatrale da su joga vežbe bile korisne i prepoznale da je sposobnost da se opuste i budu potpuno koncentrisane važna za njihov budući život, i istakle značaj redovnog vežbanja i dale prioritet vežbanju vođenom od strane joga instruktorka u odnosu na samostalno vežbanje u zatvorskim uslovima

Restorativna pravda i osnaživanje žrtava

Razvijanje programa za žrtve u Viktimološkom društvu Srbije

Od 2003. godine, u okviru Viktimološkog društva Srbije funkcioniše služba za žrtve *VDS info i podrška žrtvama*. Služba je namenjena svim osobama koje su bile izložene nekom povređujućem ponašanju. *Služba* pokušava da odgovori na najčešće potrebe osoba koje joj se obraćaju i pruža:

- Informacije o pravima i načinima na koje ih mogu ostvariti.
- Poverenje, razumevanje, osnažujuću podršku, razmatranje mogućnosti za rešavanje problema, aktiviranje podrške u porodici i socijalnoj sredini.
- Informacije o psihološkim reakcijama i dinamici oporavka.
- Praktične informacije za ponovno uspostavljanje životnih tokova posle traumatičnog događaja i drugo.
- Upućivanje u nadležne i specijalizovane institucije/organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba u Beogradu i Srbiji.
- Informacije o restorativnoj pravdi i procesu medijacije.
- Informacije vezane za mogućnosti upotrebe restorativnog dijaloga u cilju rešavanja konflikata.
- Informacije vezane za važnost koncentrisanja na sadašnji trenutak i rešavanje problema.

- Informacije vezane za korišćenje sopstvenih potencijala. Praćenje i podršku na sudu i u kontaktima sa državnim institucijama.
- Podršku osuđenima koje su posle dugogodišnjeg trpljenja nasilja izvršile krivično delo.

Kada je u pitanju podrška žrtvama vezano za medijaciju, *Služba pruža sledeće:*

- Detaljne informacije o procesu medijacije;
- Detaljne informacije o tome kako se dolazi do sporazuma;
- Informacije o prednostima medijacije za žrtve koja uključuje povratak samostalnosti i dostojanstva;
- Informacije o potencijalnim rizicima i mogućnostima sekundarne viktimizacije u toku postupka medijacije;
- Pripremu za ulazak u proces medijacije;
- Podršku u toku i posle procesa medijacije.

Podrška žrtvama zasniva se na principima koji su ujedno principi restorativne pravde, a posebno: poverenje, poštovanje, poverljivost i osnaživanje.

Restorativni krugovi u zajednici

Testiranje restorativnog kruga na seminarima VDS u okviru projekta ALTERNATIVE

U okviru akcionog istraživanja VDS, sprovedenog u formi participativnih seminara *Od konflikta do mirnog života u zajednici*, testiran je jedan restorativni pristup – restorativni krug zasnovan na facilitiranom restorativnom dijalogu. Osnov za testiranje restorativnog kruga bio je slučaj koji je bio dat ispitanicima u kvantitativnom delu istraživanja kako bi izneli svoje mišljenje o mehanizmima za dostizanje pravde u ovoj situaciji, a koji se odnosio na vređanje mladića od strane policajca na nacionalnoj osnovi. Slučaj se zasnivao na nalazima kvalitativnog dela istraživanja i glasio je: *Jednog dana, uniformisani policajac, koji je zaposlen u lokalnoj stanici policije, prišao je jednom mladiću i tražio mu ličnu kartu. Na osnovu imena i prezimena zaključio je da je u pitanju osoba druge nacionalne pripadnosti u odnosu na njega. Nakon kraćeg ispitivanja počeo je da vređa mladića na nacionalnoj osnovi, da ga psuje, više na njega i ponižava*

ga. Mladić je bio preplašen. Opis slučaja je tokom realizacije seminara delimično modifikovan i dopunjen novim informacijama.

Tokom ovog eksperimenta, jedan učesnik seminara je igrao ulogu žrtve (mladića koji je bio izložen vređanju), a jedan ulogu učinioca (policajca). Ostali učesnici seminara igrali su uloge osoba koje pružaju podršku jednoj, odnosno drugoj strani u sukobu (npr. članovi porodice), potom, ulogu predstavnika državnih institucija, ustanova i civilnog sektora, koji su ujedno i članovi lokalne zajednice, koji su indirektno pogođeni događajem. Jedna članica VDS tima je bila facilitatorka, dok je uloga ostalih članova VDS tima bila trostruka: podrška facilitatorci (neka vrsta kofacilitacije i pomoć u usmeravanju dijaloga u restorativnom krugu), aktivno učešće u restorativnom krugu (stavljanje u ulogu članova lokalne zajednice) i posmatranje.

Tokom testiranja restorativnog kruga, učesnici su sedeli u krug po unapred određenom rasporedu, zavisno od uloge koja im je dodeljena. Osobe koje su igrale ulogu „žrtve“ i „učinioca“ sedele su jedna naspram druge, do njih su bile osobe čija se uloga sastojala u pružanju podrške jednoj, odnosno drugoj strani, a između njih su bili raspoređivani ostali učesnici (iz sistema socijalne zaštite, civilnog sektora, policije i sl.). Takođe, tokom ovog eksperimenta korišćen je *talking piece*, predmet koji drži učesnik koji govori, što je omogućilo da svako može da govori, da se čuju mišljenja svih, da oni koji su tiši ne ostanu po strani, ali i da se poštuje želja onih koji ne žele da pričaju.

Na početku svakog testiranja restorativnog kruga, u uvodnom delu, facilitatorka bi upoznala učesnike sa pravilima restorativnog kruga, podsetila na već ranije postavljena pravila komunikacije na kojoj se zasniva restorativni dijalog, ukratko iznela razlog okupljanja i upoznala učesnike sa ciljevima okupljanja. Potom je sledila faza bavljenja problemom (slučajem), koji je razlog okupljanja. Kako bi se razumelo ono što se dogodilo i kakav je uticaj događaj koji je bio povod okupljanja imao na direktne strane u sukobu, a kakav na druge učesnike, ključna pitanja na kojima su se zasnivali krugovi u ovom delu bila su:

1. Šta se dogodilo?
2. Kako su se strane u sukobu osećale povodom datog slučaja?
3. Ko je sve pogođen ovim događajem, odnosno kako je ovaj događaj uticao na svaku od strana u sukobu i njoj bliska lica?
4. Kako je ovaj događaj uticao na širu zajednicu?

Nakon toga, sledila je faza u kojoj su se iznosili predlozi mogućih rešenja, odnosno daljih koraka. U ovoj fazi fokus je bio na pitanjima koja je

trebalo da dovedu do ideja i predloga o tome šta bi trebalo uraditi kako bi povreda zacelila i šteta bila nadoknađena, ali šta bi trebalo uraditi i na širem planu, na planu lokalne zajednice, institucija i slično (formulisanje preporuka). Nakon iznošenja ideja i predloga od strane učesnika, facilitatorka je sumirala ono o čemu se govorilo i pravila kratak plan o tome šta treba preduzeti, i to na osnovu materijala koji je dobijen tokom krugova. Potom je pitala sve učesnike da li se slažu sa takvim planom, kao i kako se osećaju.

Tokom testiranja restorativnog kruga, učesnici seminara su pokazali spremnost i usmerenost ka dolaženju do rešenja date situacije. Učesnici su kroz dijalog bili usmereni ka tome da se utvrde uzroci postupka koji je bio osnov za ovu vežbu. Dakle, veći je fokus bio na bavljenju uzrocima, a ne samo neposrednim povodom koji je doveo do povrede. Takođe, ova vežba, iako je u pitanju bila veštačka situacija, ipak je pokazala da može da pomogne u tome da „učinilac“ shvati šta je uradio (svestan posledica) i da vodi prihvatanju odgovornosti za povredu, ali i za njeno popravljavanje. Restorativni krug je pokazao kako komuniciranje uticaja jednog događaja na širu zajednicu, u smislu stvaranja osećanja straha i nesigurnosti kod njih zbog konkretnog događaja, može da doprinese razumevanju na strani „učinioca“ sopstvenog postupka i prihvatanju odgovornosti za povredu i njeno popravljavanje. Najzad, restorativni krug je pokazao koliko je značajno da se strane koje su neposredno umešane u sukob međusobno razumeju.

Testirani restorativni krug je pokazao da ne mora fokus da bude samo na traženju načina da se reši konkretan slučaj već da se kroz dijalog otvara prostor za preporuke za šire akcije, zalaganja i slično, a u cilju sprečavanja da do sličnih povreda dolazi (predlaganje preventivnih mera). Tako su tokom ove vežbe učesnici nastojali da dođu do rešenja konkretne situacije (na primer, izvinjenje, uključivanje „učinioca“ u neki program kako bi se naučila pravila komunikacije ili kako bi se upoznao sa drugom kulturom, organizovanje novog susreta i dijaloga „žrtve“ i „učinioca“ i slično) i da sagledaju potrebe za širom društvenom akcijom u smislu davanja preporuka ili predloga nekih sistemskih rešenja (na primer, dodatna edukacija policije, razvijanje mehanizama za podršku žrtvama i izvršiocima, informisanje javnosti o postupanju policije kako bi bili upoznati sa procedurama, organizovanje tribina i predavanja na kojima bi se ljudi upoznavali sa različitim kulturama kako bi se postiglo bolje međusobno razumevanje kroz promovisanje multikulturalnosti i slično).

Ka specifičnom regionalnom restorativnom modelu transformacije konflikata

Na osnovu ukupnih nalaza istraživanja VDS u okviru projekta *ALTERNATIVE*, kao i na osnovu rezultata dosadašnjeg rada i aktivnosti u okviru *Asocijacije Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, definisani su osnovni elementi modela restorativnog pristupa rešavanju i prevenciji konflikata: uslovi za optimalni kontakt, komunikacijski okvir u duhu restorativne pravde, elementi joga i vežbe disanja, koji doprinose opuštanju, kontroli misli i stvaranju prostora da se razmisli pre nego što se dela, kao i fokusiranosti na sadašnji trenutak i dešavanja unutar sebe i drugih (puna svest o sopstvenim i osećanjima drugih), model restorativnog kruga i restorativnog pristupa fokusiranog na rešenje i pozitivne potencijale ljudi. Ovi elementi bi činili model restorativnog pristupa inovativnim i jedinstvenim, i omogućili bi njegovu primenu u različitim interkulturalnim kontekstima u Srbiji i regionu.

O organizacijama koje su učestvovalе u razvijanju Priručnika

Viktimološko društvo Srbije – VDS

Viktimološko društvo Srbije-VDS je nezavisno i neprofitno udruženje građana, osnovano 1997. godine sa ciljem da okupi što veći broj humanistički orijentisanih naučnih radnika i stručnjaka koji su zainteresovani da rade na razvoju viktimologije (nauke o žrtvama) i unapređenju zaštite žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja u društvu bez obzira na pol, versku i religijsku pripadnost, politička opredeljenja i druga obeležja žrtava. Delatnost Viktimološkog društva Srbije je organizovana u dve glavne grupe aktivnosti: *VDS info i podrška žrtvama* i *VDS centar za istraživanje i edukaciju* u okviru koga postoji posebni program koji se bavi istinom i pomirenjem. Misija VDS se najbolje može sagledati kroz osnovne grupe aktivnosti:

- Istraživanje, kao osnov za kreiranje odgovarajuće politike u pogledu poboljšanja položaja žrtava kriminaliteta i rata i zaštite njihovih prava;
- Predlaganje izmena zakona i zalaganje za njihovu implementaciju;
- Pružanje pomoći i podrške žrtvama kriminaliteta u okviru službe za žrtve *VDS info i podrška žrtvama*;
- Program *Istina i pomirenje*;
- Podizanje društvene svesti o položaju žrtava, njihovim pravima i problemima i edukacija;
- Organizovanje naučnih i stručnih skupova;
- Izdavačka delatnost (naučni časopis *Temida* i druge publikacije).

U ovim aktivnostima ogleda se kontinuitet rada Društva na ostvarivanju dugoročnih ciljeva u pogledu poboljšanja položaja žrtava, stvaranja novih institucija, vladavine prava i prevencije kriminaliteta i konflikata.

Viktimološko društvo je član Svetskog viktimološkog društva od 1999. godine, a od 2004. godine i Evropske pomoći žrtvama. Od decembra 2005. godine VDS je član ISPAC-a (International Scientific and Pro-

fessional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme) – Međunarodnog naučnog i profesionalnog savetodavnog tela u okviru Programa Ujedinjenih nacija za sprečavanje kriminaliteta i krivično pravo, a od 2009. godine i Međunarodne mreže organizacija koje se bore protiv nasilja vatrenim oružjem (IANSAs). Viktimološko društvo Srbije je član Evropskog pokreta u Srbiji, Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, Inicijative za zakonsku zabranu i zaštitu dece od telesnog kažnjavanja u Srbiji i Mreže „Žene protiv nasilja“. VDS je osnivač i član Asocijacije *Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*. Od 2012. godine VDS je i deo Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture.

Savetodavno edukativni centar – SEC

Savetodavno edukativni centar-SEC, Bačka Palanka, osnovan je 2014. godine sa ciljem unapređivanja i razvoja edukativnih programa, promocije i ostvarivanja međusektorske saradnje u programima kulture, obrazovanja i socijalne zaštite, te stvaranja i promovisanja mogućnosti za lični i profesionalni razvoj pojedinaca i institucija, kao i celokupne zajednice.

Radi ostvarivanja svojih ciljeva Savetodavno edukativni centar:

- Organizuje, samostalno ili u zajednici sa drugim organizacijama, stručne skupove, savetovanja, seminare, takmičenja, konkurse i druge oblike edukacije u oblasti obrazovanja, socijalne zaštite i kulture, na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou;
- Prikuplja i obrađuje naučnu i stručnu literaturu u oblasti obrazovanja, socijalne zaštite i kulture, i predstavlja ih javnosti;
- Objavljuje, priprema i prevodi knjige i druge publikacije, uključujući i elektronske i druge savremene forme (kompakt diskovi, DVD izdanja i slično) o pitanjima koja se odnose na oblast obrazovanja, socijalne zaštite i kulture, u skladu sa zakonom;
- Organizuje programe inkluzivnog karaktera;
- Sarađuje sa vaspitnim, obrazovnim, naučnim i drugim pravnim subjektima, kao i sa pojedincima – iz zemlje i inostranstva.

Tim Savetodavno edukativnog centra čine uspešni, profesionalni i priznati stručnjaci sa bogatim, dugogodišnjim i međunarodnim iskustvom u državnom, nevladinom i poslovnom sektoru.

Društvo za toleranciju

Društvo za toleranciju iz Bačke Palanke je udruženje građana, nevladina i neprofitna organizacija, koja je svoje aktivnosti započela još 1991. godine, kao mirovna grupa. Nakon osnivačke skupštine, koja je održana 1993. godine, članovi i aktivisti Društva su započeli niz aktivnosti usmerenih ka izgradnji poverenja, mira i tolerancije među ljudima, što predstavlja i osnovne oblasti delovanja Društva za toleranciju. Kvalitet mirovnog rada Društva ogleda se, pre svega, u uspešno realizovanim brojnim programima, kampovima, likovnim kolonijama i susretima na kojima su učestvovali kako mladi iz regiona, tako i svi oni koji zajednički rade na uspostavljanju dijaloga i izgradnji poverenja, a dokaz kvaliteta rada je svakako i priznanje nemačkog grada Ahen „Nagrada za mir“, koju je 2009. godine dobio Zdravko Marjanović, osnivač i predsednik Društva za toleranciju.

Društvo je 1994. godine pokrenulo časopis pod nazivom „Tolerancija“, a osnivači su i pokreta građana „Most prijateljstva“. U okviru delatnosti pokreta „Most prijateljstva“ organizuju se susreti u vidu „Karavana prijateljstva“ na prostorima bivše Jugoslavije čija je misija borba za istinu kroz dijalog uspostavljen na temeljima međunacionalnog poverenja. Zbog toga je „Most prijateljstva“ ne samo pokret građana za izgradnju mira, već i pokret za život.

NVO Nova vizija

NVO Nova vizija je neprofitna, nevladina organizacija, koja je osnovana 2001. godine sa sedištem u Prijepolju. Misija organizacije je unapređenje lokalne zajednice kroz projekte zasnovane na uključivanju svih društvenih grupa bez obzira na nacionalnu, versku, socijalnu ili polnu pripadnost. NVO Nova vizija članica je sledećih nacionalnih i međunarodnih mreža: SEECRAN (South-East European Child Rights Action Network) – mreže nevladinih organizacija, institucija i pojedinaca koji rade na promociji Konvencije o pravima deteta u Jugoistočnoj Evropi; NVO/UNICEF Regionalna mreža za decu u Centralnoj i Istočnoj Evropi, Zajednici nezavisnih država i Baltičkim državama (RNC) kao mreži nevladinih organizacija posvećenih promociji i zaštiti prava i dobrobiti dece; International Coalition Members, organized Women’s World Summit Foundation – internacionalne mreže organizacija koje se bave prevencijom nasilja nad decom; Federacije NVO Srbije i YOUTH PEER mreže.

Lokalni (restorativni) timovi

Bačka Palanka i Bač

1. Ljiljana Žižić, Društvo za toleranciju i Savetodavno edukativni centar-SEC, Bačka Palanka
2. Mirjana Radaković, Centar za socijalni rad i Savetodavno edukativni centar-SEC, Bačka Palanka
3. Dragana Čikoš, Predškolska ustanova „Mladost“ i Savetodavno edukativni centar-SEC, Bačka Palanka
4. Gordana Bjelajac, Kulturno-etnološki klub ISKON, Bač
5. Nada Petrović, Udruženje Roma i Rumuna „Mladost“, Vajska
6. Zoran Duvnjak, Policijska stanica Bačka Palanka
7. Slobodan Nalić, Srednja tehnička škola „9.maj“, Bačka Palanka

Prijepolje

1. Mirsad Duran, NVO Nova vizija, Prijepolje
2. Nail Kajević, Centar za socijalni rad, Prijepolje
3. Rada Divac, Centar za socijalni rad, Prijepolje
4. Radojka Knežević, Centar za socijalni rad, Prijepolje
5. Olivera Marković-Kečević, Policijska uprava Prijepolje
6. Bahrija Hanić, Ekonomsko-trgovinska škola, Prijepolje
7. Admir Veljović, Kancelarija za mlade opštine Prijepolje

Korišćena literatura

Bannink, F., Walker, L. (2014) *Solution focused conflict management and restoration circles*. Dostupno na: <http://www.lorennwalker.com/articles/bannink-walkerSFscript0514.pdf>

Biffi, E., Chapman, T. (2015) *Practitioners' manual – Restorative Justice Responses to Conflicts in Intercultural Contexts, Practice guidelines*. Leuven: KU Leuven Institute of Criminology. (Deliverable 9.6. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies).

Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ćopić, S., Šaćiri, B., Radovanović, U. (2015) Stavovi građana o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde: rezultati istraživanja. U: V. Nikolić-Ristanović, N. Vučković (ur.) *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija „Centar za demokratiju“, str. 50-97.

Ćopić, S., Šaćiri, B. (2015) Istraživanje stavova stručnjaka o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde. U: V. Nikolić-Ristanović, N. Vučković (ur.) *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija „Centar za demokratiju“, str. 98-122.

Foss, E. M., Hassan, C.S., Hydle, I., Seeberg, M.L., Uhrig, B. (2012) *Deliverable 2.1.: Report on conflicts in intercultural settings*. Oslo: NOVA. (Deliverable 2.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies). Dostupno na: http://www.alternative-project.eu/assets/upload/Deliverable_2.1_Report_on_conflicts_in_intercultural_settings.pdf

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2013) *Dealing with interethnic conflicts in Serbia and the place of restorative justice and victims*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies). Dostupno

na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2014) *Conflicts, security and justice in intercultural context of Serbia*. Belgrade: Victimology Society of Serbia. (Deliverable 6.2. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies). Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_perceptions.pdf

Pranis, K. (2007) Restorative values. U: G. Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, str. 59-76.

Ray, B., Roberts, A.W. (2007) Restorative processes. U: G. Johnstone, D. Van Ness (ur.) *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, str. 211-227.

Saraswati, S. (1990) *Joga nidra: relaksacija, meditacija, uvodjenje u san*. Beograd: IPRO Partizan.

Vanfraechem, I. (2012) *Deliverable 8.1: Work document on operationalisation of theoretical concepts*. Leuven: KU Leuven (Deliverable 8.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies).

Literatura za dalje proučavanje i korisni linkovi

Aertsen, I., Bolívar, D., De Mesmaecker, V., Lauwers, N. (2011) Restorative justice and the active victim: exploring the concept of empowerment. *Temida*, 1, str. 15-29.

Aertsen, I., Daems, T., Robert, L. (ur.) (2006) *Institutionalizing Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing.

Biffi, E., Laxminarayan, M. (2014) *Accessibility and Initiation of Restorative Justice. A Practical Guide*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://www.euforumrj.org/assets/upload/Practical_Guide_Accessibility_FINAL_website.pdf

Braithwaite, J. (2002) *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford: Oxford University Press.

Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

Ćopić, S. (2013) Aktivnosti i diskurs državnih organa i institucija u Srbiji u bavljenju međuetničkim sukobim. *Temida*, 3-4, str. 61-94.

Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, Ph. (ur.) (2015) *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters in Europe. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg.

Despotović-Stanarević, V., Džamonja-Ignjatović, T. (2010) Mogućnosti i ograničenja primene medijacije u slučajevima partnerskog nasilja. *Temida*, 3, str. 25-40.

Fellegi, B. (2011) Building and toning: An analysis of the institutionalization of mediation in penal matters in Hungary. *Temida*, 1, str. 21-36.

Fellegi, B., Szego, D (2013) *Handbook for Facilitating Peacemaking Circles*. Budapest: Foresee research Group. Dostupno na: http://www.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/peacemaking_circle_handbook.pdf

Gavrielides, T. (2011) Restorative practices and hate crime: Opening up the debate. *Temida*, 4, str. 7-20.

Laxminarayan, M. (2014) *Accessibility and Initiation of Restorative Justice*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://euforumrj.org/assets/upload/Accessibility_and_Initiation_of_RJ_website.pdf

Liebmann, M. (2007) *Restorative justice: How it Works*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Liebmann, M., Hrnčić, J. (2007) *Priručnik za specijalističku obuku u veštinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinoca*. Beograd: Centra za medijaciju.

Nikolić, N. (ur.) (2015) *Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde: Izveštaj i preporuke*. Beograd: Fondacija „Centra za demokratiju“. Dostupno na: http://www.vds.org.rs/File/publikacija_AKS_izvestaj_i_Preporuke.pdf

Nikolić-Ristanović, V. (2015) Communication about the past and reconciliation: Lessons from the Western Balkan. *Restorative Justice: an international journal*, 2, str. 188-211.

Nikolić-Ristanović, V. (2014) Joga i žrtve. *Temida*, 1, str. 47-64.

Nikolić-Ristanović, V., Šaćiri, B. (2013) Bavljenje međuetničkim konfliktima od strane organizacija civilnog društva u Srbiji: aktivnosti i diskurs. *Temida*, 3-4, str. 27-60.

Nikolić-Ristanović, V., Srna J. (ur.) (2008) *Mogući put ka pomirenju u Srbiji: Zajednička akcija za istinu i pomirenje*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.

Nikolić-Ristanović, V., Srna, J. (2010) Pomirenje sa sobom i drugima – od pristupa ka modelu. *Temida*, 1, str. 43-57.

Nikolić-Ristanović, V., Vučković, N. (ur.) (2015) *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija „Centar za demokratiju“. Dostupno na: <http://www.vds.org.rs/File/alternativne%20sankcije-%20glavna%20publikacija.pdf>

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Petrović, N., Šaćiri, B. (2015) Viktimizacija i pravda u interkulturalnom kontekstu Srbije. *Temida*, 2, str. 31-58.

Pali, B. (2010) *Media toolkit for restorative justice organisations*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://euforumrj.org/assets/upload/Media_Toolkit.pdf

Pali, B., Pelikan, C. (2010) *Building social support for restorative justice: Media, civil society and citizens*. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Dostupno na: http://euforumrj.org/assets/upload/Final_Report_Building_Social_Support_for_RJ.pdf

Pali, B., Sten Madsen, K. (2011) Dangerous liaisons?: A feminist and restorative approach to sexual assault. *Temida*, 1, str. 49-65.

Parmentier, S., Valiñas, M., Weitekamp, E. (2010) Restoring justice in Serbia: Reconciliation and restorative justice in a post-war context. *Temida*, 1, str. 23-41.

Shapland, J., Aertsen, I., Doherty, K., Teunkens, M., Vanfraechem, I., van Pagée, R., Zinsstag, E. (2011) *Conferencing, a way forward for restorative justice in Europe. Practical Guide*. Leuven: European Forum for Restorative Justice.

Torz, E. (2013) *Report on restorative justice models*. Leuven: KU Leuven Institute of Criminology. (Deliverable 3.1. of FP7 project ALTERNATIVE – Developing alternative understandings of security and justice through restorative justice approaches in intercultural settings within democratic societies). Dostupan na http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf

UNODC (2006) *Handbook on Restorative Justice Programmes*. New York: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Dostupno na: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf

Walgrave, L. (2008) *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing.

Weitekamp, E.G.M. (2013) *Developing Peacemaking Circles in a European Context*. Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen.

Zinsstag, E., Vanfraechem, I. (ur.) (2012) *Conferencing and Restorative Justice. International Practices and Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.

Zinsstag, E., Teunkens, M., Pali, B. (2011) *Conferencing, a way forward for restorative justice in Europe*. Leuven: European Forum for Restorative Justice.

Materijal nastao u okviru projekta ALTERNATIVE:

Publikacije: www.alternativeproject.eu/publications/public-deliverables

Blog: www.projectalternative.wordpress.com

Filmovi: <http://alternativefilms.euforumrj.org>

Internet stranica Viktimološkog društva Srbije: www.vds.org.rs

Internet stranice o restorativnoj pravdi:

European Forum for Restorative Justice: www.euforumrj.org

International Institute for Restorative Practices Europe: www.iirp.eu

International Institute for Restorative Practices (USA): www.restorativepractices.org

National Association of Community and Restorative Justice: www.nacrj.org

Prison Fellowship International: www.restorativejustice.org

Restorative Justice Council (UK): www.restorativejustice.org.uk

Restorative Justice for All: www.rj4all.info

Restorative Justice Online: www.restorativejustice.org

Restorative Practices International: www.rpiassn.org

Online filmovi o restorativnoj pravdi:

Film „Vaspitni nalozi, korak ka preuzimanju odgovornosti”: https://www.youtube.com/watch?v=6b_uZYBLO0

Film ‘Restorative justice. Inspiring the future of a just society for all’: www.euforumrj.org/events/short-film-for-the-international-rj-week-2014

Film ‘The Woolf Within’: www.youtube.com/watch?v=A1s6wKeGLQk

Interactive documentary ‘Inside the Distance’: www.insidethedistance.net

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

341.322:172.4

ЂОПИЋ, Сања, 1973–

Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu / Sanja Čopić, Vesna Nikolić-Ristanović. – Beograd : Viktimološko društvo Srbije : Prometej, 2016 (Beograd : Prometej). – 106 str. ; 24 cm

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija: str. 101-106.

ISBN 978-86-87971-71-4

1. Николић-Ристановић, Весна, 1955– [аутор]

а) Ресторативна правда

COBISS.SR-ID 220976140

